

حیاتی و ایجادی

مؤلف: مت یعقوبووه تازه گل

نشرگه تیارلاوچی : پوهنوال نورالله آلتای

حیاتی و ایجادی

مؤلف: مت یعقوبووه تازه کل

نشر گه تیار لاوچی: پوهنوال نور الله آلتای

محرر: پوهنوال دکتور سید محمد عالم لیب

کتاب بیکلی لری:

کتاب نامی:	علی شېر نوایی حیاتی و ایجادي
اثر توری:	علمي-تدقیقي
مؤلف:	متیعیقوبوه تازه گل رچپوونه
نشرگه تیارلاوچی:	پوهنوال نورالله آلتای
محړر:	پوهنوال دکتور سید محمد عالم لیب
نشر اېتووچی:	بیانی اجتماعي و فرهنگي جمغرمه سی
پېراق بېزاوچی:	الماس بیانی بولوت
مقوا طرحی:	بولوت (حضرت نوایی نینگ پورتیتی، صنعی هوش یاردمی بیلن چپزیلگن)
چاپ نویتی:	بیرینچی
چاپ بیلی:	هجری ۱۴۰۲ قویاش بیلی
نشر پیری:	مزار شریف، افغانستان
چاپ پیری:	أمید مطبعه سی
چاپ مسوولی:	أمید بیانی
سان:	۱۰۰۰ نسخه

نشر اېتیش حقوقی «بیانی اجتماعي و فرهنگي جمغرمه سی» گه تېگیشلی

مذرحه

- سۆزباشى ۷
۱. XIV عصر اۆرتهلریدن XVI عصر باشلریگچه بۆلگن دورده گى مدني حیات ۹
۲. علی شېر نوایی حیاتی و ادبی فعالیتى همده اونینگ اۆرگه نیلیش تاریخی ۱۸
۳. نوایی لیریکه سی. «خزاین المعانی» کلیاتی. اونینگ توزیلیشى ۴۹
۴. نوایی لیریکه سی نینگ اساسی ژانرلى ۵۸
۴. نوایی لیریکه سیده کیچیک ژانرلر ۷۳
۵. شاعر لیریک اثرلریده اخلاق- آداب، اجتماعی- فلسفی معمالر افاده سی ۸۵
۶. بویوک «خمسه» نینگ یره تیلیشى ۱۰۴
۷. «حیرت الابرار» داستانیده نوایی اجتماعی- اخلاقی قره شلر افاده سی ۱۱۲
۸. «فرهاد و شیرین» - قهرمانلیک داستانی ۱۲۹
۹. «لیلی و مجنون» - عشقی- سرگذشت داستان ۱۴۶
۱۰. «سبعه سيار» داستانیده شاهلیک و عاشقلىک معماسى ۱۶۹
۱۱. «سدا اسکندري» داستانیده علی شېر نوایی نینگ عدالتلى شاه حقیده گى قره شلری ۱۸۹
۱۲. «لسان الطیر» - فلسفی- مجازی داستان ۲۰۱
۱۳. نوایی نینگ علمی- نثري اثرلى ۲۱۱

امیر اکلام علی شبرنوی

سوزبashi

استقلال ييللريده ممتاز ادبي ميراثيميز، خصوصاً، علي شبر نوایي ايجادبگه مناسبت توبدن ينگيلندي. اينديليکده اولوغ شاعر ادبي ميراثيني چوقورراق تدقيق اپتيش، او ايلگري سورگن غايهلر نينگ فلسفي اساسلريني تهرناق انگلش، اثرلريده افاده سيني تاپگن کامل انسان معماسی ماهيتيني توشونيشگه عليحده اعتبار بپريلماقده.

علي شبر نوایي خلقيميز معنوي دنياسی نينگ شکللنيشيگه کته تأثير کورستيب کېلگن بويوک سيمالردن بيريدير. بوگونگي کونده ياشلر قليبده ملي غرور، اوزليکني انگلش، گوزليلک و نفاستگه شيداليک تويفولريني کمال تاپتيريشده نوایي اثرلري مهم منبع بوله آلهدي. زېرا، اولوغ صنعتکار اثرلري ماهيتيگه سينگديريلگن انسانپرورليک، خلقپرورليک، عدالت، حقيقت، ايمان-اعتقاد يبتوکليگي، شکرانه ليک، صبر-قناعت، کېله جککه اميدوارليک سينگري غايهلر برچه دورلرده هم انسانيت معنوي کمالاتي اوچون مهمدير.

درحقيقت، انسان قلبی نينگ قووانچ و قيغوسيني، اېزگولیک و حيات مضمونيني نوایي دېک تېرن افاده اېتگن شاعر جهان ادبياتي تاريخيده کمندن-کم تاپيله دي و بو يبتوک متفکر بيزنينگ جديميز اېکنليگيدن فخرلنيشيميز ضرور. زېرا، آنه تيليگه محبت، ملي غرور سينگري تويفولر هم بيزنينگ آنگ و شعوريميزگه علي شبر نوایي اثرلري بيلن کيريب کېله دي.

خلقىمیزنى، اینیقسه یاشلرنى نوایی نینگ بی بها میراثیدن بهره مند ایتسک، مدنی یوکسه لیشیمیزده، جمعیتیمیزده اېزگو انسانی فضیلتلرنى کمال تاپتیریشیمیزده شونچه لیک کوچلی معنوی قورالگه اېگه بوله میز. شونینگ اوچون هم علی شېر نوایی اثرلرنى اوقیب-اؤرگنیش، شاعر ایلگری سورگن یوکسک هومانستیک غایه لرنینگ ماهیتینی توشونیب یېتیش هر بیر اؤزبیک اوچون غایتده مهم دیر.

اۋن تۈرتىنچى عصر اۋرتە لریدن اۋن آلتىنچى عصر باشلىرىگە بولگن مدني حيات: علم-فن، صنعت و اويات

XIV عصر نىنگ ايگىنچى يىرى XVI عصر باشلىرىدە خراسان و ماوراءالنهرده كى اجتاعي-سياسي حيات.

XIV عصر نىنگ ۶۰-يىللىرىدە ماوراءالنهرده حكم سورگن نهايتده آغير سياسي و اقتصادي وضعيت مملكتنى بىرلشتىرىپ، كوچلى مركزلشگن دولت توزيشنى تقاضا قىلەياتگن ابدى. بو مسؤوليتلى وظيفه نى صاحبقران امير تېمور (۱۳۳۶-۱۴۰۵) بجره دى. او مؤغوللر حكمرانلىگىگە برهم بېرىپ، تېموريلر سلطنتى (۱۳۷۰) گە اساس ساله دى. امير تېمور هندوستان و ختايدن قاره دېنگىزگە قدر، سردريا و آزال دېنگىزىدن فارس قۇلتىغىگە قدر غايت كته حدودنى قمره ب الگن مركزلشگن اولكن دولتگە اساس ساله دى. بو دولت كيچىك آسيا، سوريه، مصر، شمالي-غربده قويسى والگه، دان بۇيلرى؛ شمالي-شرقده بلخاش كۆلى و اېلى درياسىگچە؛ جنوبي-شرقده اېسه شمالي هندوستان گچە بۇلگن دولترنى اۋز ايچىگە آله دى. امير تېمور اۋزى بۇيسوندىرگن مملكتلرده بنيادكارلىك ايشلرىگە عليحده اهميت بېره دى. كۆپ گينه شهرلرنى قيته تيكله يدى. سمرقند مملكت پايتختى حسابلىنىپ، امير تېمور دوریده گلب-يشنه دى. اولوغ جهانگير كۆپ گينه مسجد، مدرسه، سراى، مقبره لر قورديره دى. شهر تشقرىسيده باغ-راغلا و بۇستانلر برپا اېته دى. خصوصاً، شاه زنده معماري مجموعه سيگه منسوب شادى ملك آغا مقبره سى، شيرين بېكه آغا مقبره سى، بى-بى خانىم جامع مسجدى، آفسراى، كۇكسراى و بۇستانسرايلر شولر جمله سيدندير. امير تېمور علم-فن و مدنيت

نمایندہ لریگہ علیحدہ اعتبار قرہ تگن. نتیجہ دہ عالمہ، شاعر و صنعتکار لر نفوذی آشیب، اولر مملکت تینچلیگی، اہل-یورت فراوانلیگی یولیدہ خدمت قیلگنلر.

امیر تہمور اساس سالگن مرکز لشگن بویوک سلطنت او وفات اہتگندن کہین (۱۴۰۵) وارثلر اؤرتہ سیدہ گی نزاعلر نتیجہ سیدہ ضعیفلشہ باشلہ دی. ۱۴۰۵-ییل نینگ ۱۶-مارچیدہ میرانشاہ نینگ اؤغلی خلیل سلطان سمرقندنی اہگلب، اؤزینی ماوراءالنہر نینگ حکمداری دہب اعلان قیلدی. نتیجہ دہ شہزادہ، امیر و ولایت نایلری نینگ ناراضیلیگی کوچہ ییب، عصیان و غلیانلر کؤتریلہ دی. تہموریلر اؤرتہ سیدہ گی اؤزارا کہلیشما و چیلیکلر، ایچکی نزاعلر نتیجہ سیدہ بیر نہچتہ ولایتلر قؤلدن کہتہ دی. XV عصر نینگ ۲۰-ییللریدہ مرکز لشگن مملکت ایگی دولتگہ: خراسان (اونی شاہرخ میرزا باشقرگن) و ماوراءالنہرگہ (اونی میرزا اولوغ بیک ادارہ قیلگن) بؤلینیب کہتدی. ماوراءالنہرنی ادارہ اہتیشدہ، اینیقسسہ، تشقی سیاستدہ اولوغ بیک ہر قندہی مسألہنی آتہسی بیلن کہلیشیب، مصلحتلشیب حل قیلردی. شاہرخ میرزا وفاتیدن کہین (۱۴۴۷) خراسان و ماوراءالنہردہ تہموری شہزادہ لر اؤرتہ سیدہ نزاعلر ینہدہ اوج آلہ دی. بو کورہ شلر عاقبتیدہ میرزا اولوغ بیک سمرقند یقینیدہ فاجعہ لی طرزدہ اؤلدیریلہ دی (۱۴۴۹). شوندن کہین حاکمیتگہ بیر وقت نینگ اؤزیدہ سمرقنددہ اولوغ بیک نینگ کویاوی عبداللہ میرزا، بخارادہ اہسہ میرانشاہ نینگ نبیرہ سی سلطان ابوسعیدلر پادشاہ قیلیب کؤتریلہ دی. عبداللہ میرزا تہموریلر تختیدہ اوزاق اؤتیرمہ ییدی. اؤزارا جنگلردہ ہلاک بؤلہ دی. ابوسعید سمرقندنی اہگلب، ماوراءالنہرگہ حاکم بؤلہ دی. تہموریلر ملکی نینگ خراسان قسمی بو دوردہ شاہرخ نینگ نبیرہ سی ابوالقاسم بائر تصرفیدہ اہدی. ۱۴۵۷ ییلگچہ ابوالقاسم بایر خراسان نی اؤز قؤلیدہ توتیب تورہ دی. ابوالقاسم بابر وفات اہتگچ (۱۴۵۷)، ابوسعید ہراتنی اہگلہ ییدی و سلطنت نینگ ہر ایگی قسمینی بیرلشتیرہ دی.

۱۴۶۹-ییلدہ ابوسعید آذربایجان دہ آق قویونلی تورکمنلرگہ قرشی یوریش پیتیدہ ہلاک بؤلہ دی. ابوسعید نینگ اؤغیللری ماوراءالنہرگہ قیتیشہ دی. سلطان حسین بایقرا

خراسان حاکمی صفتیده هرات تختینی اېگلشی بیلن تېموریلر سلطنتی ینه ایکی مستقل قسمنگه بؤلینیب کپته دی. ماوراءالنهرده ابوسعیدنینگ اؤغیللری: سلطان احمد میرزا، سلطان محمود میرزا و سلطان علی میرزالر حاکملیک قیله دی.

سلطان حسین بایقرا اداره قیلگن دولت شرقی و شمالي ایران ولایتلری و خوارزمی بیرلشتیرگن تېموریلرنینگ قریب ۴۰ ییل حکم سورگن سؤنگگی بیریک سلطنتی اېدی. بو دورده خراسانده هم حیات آسایشته بؤلمه ی، اؤزارا ایچکی اوروشلر، شهزاده لر اؤرتتیه سیده گی نزاعلر دوام اېتر اېدی. شونگه قره مه ی، اهالی تورموشی، مدنی حیات یوکسک درجه ده اېدی.

مدنی و ادبی حیات نینگ یوکسلیشی: تېموریلر حکمرانلیگی دوریده خراسان و ماوراءالنهرده سمرقند، هرات، بخارا سینگری شهرلرده عالم، مهندس، بسته کار، معمار، نقاش، مصور، شاعرلر گروهی تۇپلنگن اېدی. امیر تېمور، شاهرخ میرزا، میرزا اولوغ بېک، ابوالقاسم بابر و سلطان حسین بایقرا زمانیده علم-فن، مدنیت و صنعت نینگ کؤپ ساحه لری یوکسلیدی.

تېموری شهزاده لر نینگ کؤپچیلیگی نینگ صنعت و ادبیات بیلن قیزیقیشی نتیجه سیده بو ساحه لر ترقی اېتدی. بو حقده علی شېر نوایی نینگ «مجالس النفایس»، بابر نینگ «بابرنامه» اثرلریده قیمتلی معلوماتلر بېریلگن. علم-فن، صنعت و ادبیاتگه اخلاصمند تېموری شهزاده لر دن بیری شاهرخ میرزانینگ اؤغلی بایسُنغُر/بایسونغور (۱۳۹۷-۱۴۳۳) دیر. بایسونغور حقیده علی شېر نوایی «مجالس النفایس» اثریده شونده ی یازده دی: «بایسونغور میرزا - خوش طبع و سخی و عیاش هنرپرور پادشاه اېدی. خطاط و نقاش و سازنده و گؤینده دین مونچه بی نظیر کیشی کیم، اینینگ تربیتیدین اراغه کیردی، معلوم اېمس کیم، هیچ پادشاه زمانیده پیدا بؤلمیش بؤلغه ی. اولچه امکانی بار، عالمی خوشلوق بیله اؤتکردی.» بایسونغور میرزا انسانپرور، عدالتلی، علم-فن اهلیگه مروتلی حکمدار بؤلش بیلن بیرگه اؤزی هم غزللر یازگن،

خطاطلیک و نقاشلیک صنعتینی مکمل اېگله گن. بایسونغور تشبثی بیلن تشکیل اېتیلگن هرات کتبخانه سیده نایاب قولیازمه لر جمعلنگن. مذکور کتبخانه ده اینیقسه، حسین بايقرا دوریده جوده کوپ خطاطلر، میناتورچیلر، تیلشناسلر، ادبیات اهلی توپلنگن اېدی که، اولریننگ هر بیرى اؤز ساحه لرینی مکمل اؤزلشتیرگن یتوک صنعت اهلی اېدیلر. اونینگ رهبرلیگی و بی واسطه اشتراکیده ابوالقاسم فردوسی «شاهنامه» سی نینگ علمی-تنقیدی متنی توزیلگن بولیب، اونگه بایسونغور نینگ اؤزی سؤزباشی یازگن اېدی.

سمرقنده علم-فن، صنعت و مدنیت نینگ گلب بیلن پشنشیده میرزا اولوغ بېک نینگ حصه سی کته بولگن. او مملکت نینگ سیاسی و اقتصادی حیاتی نی باشقیریش بیلن بیرگه علمی ایشلر بیلن هم شغللندی. مملکت رونقی، معنوی کمالاتیده علم-فن نینگ رولی نه قدر کته اېکنلیگینی یخشی توشونگن اولوغ بېک اؤز اطرافیکه بیر گروه عالم لرنی توپله گن اېدی. اولوغ بېک سمرقند و بخارانی علم و معرفت مرکزیکه ایلتیریشگه حرکت قیلدی. اولوغ بېک نینگ استرونومیگه اخلاصی کته بولگن. او ۱۰۱۸ یولدوز نینگ حالت و حرکتینی اؤرگنیب، «زیچ کؤره گانی» ناملی استرونومیگ جدولینی یره ته دی.

اولوغ بېک میرزا کؤپلر مدرسه لر برپا اېتگن و بو علم درگاهلری زمانه سی نینگ دارالفنونی حسابلنگن. اولرده قرآن، حدیث، تفسیر، فقه، ریاضیات، جغرافیه، علم عروض، عرب تیلی و اونینگ مؤرفولوژیسی سینگری دنیاوی علملر اؤقتیلگن.

حسین بايقرا (۱۴۳۸-۱۵۰۶) دوریده هرات شرق نینگ فن، مدنیت، هنرمندچیلیک رواجلنگن بیریک مرکزیکه ایلنگن. او حکمرانلیک قیلگن دوره تورلی مملکتلرده گی استعداد اېگه لری هرات گه پناه اختریب کېلگنلر. بو دوره تیل، ادبیات، تاریخ، تصویري صنعت، خطاطلیک، کتابت صنعتی، طبابت، موسیقی و باشقه ساحه لر رواجلنگن. هرات، مشهد، مرو، نیشاپور سینگری شهرلرده کؤپلر نایاب آبدهلر

برپا اېتيلگن. او جامي، نوایى سينگرى استعداد اېگه لرینى هر جهندن قوالب-قوتله گن. دنياگه مشهور شاعر، عالم، مؤرخ، موسيقه چى، خطاط و نقاشلر شو زمانده پيتيشيب چيقتنلر و فعال ايجاد قیلگنلر.

حسین بايقرا ايجادکارلرنى تورکي تیلده يازيشگه دعوت قیلگن. شعریت کېچه لری تشکیل اېتگن، شاعرلرگه رهنمالیک قیلگن. اؤزی هم بدیعی ايجاد بیلن شغللنيب، «حسینی» تخلصی بیلن شعرلر يازگن. اوندن بيزگچه شعرلر دېوانى و نوایى گه بغيشلنگن «رساله» اثرى يېتیب کېلگن.

تاریخ، تصويري صنعت و موسیقی: XV عصرده خراسان و ماوراءالنهرده تاریخ فنى هم يوکسک درجهده رواجلنگن. حافظ ابرو، عبدالرزاق سمرقندی، ميرخواند، خواندمير، دولتشاه سمرقندی و باشقه کؤپ گينه تاريخچیلر سمرقند و هراتده يشب ايجاد اېتدیلر. حافظ ابرونینگ «زبدةالتواریخ» («سالنامه لر قیماغى»)، عبدالرزاق سمرقندی نینگ «مطلع سعدين و مجمع بحرين» («ایکى سعادتلى يولدوزنينگ چيقيشى و ايکى دېنگيزنينگ قوشيليشى») ناملى اثرلری امير تېمور و تېموریلر حکمرانلیک قیلگن دورگه بغيشلنگن. ميرخواندنينگ «روضه الصفا» («جنت باغى»)، خواندميرنينگ «حبيب السیر» («دؤستلر نینگ احوالى») ناملى اثرلریده اېسه سلطان حسین حکمرانلیک قیلگن دور واقعه لری بيان قیلينگن.

XVI-XV عصرلرده تصويري صنعت ترقي قیلدی. کمال الدین بهزاد، ميرک نقاش، قاسم علی، محمود مذهب، خواجه محمد نقاش و شاه مظفر کبى موی قلم صاحب لری پيتيشيب چيقتن. کمال الدین بهزاد اساس سالگن هرات مصورلیک مکتبى اولکن يوتوقلرگه اېرىشدی. تصويري صنعت اؤزی نینگ موضوعى و واقعليگيگه قره ب پارترت، حياتي لوحه لر، طبيعت منظره لری، بنا و بدیعی اثرلرگه ايشلنگن تصويرلردن عبارت بؤلگن. بيزگچه عبدالرحمان جامي، علی شېر نوایى، عبدالله هاتفي، حسین بايقرا، بهزاد، بابر و شيباني خان پارترتلری سقلنيب قالگن.

XV عرصہ موسیقی صنعتی ترقیاتیدہ ہم ینگے باسقیچ بولدی. بو دورده ینگے کوی و قوشیقلر، چالغو اسبابلری و موسیقی نظریه سیگه عاید اثرلر یره تیلدی. مہارتلی سازندهلر، بسته کارلر و حافظلر بیتیشیب چیقدی. عبدالقادر نایی، قل محمد شیخی، حسین عودی، شاه قلی غیجکی، استاد شادی، نجم الدین کوکبی شولر جملہ سیدندیر. عاملکار موسیقیچیلر بیلن بیر قطارده اولوغ بپک، جامی، نوایی، بنایی کبی متفکر و شاعرلر ہم موسیقی ساحه سیده ایجاد قیلدیلر. میرزا اولوغ بپک و علی شہر نوایی لر موسیقی ساحه سیده ایجاد قیلہ یاتگن صنعتکارلرگه حامیلیک قیلیش بیلن بیر قطارده اؤزلری ہم بیر نچتہ کویلر ایجاد قیلگنلر. جامی و بنایی سینگری ایجادکارلر موسیقی نظریه سیگه عاید اثرلر یره تدیلر.

بدیعی ادبیات ترقیاتی: تہموریلر دوریدہ ادبیات بدیعی اسلوب جہتدن ینہدہ تکامللشیب، ینگے ترقیات پاغانہ سیگه کؤتریلدی. نثر و نظمده کؤیلب نادر اثرلر یره تیلدی. XIV-XV عصرلرده زمانہ سی نینگ یتوک شاعر و ادیبلری: خوارزمی، خجندی، قطب خوارزمی، سیفی سراپی، حیدر خوارزمی، دُر بپک (حامدی بلخی)، امیری، یقینی، آتایی، سگاکي، لطفی و باشقہ لر یشب ایجاد قیلدیلر. اولر یره تگن نفیس شعریت، داستان و ترجمہ اثرلری نہ فقط اؤز دوری ادبیاتی نینگ نایاب دردانه لری صفتیدہ، بلکہ بوگونگی کونده ہم علیحدہ اعتبارگه مالکدیر.

عبدالرحمان جامی و علی شہر نوایی سینگری یتوک سؤز استادلری-نینگ بو دور ادبیاتی ترقیاتیدہ گی اؤرنی بی نہایہ کتہ دیر. علی شہر نوایی نہ فقط متفکر شاعر صفتیدہ، بلکہ بیریک دولت اربابی، صنعت و مدنیت نینگ چینه کم حامیسی صفتیدہ تیلگن. او خلق و ملت رونقی یولیدہ عملگه آشیرگن ایشلری، عدالتسیزلیک و ناحقلیککہ قرشی کورہشی، انسانپورلیگی بیلن اولادلر احترامیگه سزاوار بؤلگن.

تاریخچی خواندمیرنینگ کبلیتیریشچہ، نوایی XV عصرنینگ ۸۰ - ییللریدہ اؤز مبلغی حسابیدن ہراتدہ و مملکت نینگ باشقہ شہرلریدہ بیر نچتہ مدرسہ، رباط،

مسجد، خانقاه، حمام، كۆپرىك، حوض قوردىرگن ياكە ترمىملتگن. اولر آره سىيده هراتده گى «اخلاصيه»، «نظاميه» مدرسه لرى، «خلاصيه» خانقاهى، «شفائيه» شفاخانه سى، قرآن تلاوت قىلو و چىلرگه مؤلجللنگن «دارالحفاظ» بناسى، مروده گى «خسرويه» مدرسه سى، مشهده گى «دارالحفاظ» خىريه بناسى و باشقه ناياب معمارلىك يادگارلىكلرى بار. عموماً، خراسانده مدنى حيات نىنگ گىللب-يشنشىيده، كۆپل شاعر، عالم، تارىخچى، مصور، نقاش، موسىقه چى، سازنده لرنىنگ يىتيشىب چىقىشىده على شېر نوايى نىنگ خدمتى كته بؤلگن.

بو دورده خىلمه-خىل ژانرلر پىدا بۆلدى، آلدىندن قۇلنلىب كېلىنه ياتگنلرى بىنهدە رواجلدى. لىرىك تورنىنگ ژانرلى رنگ-بىرنگ بۆلىب، غزل ژانرى كېنگ ترقلگن اېدى. مخمس، رباعى، قطعه، قصيده، مرثيه، لُغز سىنگرى ژانرلرده هم اثرلر يره تىلدى. توركى خىلقرنىنگ اؤزىگه خاص ژانرى بؤلگن تويوق شو دورده وجودگه كېلدى. بدىعى ادبىياتده گى غايتده مرگب بؤلگن معما ژانرى XV عصرده كېنگ ترقلدى. مناظره، نامه، داستان، حكايه سىنگرى ژانرلرده هم بدىعى جهتدن مكمل اثرلر يازىلدى. شرق ادبىياتىده مشهور بؤلگن خمسه نويسلىك نىنگ يوكسك نمونه لرى توركى تىلده هم يره تىلدى. بونىنگ اېنگ يارقىن مثالى صفتىده نوايى «خمسه» سىنى كېلتىرىش ممكن. شونىنگدېك، بو عنعنەنى دوام اېتتىرگن، على شېر نوايى نىنگ تحسىنىگه سزاوار بؤلگن مولانا اشرف اؤز «خمسه» سىنى يره تىدى. ژانرلرنىنگ تكامللىشىشى، يىنگى ادبى ژانرلرنىنگ وجودگه كېلىشىده بدىعى ادبىيات نىنگ غايه و موضوع جهتدن كېنگه يىب بارىشى، خلق آغزه كى ايجادى نىنگ تاثيرى و باشقه خىلقر ايجادى تجربه لىرىدن فايده لنىش مهم اهمىتىگه اېگه بۆلدى.

ادبىيات نظرىه سىگه عايد بىر قطار اثرلر يوزه گه كېلدى. عروض نظرىه سى، قافيه علمى، معما ژانرى و باشقه ادبىياتشناسلىك نىنگ دالضرب مسأله لرىگه ادبىياتشناسلىككه عايد اثرلرده معىن مناسبتلر افاده لندى. سىفى بخارى نىنگ «عروض»، عبدالرحمان جامى نىنگ معما، قافيه همده عروضگه عايد رساله لرى، على شېر نوايى نىنگ

«میزان الاوزان» (وزنلر اؤلچاوی))، «رساله معما»، عطاؤالله حسینی نینگ «بدايع الصنایع» («صنعتلرنینگ ینگیلری»)، شیخ احمد طرازی نینگ «فنون البلاغه» («پیتوکلیک علملری») بابرینگ «مختصر» کبی اثرلری شولر جمله سیدن دیر.

XV عصرده تذکره چیلیک یوکسک درجهده ترقی قیلدی. دولت شاه سمرقندی نینگ «تذکره الشعرا» («شاعرلر بوستانی» ۱۴۸۶)، عبدالرحمان جامی نینگ «بهارستان» (۱۴۸۷) اثری نینگ ۷-بابی، علی شبر نوایی نینگ «مجالس النفايس» («نقیس مجلسلر» ۱۴۹۰-۱۴۹۱) بو دور ادبی حیاتی، ایجادکارلری حقیده معلومات پرووچی قیمتلی منبعلر دیر. نوایی شناس عبدالقادر هیتمتوف احمد طرازی نینگ «فنون البلاغه» اثرینی ایلک تورکی تذکره دهب اتهیدی. ادبیات شناس ر. واحدوف، ح. ایشانقولوف لر بو اثرینگ تذکره دهب اتهلیشی نسبی کرکترگه اېگه اېکنلیگینی تأکیدلر، شوندهی فکرلرنی ایلگری سوریشهدی: «اصلیده شیخ احمد طرازی نینگ «فنون البلاغه» اثریگه نسبتاً تذکره اتمه سی نسبی ماهیت کسب اېتهدی. چونکه مؤلف اؤز دوری ایجادکارلری حقیده مخصوص معلومات پیریشنی اؤز آلدیگه وظیفه قیلیب قویگن اېمس.» بیزنینگچه، احمد طرازی شعری ژانرلر، صنعتلر و عروض وزنی حقیده نظری معلومات بېرر اېکن، فکرلری تصدیقی اوچون تورلی دورلرده یشب ایجاد اېتگن شاعرلر شعرلریدن نمونه لر کېلتیرهدی. بوندن عیان که، احمد طرازی تذکره یازیشنی اؤز آلدیگه مقصد قیلیب قویمه گن.

XVI-XIV عصرلرده اؤزبېک ادبیاتیده ترجمه چیلیک ساحه سیده هم ثمره لی نتیجه لرگه اېریشیلدی. شاعر قطب خوارزمی نظامی نینگ «خسرو و شیرین» داستانی، سیف سرایی سعدي «گلستان»ینی «گلستان بالترکی» نامی بیلن، مسعود بن احمد سعدي نینگ «بوستان» اثرینی مهارت بیلن ترجمه قیلیشدی.

XV عصرده کتابت صنعتی، یعنی قۇلیازمه اثرلرنی کؤچیریب یازیش و او بیلن باغلیق بؤلگن خطاطلیک هم ترقی اېتگن. بو دوره خراسان و ماوراءالنهرده سلطان

على مشهدي، محمد كاتب، سلطان على كاينى، عبدالجميل، درويش محمد طاقى، سلطان محمد خندان، محمد امين باباجان غراوى - حلوایى، ميرعلى مجنون بن كمال الدين محمود - رفيقى، درويش محمد سمرقندى، حاجى عبدالله مرواريد بيانى، ميرك، بخارى، عبدالرحمان بركى منشى، عبدالعزيز سمرقندى، بقايبى، خواجه على سمرقندى، مولانا خوردك السمرقندى كى قطار اوسته خطاطلر يېتيشيب چىقدى.

شوندهى قىليب، XV عصر نىنگ ايگىنچى يرميده خراسان و ماوراءالنهرده بديعى ادبيات، فلسفه، تاريخ، موسيقى، تصويرى صنعت و خطاطلىك رواجلىنىش نىنگ يوكسك چوقىسىگه كوتربىلدى. اينىقسه، هرات مدنى حياتى نىنگ گىلب يشنشيدىه على شېر نوايبى و اونىنگ بويوك استادى، دوستى عبدالرحمان جامى نىنگ خدمتى چېكسىزدىر. بو ايگى بويوك سيما اوز بديعى ايجادلىرى، قاموسى بىلىملىرى، تېرن فكرلىرى همده ماددى، معنوي مددلىرى بىلن دورگه مىلى كورىلمه گن درجهده تاثير كورستىدلىر. كوپلېب صنعت و ادبيات نمايندهلىرى بى واسطه اولر رهنمالىگيده اوز نادر استعدادلىرىنى نمايان اېتىب، اولمس اثرلىرىنى يره تىشگن.

علی شہر نوایی حیاتی و ادبی فعالیت

ہمدہ اونینگ اور کہ نیلش تاریخی

علی شہر نوایی نینگ بالہ لیک و یاشلیک ییلری

علی شہر نوایی ۱۴۴۱-ییل نینگ ۹-فبروریدہ خراسان نینگ ییریک مدنی مرکز لریدن بؤلگن ہرات شہری نینگ باغ دولتخانہ دہب اتہ لووچی حدودیدہ زمانہ سی نینگ نفوذلی و معرفتلی خاندانیدہ دنیاگہ کپلگن.

اونینگ آتہ-آنہ سی اؤز دوری نینگ حرمتلی کیشیلریدن، تہموریلر خاندانی نینگ یقینلریدن بؤلگن. علی شہر نوایی نینگ آتہ سی غیاث الدین محمد اہل آرسیدہ «کیچکینہ بہادر»، «کیچیک بخشی» لقب لری بیلن نام قازانگن اہدی. او ہرات نینگ چیغتای اولوسیدن بؤلیب، تہموریلر سراپیدہ اعتبارلی شخصلردن حسابلنگن. علی شہر نینگ آنہ سی کابل نینگ امیر زادہ لریدن شیخ ابوسعید چنگ نینگ قیزی دیر.

نوایی نینگ یاشلیک ییللریدہ خراسان دہ امیر تہمور نینگ اؤغلی شاہرخ میرزا، ماوراءالنہردہ شاہرخ نینگ اؤغلی اولوغ بیک حکمرانلیک قیلر اہدیلر.

علی شہر نینگ آتہ تامانیدن باباسی امیر تہمور نینگ اؤغلی عمر شیخ بیلن، اہمیک داش بؤلیب، بایقرا میرزا حکمرانلیگی دوریدہ قندہار دہ امیر بؤلگن. دہمک،

على شېرنىنگ آتە-بابالرى تېمورىلرنىنگ اېنگ يقين كىشىلرىدن بۇلىب، اولر حاكىمىتىنى مستحكەملىشكە ياردەم بېرىپ كېلگنلر، اولرنىنگ حرمت و ايشانچىنى قازانگنلر. آرەدە گى اۇزارا يقىنلىك و صمىمى مناسبلر سببلى تېمورى حەكمدارلر غياثالدين كىچكىنە عايلەسىگە ھەم حرمت و احترام كۆرستىشگن.

على شېر نوايى بالەلىگىدناق ذھنى اۋتكىرلىگى، زىركلىگى، خوش فھملىگى بىلن اۋز تېنگداشلىرى اىچىدە اجرەلىب تورر اېدى. على شېردە شەرىتگە محبت جودە ياشلىگىدن اويغانگن. بونىنگ سببى او توغىلىب اۋسگن خاندان اعضالىرىنىنگ ادبىياتگە، شەرىتگە اخلاصمەند كىشىلر بۇلگنلىگى بىلن ھەم بې واسطە باغلىقدىر. اولر خاندانيدە شەرىت مخلصلىرى تېز-تېز يىغىلىب تورر و شەرخوانلىك، غزلىخوانلىك كېچەلرى بۇلىب تورر اېدى و شېھەسىز ياش على شېر ھەم بوندى يىغىنلردە قتنشردى. على شېرنىنگ آتەسى جودە كۆپ شعر ياد بىلر و ادبى يىغىنلردە فعال اشتراك اېتەر اېدى. بو اېسە اونىنگ كىچىك بخشى دېيىشلىرى ھەم بې چىز اېمىس اېكنلىگىنى كۆرستەدى.

نوايى نىنگ تاغەلرى مير سىد كابلې و محمد على غرىبىلر ھەم اۋز دورى نىنگ شەرىت ساحەسىدە اېلگە تىلگن كىشىلىرى بۇلىب، على شېرنىنگ تەربىيەسىدە اولرنىنگ رۇلى كتە بۇلگن. نوايى «مجالس النفايس» تەذكەرەسىدە تاغەلرى حەقىدە حرمت و احترام بىلن سۆز يورىتەدى.

آتە-آنەسى ياش على شېرنىنگ كىتابگە ھوسى كوچلىلىگىنى نەزردە توتىب، اونى تۇرت ياشدن سل اۋتگندە مەكتەپگە بېرەدىلر. مەكتەدە او بۇلەجك پادشاھ حسين بايقرا بىلن بىرگە اۋقىدى و تەربىيەلەندى. خواندمىر يازگنيدېك، «... على شېر آز وقت اىچىدە تېنگداش و شرىكلرىدن اىلگىرلىب كېتەدى. نازك طبعى نىنگ صافلىك و ساغلاملىك اۋازەسى عالمگە يايىلەندى و مبارك فەكرى نىنگ دىدبلىگى حەقىدە سۆزلر خلق آرەسىدە آغىزدن-آغىزگە كۆچىپ يورەدى.» مەملەكەت حەكمدارى شاھرخ مىرزانىنگ اۋلىمى (۱۴۴۷) تېمورى شەھزادەلر اۋرتەسىدە گى اۋزارا كورەشلىر كوچەيىشىگە اىب كېلدى.

خراسان و اونینگ مرکزی هرات ده ترتیسیزلیکلر اوج آلیشى نتیجه سیده خلق شهرنى تشلب کپته باشلهیدی.

غیاث الدین کیچکینه عایله سی هم معلوم مدتگه شهردن کپتیشگه مجبور بوله دی. کاروان عراق قه یول آله دی. تفت شهر یگه یتگنده، یاش علی شېر تصادفاً اوز دورى نینگ بیریک تاریخچىسى، شرف الدین علی یزدي بیلن اوچره شه دی و اوزى نینگ زیرکلیگی بیلن کپکسه عالم دقتینی اوزیگه جلب قیله دی.

۱۴۵۲- ییلگه کپلیب، خراسان ده بوله یاتگن اوزارا جنجللر بیرمونچه پسه یه دی و خراسان تختیگه ابوالقاسم بابر اوتیره دی. علی شېرلر عایله سی هم بېش ییلدن کپین هرات گه قیته دی. غیاث الدین کیچکینه ابوالقاسم بابر سراپیگه خدمتگه کیره دی، او سبزوار حاکمی قیلیب تعیینلننه دی.

علی شېرنینگ مکتب تحصیلی، باله لیک قیزیقیشلری حقیقه اوز اثرلریده معلوماتلر بېریب اوتیلگن. مکتبه او قرآن کریم مطالعه سیدن سونگ فارس-تاجیک شاعرلری ایجادینى هم سېویب اوقی باشله گن. «لسان الطیر» داستانیده شاعر اوزى نینگ مکتب ییللرینی تصویرلر اېکن، شیخ سعدي نینگ «گلستان» و «بوستان» اثرلرینی سېویب اوقیگینی، اینیقسه، فریدالدین عطار نینگ «منطق الطیر» داستانیگه مهری اوزگه چه بولگنلیگینی، قیته-قیته اوقیشى نتیجه سیده بو داستاننى یاد آگنلیگینی کپاتیره دی. بو اېسه بوله جک شاعر نینگ شعریتگه، خصوصاً، عطار ایجادیگه مهر-محبتى و اخلاصی کته اېکنلیگینی نمایان اېته دی.

نوایى آهسى وفات اېتگچ، تخمیناً اؤن ایکی یشرلیگیده خراسان پادشاهی ابوالقاسم بابر خدمتیگه کیره دی. بو وقتده سلطان حسین هم ابوالقاسم بابر سراپیده خدمته اېدی. ابوالقاسم بابر ادبیات و صنعتگه اخلاصمند، تورکی و فارسی تیللریده شعرلر یازه دیگن ایجادکار اېدی. شونینگ اوچون هم او شاعرلرنی مناسب تقدیرلر، ایجاد اهللیگه حرمت بیلن مناستده بولر و قوللر قوتلر اېدی. ابوالقاسم بابر یاش

نوایی نینگ بيلمینی، شاعرلیک اقتدارینی كۆزيب اونگه عليحده اعتبار بېره دی. ياشليگیدن نظامي گنجوي، مصلح الدين سعدي، فریدالدين عطار اثرلیرینی اؤيگن، قاسم انوار غزللیرینی ياد الگن علی شېر، اولر اثرلیردن تأثیرلینب، الهام آلیب، اؤزی هم شعرلر يازه باشله دی. نوایی شناسلیکده علی شېرنینگ قچاندن باشلب بدیعی ايجاد ییلن شغللنه باشله گنی حقیده خیلمه-خیل قره شلر بار. بو حقده گنی انیق معلوماتلرنی بیز شاعرلیرینگ اؤز اثرلیردن بیلیم آلیشیمیز ممکن. اونینگ «بدایع البدایه»، «خزاین المعانی» دېوانلیريگه يازگن دېباچه لریده و «منشآت» گه کیرگن خطلریده جوده ياشليگیدن شعریتيگه آشنا بؤلگنینی تأکیدلب اؤته دی، «غراب الصغر» دېوانیگه «بېتی-سېکیز ياشتین بیگيرمه ياش قچه» بیتیلگن غزللری تۇپلنگنینی ایتدی.

اؤن بېش ياشلریده علی شېر نوایی ایکی تیلده ايجاد قیلوچو «ذواللسانین» شاعر صفتیده تیلهدی و او اؤز دوری نینگ بیتوک شاعرلری دقتینی تارته باشله دی. تاریخچی خواندمیرنینگ خبر بېرشیکه كۆره، علی شېر نوایی بیگیتلیک ییللریده یاق، لطفی نینگ یوقاری بهاسی و تحسینیکه سزاوار بؤلگن.

عارضین یاقچ، كۆزیمدین ساچیلور هر لحظه ياش،

بؤیله کیم، پیدا بولور یولدوز نهان بولغچ قویاش.

مذکور غزل نینگ یوکسک بدیعی مهارت نمونه سی اېکنلیگینی تن الگن لطفی مبالغه بولسه-ده، «اگر میسر بولسه ابدی، اوزیم نینگ اؤن-اؤن ایکی مینگ فارسی و تورکی بیتیمنی شو غزلگه المشتیردیم و بو ایش نینگ یوزه گه چیقیشینی زور موفقیت حسابلردیم»، - دېب بهاله دی.

نوایی نینگ بیگیتلیک ییللریده حیاتیده مهم شخصلردن بیری سید حسن اردشېر ابدی. غایتده بیتوک استعداد و قابلیت اېگه سی اېکنلیگینی كۆرگن سید حسن اردشېر

اونی مادّی و معنوی جہتدن قوّتلہ-قوّتلہ گن. نوایی اثرلریدہ سید حسن اردشہر نامی حرمت بیلن تیلگہ آئینہدی، اؤزی نینگ شاعر صفتیدہ کمال تاپیشیدہ بو اولوغ سیمانینگ خدمتی کتّہ اہکنینی چہکسیز ممنونیت بیلن بیان اہتہدی. سید حسن اردشہر وفات اہتکچ، شاعر اونگہ مخصوص اثر بغیشلہ گن.

۱۴۵۶-ییلدہ ابوالقاسم بابر اؤز سلطنتینی مشہدگہ کؤچیرگنیدہ علی شہر نوایی و حسین بايقرا ہم او بیلن بیرگہ بارہدیلر. ۱۴۵۷-ییل نینگ بہاریدہ ابوالقاسم بابر وفاتیدن کپین ینہ اؤزارا تخت تالشیشلر باشلنہدی. حسین بايقرا ہم حاکمیتگہ اہریشیش اوچون اؤزارا کورہشلرگہ قوشیلیب کپتہدی. علی شہر نوایی اہسہ مشہد مدرسہ لریدہ تحصیلنی دوام اہتیرہدی. اونینگ کبلہ جکدہ اولوغ ایجادکار بؤلیب یتیشیشیدہ بو تحصیللر نینگ اؤرنی کتّہ بؤلگن.

بو پیتدہ علی شہر نوایی مشہد نینگ بیر قطار کؤزگہ کؤرینگن عالم و فاضلیری بیلن تیشیب، دؤستلشہدی. نوایی نینگ شیخ کمال تربتی، پهلوان محمدر بیلن بؤلگن صمیمی مناسبتی بونگہ مثال بؤلہ آہدی.

او مشہدہ فردوسی، نظامی، خسرو دهلوی، خواجه حافظ شہرازی، اؤز زمانداشلری آتایی، سکّاکي، لطفی، جامی اثرلرینی مطالعہ قیلدی، اولردن مہارت سِرلرینی اؤرگندی و اؤزی ہم ایجاد بیلن مشغول بؤلدی.

علی شہر نوایی مشہدہ آنہ شہری ہرات گہ قیتیش آرزوسی بیلن یشہیدی. او ہرات گہ قیتگچ، آنہ سیدن فالگن میراث بیلن یششگہ، ایجادی ایش بیلن شغللنیشنی نیت قیلہدی. شاعر شہرگہ کبلگنیدہ (۱۴۶۴) خراسان حکمداری ابوسعید میرزا علی شہر نینگ آنہ-آنہسیگہ تہگیشلی مال-ملکنی مصادره قیلگن بؤلیب، عاقبتدہ یاش شاعر مادّی جہتدن قیین احوالہ قالہدی.

علی شہر نوایی نینگ یاشلیکدہ گی دؤستی، مکتبداشی حسین بايقرا بو وقتلرگہ کبلگندہ معلوم کوچگہ اہگہ بؤلگن، ابوسعیدگہ قرشی آچیق کورہشگہ شیلنگن اہدی.

شونينگدېک، نوایي نينگ تاغه‌لری - مير سيد کابلي و محمد علی غريبي لر بايقرا قوشيني صفيده شهيد بوله‌ديلر.

اولوغ فارس-تاجيک شاعری عبدالرحمان جامي بيلن اوچره‌شيب، او بيلن يقيندن تيشيش علی شېر نوایي حياتيده بير عمرگه کته اهميت کسب ايتدی. بو وقتده عبدالرحمان جامي استادی سعدالدين کاشغري^۱ مزاری يقينيده بير کيچکينه حاوليچه‌ده استقامت قيلردی. اولوغ شيخنی مملکت حکمداريدن تارتيب، عادي خلق وکيللريگچه زیارت قیلیب توريشردی. نوایي هم استادی بيلن شو پېرده تيشيش بختيگه مشرف بوله‌دی. نوایي و عبدالرحمان جامي نينگ ايلک اوچره‌شووی قیسی پیتده روى بېرگنی نوایي شناسليکده‌گی بحثلی مسأله‌لردندير.

نوایي حياتي نينگ سمرقند دوری

نوایي ۱۴۶۴-يیلده اوشه پیتده‌گی ييریک مدني مرکز بؤلگن سمرقندگه کېله‌دی. علی شېر نوایي نينگ سمرقندگه کېلیش سببلى تورلی تاريخي منبع‌لرده تورليچه شرح‌لنه‌دی. خواندمير علی شېر نوایي «سلطان ابوسعيدنينگ پادشاهليک دوریده زور عالم و دانشمندليگی طفیلی ايکينچی ابو علی سینا لقبيني آلگن مدرس خواجه فضل الله ابواليثي نينگ حضوريگه سمرقندگه باریب، او جناب نينگ خانقاهيدن حجره آلدی. بير قنچه وقت تېگيشينچه علم تحصیل قیلیشگه کيريشدی»، - دېب یازده‌دی.

نوایي نينگ اوزی هم سمرقندگه تحصیل اوچون بارگنليگيني، اما هراتدن سمرقندگه کېتیشی «بې اختيار قيلينگن سفر» اېکنليگيني تاکیده‌یدی. نوایي نينگ کيچيک زماندashi ظهيرالدين محمد بابر اېسه «بيلمان، ني جريمه بيله سلطان ابوسعيد ميرزا (علی شېرنی) هری دين اخراج قيلدی»، - دېگن معلوماتی بېره‌دی.

۱. سعدالدين کاشغري عين زمانده جامي نينگ قيين آتەسى هم بؤلگن (محرر).

بو معلوماتلرگه تیه نیب، کؤپ گینه نوایی شناسلر علی شېر نوایی نینگ سمرقندگه کپتیشینی توله معناده گی «سورگون» دېب توشونتیره دیلر. اما شونی هم اونوتمسلیک کپره ک که، هیچ بیر منبعده نوایی نینگ سمرقندگه رسمی سورگون قیلینگنی کپتیریلگن اېمس.

نوایی نینگ سیدحسن اردشېرگه یازگن مکتوبیده شاعر اؤزی نینگ خراساننی تشلب کپتیشگه مجبور قیلگن همه سبیلرنی سنب اؤته دی. اولردن بیرى علم آلیب، اؤز ملکه سینی ینه ده آشیریش بولیب، شاعر شونینگ اوچون سمرقندگه کپلگنلیگینی ایتهدی.

بو وقتده سمرقند هراتدن کپین ایکنچى علمی-مدنی مرکز صفتیده اولوغ بېک دوریده عالم و شاعرلری، مکتب و مدرسه لری بیلن شهرت قازانگن اېدی. بو بېرگه علم اؤرگنیش اوچون مملکت نینگ هر چېکله لریدن طالب علملر کپلیب تورر اېدی. بو اېسه نوایی نینگ تحصیل اوچون سمرقندنی تئلیشى بې چیز اېمسلیگینی کؤرسته دی. علی شېر نوایی سمرقندده یشه گن دستلبکی کونلریده مادّی قیینچیلیکلرده حیات کبچیردی. شونگه قره مهی، سمرقند مدرسه لریده اؤقیدی، علم-فن، ادبیات و صنعت اهلی بیلن دؤستلشدی و تېز آرده اعتبارلی کیشیگه ایلندی. علی شېر نوایی نینگ سمرقند حاکمی احمد حاجی بېک بیلن تیشووی علیحده اعتبارگه مالک دیر.

احمد حاجی بېک اصلی خراسان لیک بولیب، سمرقندده کتّه آبروگه اېگه اېدی. او عالم و فاضللرنی قدرلب، اولرگه حامیلیک قیلردی. سمرقندده گی مدرسه و مکتبلر قوریلشیگه رهنمالیک قیلیب، شهرنینگ هر تامانلمه گللب-یشنشیگه اؤز حصه سینی قوشه یاتگن مدنیت حامیسی اېدی.

احمد حاجی بېک «وفایی» تخلصی بیلن شعرلر یازیب تورگن. علی شېر نوایی گه علم آلیش و یشش اوچون شرایط یره تیب بېره دی، مادّی جهتدن قوللب-قوتله یدی. نوایی «مجالس النفايس» اثری نینگ آلتینچى مجلسیده او حقه

معلوماتلر بهريب اؤنگن . نوایى سمرقندده مشهور عالم، ييرىك قانون‌شناس و عرب‌شناس خواجه فضل‌الله ابوالليشي قۇليده تحصيل كۆردهدى، اونىنگ خانقاهى حجره‌لريدن بيريدە يشەيدى. شاعر فضل‌الله ابوالليشي بيلن صميمى مناسبتده بۆلگنلىگى حقيده «مجالس‌النفائس» ده تۆخته‌ليب: «فقير ايكى يىل الرنىنگ قاشيده سبق اؤقوب ابرديم، آنچه التفاتلرى بار ابردى كيم، «فرزند» دېر ابرديلر»، - دېب اېسلەيدى.

نوایى سمرقندده مولانا علايى شاشي، خواجه خۇرد، مولانا محمد عالم، مولانا سايلي، درويش احمد سمرقندي، ميرزابېك، يوسف‌شاه صفايى و باشقه كۆپلې شاعر و صنعتكارلر بيلن يقين مناسبتده بۆله‌دى، ادبي دوره‌لرده اشتراك اېته‌دى. شونىنگدېك، شعرىتگه، ادبيات نظريەسىگه عايد كتابلرنى جوده كۆپ اؤقوب، اؤز بىلیمىنى تىنمەى آشيره بارەدى. او مولانا يحيى سېبك‌نىنگ عروض علمىگه بغيشلنگن «شېستان خيال» كتابىنى، نظامى عروضى سمرقندي‌نىنگ ادبيات‌شناسلىككه دابر «چهار مقاله» سىنى، قافىگه عايد قطار اثرلرنى سېنچىكلېب اؤرگنېب چىقه‌دى. عموماً، نوایى‌نىنگ سمرقندده‌گى حياتى اونىنگ ايجادى تكاملیده مهم اؤرين توتدى. او سمرقند مدنیتی و تاريخى بيلن جوده يقيندن تىنشدى، اؤز بىلیمىنى ينده آشیردى و مستحکم‌له‌دى. سمرقندنىنگ XV عصر ايکىنچى يرمىده‌گى ادبياتى و مدنیتی رواجیده على‌شېر نوایى‌نىنگ رۇلى كته بۇليب، بو دور سمرقند ادبي محيطىنى على‌شېر نوایى‌سىز، او تيارله‌گن ياش قلمكشلسىز تصور قىلېش ممكن اېمس. اېران‌نىنگ غربى قىسمىده‌گى اۆلكه‌لرنى اؤزىگه بۇيسوندىرىش اوچون كوره‌ش باشله‌گن ابوسعید آذربايجان‌ده اۆلدیریلیشى نتيجه‌سىده حسين بايقرا ۱۴۶۹-يىل نىنگ باشیده هرات تاختىنى اېگله‌يدى.

سلطان حسين هرات تاختىنى اېگله‌گنى حقيده‌گى خبر سمرقندگه يېتىب كېلىشى بيلن نوایى هراتگه قېته‌دى. او حكمدارنىنگ اېنگ يقين كىشىسى صفتیده مملكت تىنچلىگى و ترقىياتى، اېل-يورت آسايشته‌لىگى يۇليده تىنچسىز خدمت قېله‌دى.

نوایی دولت و جماعت اربابی

نوایی ہرات گہ کہلگچ، دولت و جماعت اربابی صفتیدہ فعالیت کورستہ باشلہ بدی. ۱۴۶۹-ییل اپریل آیدہ (ہجری ییل حسابی ییلن ۸۷۳ ییل رمضان آیدہ) رمضان ہیتمی مناسبتی ییلن او یوشتیر یلگن طنطنہ لی مراسمده علی شہر نوایی دؤستی حسین باقرانی تبریکلب، اونگہ بغیشلب یازیلگن «ہلالیہ» قصیدہ سیننی تقدیم اہتہ دی.

«ہلالیہ» قصیدہ سی علی شہر نوایی ایجادیدہ حجاماً سید حسن اردشہرگہ یازیلگن مکتوب-مثنویدن سؤنگ یازیلگن ایکینچی بیریک اثریدیر. اونینگ «ہلالیہ» دہب اتہلیشی ینگہ کورینگن آیکہ تشبیہ بؤلیب، اثرده تختنگہ ینگہ چیققن حکمدار مدح اہتیلہ دی.

نوایی سرای خدمتیکہ تارتیلیب، اونگہ مہردارلیک لوازمی تاپشیریلہ دی. علی شہر نوایی دولت نینگ برچہ حجتلرینی اؤز قؤلیدن اؤتکز و اونگہ مہر باسیب، رسمیلشتیرر اہدی. حسین باقر علی شہر نوایی گہ اؤز سرایدن غایتده مسؤولیتلی منصبنی تاپشیرر اہکن، دولت ایشلریده، حاکمیتنی مستحکملب آلیشده، عموماً، مملکت و خلق آسایشتہ لیگینی اؤرتیشده نوایی اہنگ ایشانچلی کیشی بؤلشینی، اؤز مصلحتلری ییلن کتہ یاردم بپریشینی یخشی بیلر اہدی.

حسین باقر ہرات تختینی اہگلہ گنی ییلن تہموری شہزادہ لر اؤرتہ سیدہ گی نزاعلر حالی دوام اہتردی. سلطان حسین میرزا ہرات تختینی اہگلہ گنیگہ بیر ییل بؤلر-بؤلمس، ابوسعید نینگ اؤغلی یادگار میرزا تہموریلر نینگ دشمنی بؤلگن حسن بےگی تورکمن ییلن تیل بیریکتیریب، ۱۴۶۹-ییل نینگ آخرلریده سلطان حسین گہ قرشی جنگگہ آتلنہ دی. شاہ دشمنی برطرف اہتیش اوچون کتہ قوشین ییلن مشہد سری یؤل آلہ دی. سلطان حسین جؤنب کپتیشی ییلن ہراتدہ گی آیریم ظالم عملدارلر خلققہ حددن تشقری ظلم قیلہ باشلشہ دی. نتیجہدہ سلطان حسین نینگ دولت ادارہ اصولیگہ قرشی خلق ناراضیلیک بیلدیریب، عصیان کؤترہ دی. بو احوالدن خبر تاپگن حسین

بايقرا قوزغلاننى برطرف قىلىش دېك مسؤوليتلى ايشنى على شېر نوايى گە تاپشيره دى. على شېر نوايى خلق طلبلىرى نظرگه آلىنىشىنى، ظالملىرىنىڭ اېسە جزالنىشىنى، مملكتدە عدالت اورتىلىشى لازىملىقى توغرىسىدە شاه نىنگ رىسمى فرمانى بېرىشىنى سؤره دى و فرمانى آلىپ، هرات گە جؤنب كېتە دى.

على شېر نوايى خلق قوزغلان بېرگە يېتىپ كېلىپ، اونى تىنچلنتيره دى و شاه فرمانىنى مسجد جامع منبرىدن اؤقىشىنى بويوره دى. عالي فرمانگە كؤره، خلق نىنگ بىرمونچە طلبلىرى قاندىرىلە دى، اونىنگ نىفرت و غضبىگە اوچرە گن قطار عملدارلر حبسىگە آلىنە دى و تېگىشلى جزا بېرىلە دى. يادگار محمد نىنگ ايكنىچى يورىشى هم اونىنگ مغلوبىتى بىلن توگللەنە دى.

يادگار مىرزا مغلوبىتىگە اوچرە گندن كېىن خراسان دولتى تاماماً حسين بايقرا قولىگە اؤتە دى. گرچە باشقە تېمورى شىهزادەلر هرات تىختىگە تېز-تېز خوف سالىپ تورسەلر هم، حسين بايقرا اولرنى آسانلىكچە برطرف اېتر و بوندە اونگە دايم على شېر نوايى ياردم بېرىپ كېلر اېدى.

دستلىكى حكمرانلىك يىللىرىدە سلطان حسين حاكىمىتىنى مستحكىملىش، مملكتنى آباد قىلىش، هراتنى مدنى مركزگە ايلتتىرىش اوچون بار امكانلىرىنى ايشىگە سالە دى. بو ساحەدە هم شاه على شېر نوايى گە تىهنر و هر قندەى مركب مسألەلرە اونگە مراجعت قىلر اېدى. على شېر نوايى اېل-يورت تىنچلىكى، مملكت آسايشتەلىكى اوچون كوره شىشىنى اؤزى نىنگ اساسى بورچى دېپ بىلە دى. اما شاعر كؤپراق بدىعى ايجاد بىلن مشغول بؤلىشىنى ايستە دى. شونىنگ اوچون على شېر نوايى مېھردارلىك وظيفەسىدن استعفا بېرىپ، بو ايشنى امير شىخىم سېھلى گە تاپشيره دى.

۱۴۷۲-يىل نىنگ فبرورى سىدە على شېر نوايى نىنگ قىتق قوشىلىك كؤرسىتىشىگە قرەمەى، حسين بايقرا اونى امير (وزىر) قىلىپ تىعىنلە دى و امير كىبىر (اولوغ امير)

عنوانینی بپرہ دی۔ شونینگدہک، شاعر امیرالمقرب (پادشاہ گہ اینگ یقین امیر) عنوانیگہ ہم لایق تاپیلگن اہدی۔

نوایی اؤز رسمی مقامی بیلن ہم مملکت حیاتیده کتہ رؤل اؤینہیدی۔ معلوماتلرگہ کؤرہ نوایی کتہ حقوقلرگہ اہگہ بؤلیب، دولت ایشی نینگ دپیرلی ہمہ ساحہسیگہ ارہلشر، اینگ مرکب و مهم مسألہلرنی ہم اؤزی حل قیلہ آکر اہدی۔ او دولت ایشلرنی نہایتده حاللیک بیلن، خلق و دولت منفعتینی کؤزلب، انصاف و عدالت اساسیہ آلیب باریشگہ ایتیلہدی۔ او ظلم و تالانچیلیککہ چہک قؤیہ آگن۔ او «وقفیہ»دہ یازہدی: «ایلیگیمدین کہلگنچہ ظلم تیغین اوشاتیب، مظلوم جراحیغہ انتقام مرہمین قویدوم. و ایلیگیمدین کہلمہ گنینی اول حضرت (حسین بایقرا) عرضیگہ بیتکوردیم.»

نوایی قوردیرگن «اخلاصیہ» مدرسہسی ہرات نینگ اؤشہ دورده گی شہرتینی دنیاگہ یابگن بنالردن بیری بؤلیب، او اؤز دوری نینگ اینگ بیلیمدان کیشیلری - امیر برہان الدین عطاؤللہ نیشاپوری، قاضی اختیارالدین حسن تربتی، امیر مرتاض، مولانا فصیح الدین محمد نظامی نی مدرس قیلیب بہلگیلہدی۔ شو مدرسہ نینگ جنوبیہ «خلاصیہ» ناملی کتہ خانقاہ بریا اہتیلدی۔ مدرسہ نینگ غریبہ «شفائیہ» ناملی بنا قوریلیب، بو بپرہ مشہور طیبیلر تویلندی۔ مدرسہ نینگ غریبہ ینہ کتہ مسجد جامع، مسجد یانیدہ بیر گنبد ہم قوریلگن۔ بو گنبدگہ «دارالحفاظ» («قاریلر اوی») دہب نام بہریلگن۔ نوایی کتبخانہ سیدہ ۷۰ دن آرتیق خوشخط کاتب و نقاش خط کؤچیریش، کتابلرگہ زہنت بہریش بیلن شغللگن۔

شونینگدہک، نوایی ہرات نینگ ایچیدہ «نظامیہ»، مرودہ «خسرویہ» ناملی مدرسہ لر قوردیرگن («خسرویہ» سؤزیدن ابجد حسابیدہ شو عمارت نینگ قوریلگن ییلی کہلیب چیقہدی: ۸۸۱ ہجری، ۱۴۷۶/۱۴۷۷ میلادی). ہرات و باشقہ شہرلردہ ینہ ۱۰ دن آرتیق خانقاہ، ۲۰ دن آرتیق مسجد قوریلگن۔ نوایی نینگ قوریلش ایشلری

بوتون خراسان و اونينگ شهرلريده اليب باريلگن. شاعر اختياريده گي مبلغر حسابيگه قوريلگن بنالرينيگ ساني بعضي منبعلرده اوچ يوزدن آرتيق دېب، بعضي منبعلرده ثورت يوزگه يقين دېب كؤرسيله دي. نوايي تامانيدن قوريلگن عمارتلرينيگ اكثرיתי بيزگچه بيتيب كېلگن اېمس.

علي شېر نوايي هرات گه قيتگچ، او اوژ آته ميراڻي - كته پېر - سووگه اېگه بؤلگن اېدي. شونينگدېك، اوّل مهردار، كېين وزيرليك مقاميگه كؤتريلگن علي شېر نوايي گه، اوّشه دور عادتياگه كؤره، پادشاه تامانيدن كته پېر - سوو، حتا بوتون - بوتون قيشلاق و تومنلر سويورغال طرز يده انعام اېتيلگن اېدي. امير اوژ كونده ليك احتياجيگه يېته ديگنيدن تشقري آلگن درآمدى نينگ دپيرلى همه سيني مملكت آبادانچي ليگيگه صرفلر، فقرا لر اوچون رزق - روژى پېرر، آرتگيني دولت خزينه سيگه تاپشير اېدي. بو حقه شاعر نينگ اوژ اثرلري، زمانداش لري نينگ اثرلريده قيمتلى معلوماتلر كېلتيريلگن.

نوايي دهقانلر ايشيني پېنگيل لتيش مقصديده سووسيز پېرلرگه سوو چيقريب، اېسكى اريقلرني تازه لته دي، اوژى هم ينگي اريقلر قزديره دي. نتيجده اېكين ميدانلري كېنگيه دي، شهرنى سوو بيلن تامينلش هم يخشيلنه دي. خواندمير يازيشيچه، نوايي يېگيرمه گه يقين حوض قزديرگن، ۱۶ كؤپريك و ۲ توغان قورديرگن.

نوايي مدرسه و خانقاه ده استقامت قىلووچى كيشيلرني آزيق - اوقت، كيسم - كېچكلر بيلن هم تامينلې تورگن. مثلاً، «خلاصيه» خانقاهيده، هر يىلى ۲۰۰۰ گه يقين پؤستين، باسمه چكمان، كؤيلك - ايشتان، تقيه و كفش اولشيلگن. نوايي مدرسه، مسجد و خانقاهلرگه قطعي وقفلر بېلگيله گن همده بو ساحده قتيق ترتيب اوڤرتيشيگه حركت قىلگن. ۱۴۸۱—۱۴۸۲ يىللرده نوايي اوژى نينگ بو ساحده گي ايشلريگه معلوم درجه ده يكون يسب، بو بنالرينيگ وقفلى حقيده «وقفيه» اثر يده مفصل معلوماتلر بېره دي. نوايي نينگ سراي خدمتيده توريشى، مسؤول مقام اېگلشى دولت و خلق اوچون كته اهميت كسب اېتگنى اوچون ترقي پرور كيشيلر نوايي نينگ اوژ

وظیفه‌سیدن استعفا بېریشینی خواهله‌مس ابدیلر. نوابی اېسه سرایده یوز بېره‌یاتگن احوالگه مسؤول کیشی صفتیده لاقید قره‌ی آلمس ابدی. چونکه، بابر خبر بېریشیچه، حسین بايقرا «اول تخت آگن محلده اکتی-پیتی ییل تايب ابدی. اندین سؤنگره ایچکوکه توشدی، قیرق ییلغه یاووق کیم خراسان‌ده پادشاه ابدی، کون یوق ابدی کیم، نماز پېشیندین سؤنگ ایچمه‌گه‌ی، ولې هرگز صبحی قیلمس ابدی، اؤغلانلری و جمیع سپاهیگه و شهریکه بو حال ابدی. افراط بيله عیش و فسق قیلورلر ابدی... «کېنگی وقتلرده مالیه ایشلرینی باشقیش نظام‌الملک و مجدالدینلر اختیاریده بولیب، اولر اؤزلری خواهله‌گنلریچه ایش توتور ابدیلر. علی شېر نوابی خزینه ماللری‌نینگ بېهوده صرفلنیشیگه، خلق‌نینگ ایریم امیر-عملدارلر تامانیدن خانه‌ویران ایتلیشیکه یول قؤیمسلیککه ایتیلردی. شونینگ اوچون هم مجدالدین و نظام‌الملک کبیلر او بیلن کؤپ وقت کبلیشیکه مجبور ابدیلر.

علی شېر نوابی ۱۴۷۶-ییلده وزیرلیکدن استعفا بېره‌دی. بیراق نوابی وزیرلیک مقامیدن کپتگندن سؤنگ هم سلطان حسین بايقرا سرایده اېنگ نفوذلی سیاسی ارباب بولیب قاله بېردی.

هرات ادبی محیطیده جامی جوده کته آبروگه اېگه بولیب، اونینگ بدیعی ایجادده‌گی مهارت و قابلیت کؤپچیلیککه اؤرنک بولدی. نوابی بدیعی ایجاد بلکه کؤپ‌گینه سیاسی مسأله‌لرده جامیدن مصلحتلر آلیب توره‌دی. ۱۴۷۷/۱۴۷۶ ییللر آره‌سیده اېسه او جامینی اؤزیکه پیر صفتیده قبول اېته‌دی.

نوابی ادبیات و صنعت نماینده‌لریگه مهربان استاد و مربی ابدی. اونینگ اخلاص‌مندلری کون سین آر‌تیب بارردی. خواندمیر خبر بېریشیچه، نه‌فقط ادبیات بلکه تاریخگه عاید کتابلرنینگ یره‌تیلیشیده هم نوابی‌نینگ خدمتی بی‌قیاس بولگن. مثلاً، نوابی میرخواند‌نینگ پیتی جلددن عبارت بولگن «روضه‌الصفاء» اثری‌نینگ یره‌تیلیشی‌نینگ تشبیکاری بولگن. شونینگدېک، شاعر یره‌تیلیشی لازم بولگن اثر‌نینگ

موضوعی، توزیعی و اسلوبی یوزه‌سیدن مصلحت‌لر بېرگن. میرخواندنینگ اثر یازیشگه کیریشیشی اوچون یترلی ایش شرایطی هم یره‌تیب بېرگن. علی شېر نوایی تاریخچیکه «خلاصیه» خانقاهیده‌گی کتّه کتبخانه‌سی بؤلگن اؤز خانه‌سینی یازوو قوراللی بیلن جهازلب تاپشیره‌دی. ۱۴۸۷-ییلده حسین بايقرا امیر علی شېرنی استرآباد حاکم‌لیگیگه تعیینله‌یدی. بو بیلن پادشاه علی شېر نوایی نی مملکت‌نینگ غربی چېگره‌سیده آسایشته‌لیک اؤرنیتیشیگه امید باغله‌سه، ینه بیر جهتدن سرایده‌گی طرف کشلیککه برهم بېرماقچی بؤلده‌دی. عین وقتده، اونی استرآبادگه حاکم قیلیب یوباریش بیلن شاه اونینگ عزت-حرمتینی هم سقلشگه حرکت قیلگن ایدی. چونکه مملکت‌نینگ اساسی تیه‌نچ شهرلردن بؤلگن استرآباد فقط تخت وارثی یاکه فقط شاه‌نینگ اینگ ایشانچلی کیشیسیگه‌گینه تاپشیریلر ایدی.

حسین بايقرا همه دولت ایشلرینی ایشانیب تاپشیریب قویگن مجدالدین خلق منفعتی و مملکت فراوانلیگیدن کؤره کؤپراق شاه و شهزاده‌لر اوچون کتّه بزم‌لر اویوشتیر، استعدادلی کیشیلرنی شاهدن اوزاقلشتیریشگه حرکت قیلر ایدی.

استرآباد خلقی، اونینگ مدنی قلمی علی شېر نوایی نی طنطنه بیلن کوتیب آله‌دیلر. علی شېر نوایی دېک خلق‌پرور، مدنیت‌پرور، عادل حاکم‌نینگ استرآبادگه کبلیشینی ایشیتیب، سلطان حسین‌گه کؤپینچه خوف توغدیریب توره‌دیگن مازندران و جرجان ولایتلری نینگ حاکملری اؤز اختیارلری بیلن تابع بؤلگنلرینی بیلدیره‌دیلر. تورکمن سلطانی یعقوب‌بیک قیمت‌بها ساوغه‌لر بیلن شاعرنی تبریکله‌یدی، آذربایجان و عراق حکومت باشلیقلری هم نوایی طفیلی دؤستانه مناسبت تیکله‌دیلر. نوایی استرآبادده هم اؤز بدیعی اثرلریده تصویر ایتگن و برچه حکمرانلرگه اؤرنک بؤلّه آله‌دیگن حاکم صفتیده ایش کؤردی. نوایی نینگ سعی-حرکتلری طفیلی استرآباد قیسقه فرصته آباد و معمور شهرلردن بیرگه ایلنه‌دی. علی شېر نوایی دشمنلری او استرآبادده یورگنیده هم تینچیشمه‌ی، شاعرنی زهرلب اؤلدیریشگه حرکت قیلیشه‌دی. اما فتنه آشکار بؤلگچ، شاه شاعرنینگ هرات‌گه چقیرتیریب آله‌دی.

نوایى نینگ هیچ قندهى دولت ایشیگه اره لشمهى، سرايدن اوزاقده توریشى حقیده گى ایستىگه قوشلمه گن حسین بايقرا اونگه «مقرب حضرت سلطاني»، یعنی «حضرت سلطان نینگ اینگ یقینى» دېگن عنوان بهره دى. بو فخرى عنوان گرچه شاعرگه سرايده مسؤول بیر وظیفه یوکلمه سه ده، سراى اهلیدن شاعرگه جوده کته حرمت بیلن مناسبتده بؤلیشنى تقاضا قیلر ابدى.

مجدالدین باشچیلیگیده گى سراى عملدارلرى نینگ نوایى گه قیله یاتگن ناحقلىکلریدن ناراضى بؤلگن شاعر نینگ اوکه سى درویش علی بلخده عصیان کؤتره دى. حسین بايقرا قوشین بیلن باریب، عصیاننى باستیره دى. عصیان طفیلی مجدالدین ۱۴۹۰-یىلى مقامیدن بؤشه تیلیب، اؤرنیگه اولگى وزیر نظام الملک تعیینلنه دى. نظام الملک هم زیمدن ایش کؤرووچى، منافقلىکده مجدالدین دن هم اؤتر ابدى. حسین بايقرا اېسه شو وزیرلر تائیریده اؤزى نینگ اولگى کؤپ فضیلتلرینى یؤقاتگن ابدى. سرايده یوز بهره یاتگن نزاعلر، فتنه لر اوستیگه دولتنى بؤلیب آیش مقصدیده یورگن شهزاده لر هم حرکتگه توشه دیلر، شاه عایله سیده قانلى نزاعلر وجودگه کبله باشله دیدى.

حسین بايقرا درویش علی بیلن صلح توزگندن سؤنگ، بیر قنچه وقت اؤتگچ، او بیلن بیرگه بارگن علی شېرنى بلخده قالدیریب، اؤزى حصارگه، سلطان محمودگه قرشى اوروشگه آتلنه دى.

حسین بايقرا و اؤغیللرى اؤرته سیده گى نزاعلر شاه بدیع الزمان اؤرته لریده گى قانلى جنگلر نینگ بیریده شهزاده یېنگیله دى و شهزاده مظفر حسین استرآبادده گى مؤمن میرزانی قؤلگه آلیب، پایتختگه جؤننه دى و اونى اختیارالدین قلعه سیگه قمه دیدیلر. خدیچه بېگیم قوله ی فرصتدن فایده لینیب، اؤته مست حسین بايقراگه مؤمن میرزانی قتل اېتیش حقیده گى فرمانگه مهر باستیریب آله دى. مؤمن میرزا کبچه سى یاق قتل قیلینه دى. اېرتله ب هوشى اؤزیگه کبلگن شاه نبوره سینی اؤلدیریش حقیده بېرگن بو پروغینى رد

اېتهدى، اما وقت اۋتگن. بو فاجعه يوز بېرگنيدە نوايى مشهده بۇليب، شهزاده اۋليميدن اوچ كون اۋتگج، هرات گه كېلهدى و مشوم خبرنى اېشيتەدى.

شاه و شهزادهلر اۋرته سيدة گى ايچكى نزاعلر كون سىين آرته باريشى نتيجه سيدة آته و باله لر آره سيدة تېز-تېز قانلى تۇقنشولر يوز بېرىب توره دى كه، بو اېسه تېموريلر دولتى نينگ انقراضىنى تېزلاشتيردى. يوز بېره ياتگن واقعه لر نوايى نينگ احوالى و روحيه سيگه جوده يامان تاثير قىلر اېدى.

على شېر نوايى حياتى نينگ سۇنگى يىللريده يره تىلگن اثرلر

على شېر نوايى عمرى نينگ سۇنگى يىللريده جوده قىزغىن علمى-ايجادى ايش بىلن مشغول بۇلدى. شاعر نينگ موجود اثرلرى يره تىلگن دورىگه كۆره كوزە تىلسه، اونينگ اكثرىت قسىمى سۇنگى اۋن-اۋن بېش يىل اېچيده بازيلگنلىگى نمايان بۇلەدى. او يىرىك حجملى «خمسه» نى يره تگگنن كېين نثرده بركه لى ايجاد قىلدى. ۱۹۸۸-يىلده تارىخى منبعلر و عجم شاهلرى حقيده گى افسانلر اساسيده «تارىخ ملوك عجم» («عجم شاهلرى تارىخى») اثرىنى يازدى. بونده اديب شاهلر نينگ حياتى و قىلگن ايشلرىگه اساسلىب، زمانداش حكمدارلرگه نصيحتلر بېره دى. اثر «زبده التواريخ» («تارىخلر قىماغى») نامى بىلن هم يوريتىلەدى.

شاعر حياتى نينگ سۇنگى يىللريده بىر نېچتە مصيبتلر يوز بېردى. على شېر نوايى نينگ يقين دۇستى و استادلرى سيد حسن اردشېر (۱۴۸۹)، عبدالرحمان جامى (۱۴۹۲)، پهلوان محمد (۱۴۹۳) كېتمە-كېت وفات اېتيشەدى. شاعر اولر خاطرە سىنى ابدىلاشتيريش مقصديده «حالات سيدحسن اردشېر»، «خمسة المتحيرين»، «حالات پهلوان محمد» ناملى نثرى اثرلرىنى بېتەدى.

على شېر نوايى نه فقط متفكر شاعر، يېتوك خمسه نويس، استعدادلى ناثر، ماهر تارىخچى صفتيده بلكه ادبياتشناس عالم صفتيده هم مشهوردير. اونينگ بىر قطار اثرلرى اۋز دورى ادبياتشناسلىك علمى معمارلىگه بغيشلنگن بۇليب، بوگونگى كونده

هم اؤز علمی قیمتینی سقلب توریدی. شعری ژانرلر، وزنلر، اؤز دوری ادبی محیطی تحلیلیگه بغیشلنگن «رساله مفردات در فنِ معما» (۱۴۹۱)، «میزان الاوزان» («وزنلر اؤلچاوی» (۱۴۹۲) ناملی رساله‌لری، «مجالس النفایس» («نفیس مجلسلر» - ۱۴۹۱- ۱۴۹۲) تذکره‌سی بونگه مثال بؤله آله‌دی.

علی شبر نوایی حسین بايقراگه، شهزاده‌لرگه، اؤز استادلری، دؤستلری، هم کسبلریگه یازگن مکتوبلرینی تۆپلب «منشآت» اثرینی توزه‌دی. بو اثر تورکی تیلده یرتیلگن خطلر ییغیندیسیدن عبارت. ایریم منبعلرده علی شبر نوایی نینگ فارسی مکتوبلری هم تۆپلنگنی ایتیله‌دی. اما او هنوزگچه تاپیلمه‌گن.

متن شناس حمید سلیمانوف توزگن نوایی اثرلری فهرستیگه «فارسی منشآت» («فارسی مکتوبلر تۆپلمی») نی هم کیرته‌دی. XVI عصرده توزیلگن «ابوشقه» لغتیده نوایی نینگ فارسی «منشآت» ی بؤلگنلیگی ایتیله‌دی و ح. سلیمانوف خودی شو لغتگه سوینگن.

نوایی شناس ع. هیتمتوف «ابوشقه» ده نوایی نینگ فارسی مکتوبلر تۆپلمی بؤلگنلیگی حقیده‌گی فکرلرگه مناسبت بیلدیرر اېکن، اؤزی نینگ ایگی خیل ملاحظه‌سینی ایلگری سوره‌دی. اونینگ فکریچه، نوایی اؤزی نینگ فارسی مکتوبلرینی تۆپلم حالیکه کبلتیریشگه اولگورمه‌گن و شاعر نینگ یقینلریدن کیم-دیر بو مکتوبلردن تۆپلم توزگن. «ابوشقه» مؤلفی انه شو تۆپلمدن فایده‌لنگن بۆلیشی ممکن. عبدالقادر هیتمتوف نینگ ایکنینچی بیر تخمینیکه کؤره، «ابوشقه» مؤلفی نینگ قۆلیگه نوایی گه نسبت بېریلگن، اما اونیکى بۆلمه‌گن فارسی «منشآت» توشیب قالگن بۆلیشی هم ممکن.

خواندمیر «مکارم الاخلاق» اثریده شاعر نینگ امیر خواجه افضل‌الدین و خواجه شهاب‌الدین عبیدالله‌گه یازیلگن فارسی مکتوبینی کبلتیریب، نوایی نینگ «فارسچه

انشاده غايتده کوچليليگى و ذهنى اؤتكيرليگى»نى ايتهدى. شاعرنينگ «خمسةالمتحيرين» اثريده جامي گه يازگن كته-كيچيك حجملى ۱۴ ته مكتوبى و بو مكتوبلردن پرچهلر بيتيب كېلگن. پروفيسور ا.ا. سېميونوف نوايى نينگ «منشآت»ى قوليازمه لريدن بيريده شاعرنينگ بير فارسجه مكتوبى هم بارليگىنى خبر قيلهدى. بوندهى معلوماتلر نوايى نينگ فارسى تيلده هم گوزل مكتوبلر يره تگنليگىنى، اولر شاعر حياتى و ايجادىنى اؤرگنيشده مهم اهميتگه ابگه بوليشى ممكنليگىنى كؤرستهدى.

على شېر نوايى ۱۴۹۵-۱۴۹۶ يىللرده «نساءالمحبة» («محبت شبادهلرى») اثرىنى يازيب توگتهدى. بو اثر عبدالرحمان جامي نينگ «نفحاتالانس» («دؤستليك طراوتى») اثرى نينگ ابركين-ايجادى ترجمهسى بوليب، اونده شوق نينگ ۷۷۰ ته شىخى حقيده گى عبرتلى معلوماتلر اؤرين آلگن.

شاعر باله ليكده سېويب اؤقيگن و ايجادى، دنياقره شى نينگ شكللنيشيده مهم اؤرين توگن فريدالدين عطارنينگ «منطق الطير» داستانىگه جواب صفتيده «لسان الطير» («قوش تىلى» ۱۴۹۸-۱۴۹۹) داستانىنى يره تهدى. اونده شاعر اؤزى نينگ اجتماعى-سياسى، فلسفى قره شلرئنى مجازى اصولده تصويرله يدى. على شېر نوايى ۱۴۹۹-يىلده يازيب توگنگن «محاکمة اللغتين» («ايكى تىل محاکمهسى») اثريده توركى تىل نينگ اؤزيگه خاص خصوصيتلرئنى نظري جهتن اساسلب بېردى.

شاعرنينگ «چهل حديث» (۱۴۸۱-۱۴۸۲)، «نظم الجواهر» (۱۴۸۵)، «تاريخ انبيا و حكما»، «سراج المسلمين» (۱۴۸۸)، «مناجاتنامه» (۱۴۹۹-۱۵۰۰) سينگرى قطار اثرلرى هم ادبياتيميز خزينه سيگه مهم اولوش بوليب قوشيلگن.

على شېر نوايى حياتى نينگ سؤنگى يىللريده فارسى شعرلريدن عبارت «دېوان فانى»نى توزدى. او شو يىللر بيتيلگن قصيده لرئنى «فصول اربعه» («تؤرت فصل»)، «ستة ضرورية» («آلتى ضرورت») ناملرى بيلن تۇپلهدى.

نوایی نینگ آخرگی اثری «محبوب القلوب» (۱۵۰۰) دیر. علی شېر نوایی «محبوب القلوب» اثریده اۋزی نینگ عمری دوامیده تۋپله گن بای حیاتی تجربه لری اساسیده دوری نینگ اخلاق قاعده لرنی بېلگیله یدی، انسانپروریک قره شلرنی فلسفی خلاصه لر و اۋز حکمتلی سۋزلی آرقه لی افاده له یدی، اۋشه دورده موجود بۋلگن برچه گروه و طبقه لرگه اۋزی نینگ خالصانه بهاسینی بېره دی.

علی شېر نوایی ایجادی رېجه لری کېنگ بۋلگن و اولردن آیریم لری عملگه آشمه ی قالگن. اولوغ شاعر «تاریخ ملوک عجم» اثری نینگ خاتمه قسمیده سلطان حسین تاریخینی بیتیش نیتی بار اېکنلیگینی ایتگن اېدی. «تاریخ انبیا و حکما» اثریده شاعر یوسف قصه سی حقیقه فکر یوریتر اېکن، «یوسف و زلیخا» سوژه سی اساسیده اثر یره تگن فردوسی، عبدالرحمان جامی، خواجه مسعود عراقی کبی فارس-تاجیک ادیباتی نماینده لرنی کبلیتیره دی و اۋزی تورکی تیلده «یوسف و زلیخا» اثرینی یازیش نیتی بارلیگینی معلوم قیله دی. نوایی «لسان الطیر» اثریده شیخ صنعان حکایه سینی بیان اېتر اېکن، اۋز سېوگیسی حقیقه هم سۋز یوریته دی و بو حقه علیحده اثر یازیش نیتی بارلیگینی بیان اېته دی. اما بې وقت اولیم طفیلی بو اثرلرنی یازیش شاعرگه نصیب اېتمه گن. ۱۵۰۰ (۹۰۶) ییل نینگ یازیده حسین بايقرا استرآبادده باش کۋترگن اۋغلی محمد محسن گه قرشی قۋشین تارتیب کېتگنیده علی شېر نوایی هراتده قاله دی. حسین بايقرا شو ییل نینگ دسامبر آییده اۋغلی بیلن صلح توزیلیب، شاه پایتختگه قیته یاتگنی حقیقه خبر کبله دی و علی شېر نوایی کسل بۋلیشگه قره مه ی شهر نینگ بیر قطار کۋزگه کۋرینگن کیشیلری بیلن شاهنی کوتیب آلیش اوچون اونگه پېشواز چیقهدی. بېردن اونینگ احوالی یامانلشه دی. شاعر نینگ گپیریشگه و حرکت قیلیشگه حالی قاله یدی. شو احوالده گی شاعرنی یریم تونده اۋز اویيگه آلیب کبله دیلر: اېرتنه بیلن شهر نینگ تنقلی طبیلری تۋلنېب، قان آلیشگه حرکت قیله دیلر، اما هیچ قنده ی ایجابی اۋزگیش بۋلمه یدی. اوچ کون حرکت سیز یاتگن علی شېر نوایی ۱۵۰۱-ییل ۳-جنوری ده حیاتدن کۋز یومه دی. اونی دفن اېتیش مراسمیده دېرلی برچه هرات اهالیسی

قتنشه دى. شاعر جسدی اونینگ اوزى تامانیدن ایلگری شو حادثه اوچون قوریب قویلگن مسجد جامع گنبدی آستیگه قویله دى.

نوایی نینگ دؤست و شاگردلری اوز استادلری وفاتیگه بغیشلب، خلق نینگ بی نهایه آغیر قیغوسینی افاده له گن مرثیه و تاریخلر بیتهدیلر.

علی شېر نوایی وفاتیدن سونگ حسین بايقرا حکمرانلیگینی اوزاق سقلب قاله آلمه دى. او اوزارا جنگلر نتیجه سیده انچه تالیققن ابدی.

سلطان حسین ۱۵۰۴-ییلده کوچ تۇپلب، شیبانی خان گه قرشی جنگ گه آتلنه دى، اما مقصدی عملگه آشمه ی، یولده وفات اېته دى. حسین بايقرانینگ اولیمی شهزاده لر اؤرته سیده گی حاکمیت تلشیشلرنی کوچه یتیریب یوباره دى. بو پراکنده لیکلر شیبانی خان گه جوده قول کبه دى و ۱۵۰۷-ییلده هرات نی آسانلیکچه اېگلّه یدی. نتیجه ده اوزاق ییللیک تاریخگه اېگه بؤلگن، خلقیمیز تاریخیده علیحده اهمیتگه اېگه بؤلگن تېموریلر حکمرانلیگی برهم تاپه دى.

نوایی نینگ حیاتی و ايجادى میراثینی اؤرگنیشده گی مهم منبعلر

علی شېر نوایی نینگ ادبی و علمی فعالیتی، عبرتلی حیات یولی، اؤزینگه خاص شخصیتی شاعر حیاتلیک چاغیده یاق شاعرلر، مؤرخلر، دولت اربابلری نینگ اعتبارینی اؤزینگه تارتگن. شاعر حیاتی و ايجادیاتینی اؤرگنیشگه عاید منبعلرنی شرطلی روشده قوییده گیچه گروھلب اؤرگنیش ممکن:

۱. شاعر نینگ اؤز اثرلری،
۲. نوایی زمانداشلری نینگ اثرلری،
۳. XIX-XVI عصرلرده شاعر ايجادى نینگ اؤرگنیشی،
۴. خلق آغزه کی ايجادیده گی روایت و افسانه لر،

۵. شاعر حیاتی و فعالیتی نینگ غرب و روس شرقشناسلری تامانیدن اؤرگنیشی،

۶. اؤزبېک نوایی شناسلری نینگ علمي تدقیقاتلری.

علی شېر نوایی نینگ اؤز اثرلری اونینگ حیاتی و ایجادیانینی اؤرگنیشده مهم منبع بۇله آلهدی. شاعر نینگ دبیرلی برچه اثرلریده اؤز شخصی، ایجادکارلیگی، اجتماعي فعالیتی حقیده معلوماتلر بېریلهدی. بو جهتدن اونینگ «خزاین المعانی»، «خمسه» داستانلری، «مجالس النفايس»، «لسان الطیر»، «محاکمة اللغتين»، «وقفیه»، «تاریخ ملوک عجم»، «خمسة المتحیرین»، «میزان الاوزان» و باشقه اثرلری مهم اهمیتگه اېگه.

مذکور اثرلرده شاعر نینگ حیات طرزى، یشه گن محیطى، دورده گى اجتماعي-سیاسي وضعيت، ادبي-مدني محیط، شاعر نینگ اېل-یورت تینچلیگی، مملکت آسایشته لیگی یۇلیده گى فعالیتى، زمانداشلىرى، استادلری، شاگردلری، اؤزی نینگ اېزگو آرزو-نیتلری، آیریم اثرلری نینگ یرتیلیش تاریخی حقیده سؤز باره دی.

زمانداشلىرى اثرلریده شاعر حیاتی و فعالیتى نینگ یارتیلیشى. نوایی نینگ زمانداشلىرى اثرلریده هم شاعر حقیده قیمتلى معلوماتلر بېریلگن. عبدالرحمان جامي نینگ «بهارستان»، «هفت اورنگ»، «یوسف و زلیخا»، میرخواند نینگ «روضه الصفا» («پاکلیک باغی»)، دولت شاه سمرقندی نینگ «تذکره الشعرا» («شاعرلر تذکره سی»)، غیاث الدین خواندمیر نینگ «مکارم الاخلاق» («بخشی خُلقلر»)، «حبیب السیر» («سویو کلی خصلتلر»)، «خلاصة الاخبار» («واقعه لر خلاصه سی»)، زین الدین واصفی نینگ «بدايع الوقایع» («گۆزل واقعه لر»)، ظهیر الدین محمد بابر نینگ «بابرنامه» کبی اثرلریده علی شېر نوایی نینگ حیاتی و فعالیتگه عاید معلوماتلر کپلتیریلگن. بو اثرلر نه فقط علی شېر نوایی نینگ حیاتی و ایجادي فعالیتى، بلکه XV عصر تاریخی واقعلیگی و اونده اولوغ شاعر نینگ تونگن اؤرنی حقیده هم معلومات بېره دیگن نایاب منبعلر دیر.

عبدالرحمان جامی «بهارستان» اثریده علی شبر نوایی استعدادی، اونینگ ایگی تیلده هم شعر یازیشی، تورکیده کؤپراق ایجاد قیلیشینی تأکیدلهیدی، «به آن زبان بپش از وی و به از وی کسی شعر نگفته است و گوهر نظم نسفته ۲» (او تیلده، یعنی تورکیده هیچ کیم اوندن کؤپ و اوندن یخشی شعر ایته آلمه گن و نظم دُرلرینی صیقل بیره آلمه گن)، دپب یازهدی.

دولت‌شاه سمرقندی «تذکره الشعراء» اثریده شاعرگه «نظام‌الدین علی شبر نوایی» دپب ناملنگن مخصوص باب اجرته‌دهدی. اونده نوایی‌نینگ انسانی قیافه‌سینی تصویرلشگه، خلق و دولت منفعتلرینی همه نرسه‌دن اوستون قویو وچی و طنپورلیگینی، اهل و یورتگه نفعی تپگه‌دیگن کؤپ‌گینه ایشلرنینگ تشبثکاری اېکنلیگینی، خلص هر جهندن یوکسک اخلاق نمونه‌سی اېکنلیگینی تصویرله‌یدی. جمله‌دن او شونده‌ی یازهدی: «بو اولوغ امیرنینگ قوتلوغ زمانیده، اونینگ همایون مدحی‌نینگ ذکره جهان‌نینگ قطار مملکتلریده مشهور، فضیلتی‌نینگ دبدبه‌سی و عالی هممتی‌نینگ کمالاتی بوتون جهانگه یاییلگندیر. بو حقده نیمه دبیلسه، موجود نرسه‌نی قیته‌دن حاصل قیلماق بوله‌دی ۳».

غیاث‌الدین خواندمیر «مکارم‌الاخلاق» («یخشی خُلقلر») اثریده حکایت، لطیفه یا که شاعرنینگ اؤزیگه منسوب افوریزم و سؤز اؤیینی واسطه‌سیده نوایی‌نینگ

۲. «به آن زبان بیش از وی و به از وی کسی شعر نگفته است و گوهر نظم نسفته».

قره‌نگ: جامی، بهارستان. به تصحیح دکتور اسماعیل حاکمی، چاپ هفتم، تهران، ۹، ص ۱۱۱

۳. «ذکر مآثر میمون و مدایح همایون این امیر کبیر در اقطار ربع مسکون سیار و دبدبه فضیلت و کمال علو همتش در اطراف آفاق منتشر، هر چه در این باب گفته شود، تحصیل حاصل باشد...» قره‌نگ: دولت شاه سمرقندی. (۱۳۸۲). تذکره الشعراء، به‌اهتمام و تصحیح ادوارد براون، چاپ اول، تهران: انتشارات اساطیر،

لیتوگرافی و چاپ: دیبا. - ص ۴۹۵

انسانی فضیلتلرینی یاریته دی. جمله دن، کتاب نینگ «کرم و سخاوت نینگ تعریفی حقیده» ناملی بایده نوایی نینگ کتّه ملک اېگه سی اېکنلیگی، عالم، شاعر و صنعت اهلېگه نه فقط معنوی بلکه مادّی یاردم هم بېرگنلیگی اؤز مبلغلرینی اېل-یورت رونقی اوچون ایه مسلیگی تۇغریسیده اوچته حکایت کېلتیریلگن. اثرده بونده ی اؤرینلر انچه گینه و بولر اولوغ شاعر نینگ انسانی فضیلتلری، حیات طرزی، شخصیتی حقیده معین تصورلرگه اېگه بؤلشیمیزگه یاردم بېره دی.

زین الدین واصفی نینگ «بدایع الوقایع» («گؤزل واقعه لر») اثری اؤشه دورگه منسوب ادبی-تاریخی منبعلر آره سیده انیق فاکتورگه بای دستلېکی جدی اثرلردن بیری صفتیده اعتبارگه مالکدیر. اثرده گی حکایتلرده نوایی کرکتری نینگ مهم جهتلیگه اورغو بېریله دی. اونینگ هرات ادبی محیطیگه مربیلېک قیلگنی، هر بیر استعداد اېگه سیگه اعتبار بیلن قره گنلیگی حکایه قیلینه دی.

XIX-XVI عصرلرده شاعر ایجادی نینگ اؤرگنیلشی

علی شېر نوابی تورکی ادبیات نینگ متفکر شاعری صفتیده اؤزیدن کپینگی دورلرده یشب ایجاد اېتگن ایجادکارلر اوچون معنوی استاد بؤلېب قالدی. اونینگ بای ایجادی میراثی کؤپ گینه شرق ادبیاتی نماینده لری اوچون الهام منبعی بؤلدی. کپینگی عصرلرده نوایی شخصیتی و ایجادیگه بؤلگن چېکسیز حرمت و احترام رنگ-برنگ شکللرده اؤز افاده سینی تاپدی. بو کؤپراق نوایی اثرلرینی اؤقیب-اؤرگنیش، اثرلرینی کتابت قیلش، شاعر اثرلرگه عاید لغتلر توزیش، تذکره، تاریخی، علمی- بدیعی اثرلرده اولوغ صنعتکار شخصی و ایجادی فعالیتیگه مناسبت بیلدیریش، شعرلرگه مخمسلمر بیتیش، داستانلری نینگ نثری بیانیی یره تیش و آیریم اثرلرینی ترجمه قیلش کبی شکللرده نمایان بؤلدی. XIX-XVI عصرلرده یره تیلگن کؤپ گینه تاریخی-علمی اثرلر و تذکره لرده شاعر ایجادیاتیگه خالصانه مناسبت بیلدیریلدی. لطف علی بېک آذرینینگ «آتشکده»، سام میرزا صفوی نینگ «تحفه سامی»، رضاقلی خان هدایت نینگ

«مجمع الفصحا» («گۈزل سۆز اېگه لرى نىنگ تۈپلىمى»)، فخرى ھىروى نىنگ «لطاقتنامە»، مىرزا حىدر دۈغلت نىنگ «تارىخ رشىدى»، عبدالمؤمن خان نىنگ «تام التوارىخ» («تارىخلر توگلى») ناملى اثرلى شولر جملە سىدن دىر.

نوایى نىنگ ایلگىرى سورگن غايەلرى ماھىتىنى توشونىش و اونى اۋقۇوچىلرگە انگلتىشگە اورىنىش، شاعر نىنگ اثرلىرى يۈزە سىدن مخصوص لغتلر تۈزىشگە سەبب بۇلدى. نوایى حىاتى نىنگ سۇنگى بىللىرى ياكە او وفاتىدن كېىن اونىنگ اثرلىرى اساسىدە تۈزىلگن «بدايع اللغت» بو يۇلدە گى دستلەكى لغت دىر. صادق بن مصطفى نىنگ «ابوشقە»، علايى بن محبى نىنگ «اللغت نوائيات والاستشهادة الجغتائيات» («نوایى لغتى و چىغتای تىلى دىللىرى» (۱۵۶۰) لغتلرى تۈزىلدى. صادق بن مصطفى نىنگ «ابوشقە»، مىرزا مەھدى خان نىنگ «مبانى اللغت» («لغت پاي دېوارى» (XVII عصر)، مىرزا محمد مەھدى خان نىنگ «سنگلاخ» (۱۷۶۰)، خوارزملىك عالم و اديب محمد خاكستر «منتخب اللغات» («تئلنگن لغتلر» ۱۷۹۸) فتح على كاجرى نىنگ «لغات الاتراكىه» («توركىلر لغتى XIX عصر) و باشقە قطار لغتلر يره تىلگن.

XIX عصر نىنگ ۷۰-يىللرىدە تۈركستاندە باسەمە خانە پىدا بۇلىشى بىلن نوایى نىنگ «خەمسە»، «چار دېوان»، «وقفىه» اثرلىرى بىر نېچە مرتە نىش ايتىلدى.

كېىنگى عصرلردە يشب ايجاد اېتگن اۋزبېك شاعرلىرى نوایى نى اۋزلىرگە استاد دېب بىلىشىدى و اونىنگ عنعنەلرىنى يىنگىچە شەكلدە دوام اېتتىردىلر، رواجلنتىردىلر. مثلاً، تىنقىلى اۋزبېك شاعرى شېر محمد مونس (۱۷۷۸-۱۸۲۹) بىر شەرىدە شۈندە يازەدى:

سۆز ايچرە نوایى كە جهانگىر تورور،

مۇنس گە معانى يۇلىدە پىر تورور.

بۈندە شاعر نوایى دەھاسى نىنگ تېنگىسىز بو يوكلېگىنى اعتراف اېتىش بىلن بىرگە

اۋزىگە معنوي استاد اېكنلىگىنى هم بدىعى افادە اېتەدى.

نوایی نینگ اثرلریگہ نظیرہ بیتیش، غزللریگہ مخمسلا باغلاش عادت توسیگہ کیرگن. عمر باقی نوایی نینگ «فرهاد و شیرین»، «لیلی و معجون» داستانلری نینگ قیسقرتیریلگن وربانلرینی ایشلب چقیدی. میر مخدوم «حیرت الابرار» دن تشقیری «خمسہ» نینگ همه داستانلری نثری بیانینی «نثر خمسہ بی نظیر» نامی بیلن کتابت قیلیدی. کۆرینہدی کہ، بو ایشلر اوزاق جریانلی و کپنگ کۆلملی ابدی. اما نوایی دہک تہنگسیز متفکر اوچون بو آز ابدی. نوایی حیاتی، شخصیتی، ایجادي میراثی علمی-نظري جہتدن اؤرگنیلیشی ضرور مسألہلردن بیرى بۆلیب قالماقده ابدی.

خلق آغزہ کی ایجادیدہ گی روایت و افسانہ لر

نوایی اؤز بدیعی و علمی اثرلری بیلن حیاتیلیگیدہ یاق شرق خلقلری آرہ سیدہ مشهور بؤلگن. اونینگ حقیقہ اؤزبیک، تاجیک، تورکمن و باشقہ خلقلرنینگ آغزہ کی ایجادیدہ کۆپ گینہ اہرتک، افسانہ، حکایہ و لطیفہ لر یرتیلگن. اؤلا او مذکور آغزہ کی ایجاد نمونہلریدہ اولوغ شاعر دانشمند و متفکر صفتیدہ گودہ لنہدی. نوایی نینگ عاقل و عادل دولت اربابی صفتیدہ گی فعالیتی ہم خلق آغزہ کی ایجادیدہ اؤزیگہ خاص تلقینینی تاپہدی. کۆپ گینہ لطیفہ، حکایہ و روایتلردہ نوایی عاقل و انسانپرور، دولت و اہل-یورت منفعتلری اوچون کورہ شووچی ایدہ آل قہرمان صفتیدہ تصویر اہتیلہدی. خلق آغزہ کی ایجادیدہ گی «نوایی و ییگیت»، «نوایی و قیرق وزیر»، «نوایی و گلی»، «نوایی و حسین باقرا»، «آنہ سوتی» و باشقہ روایت و حکایتلردہ خلق نینگ نوایی گہ بؤلگن صمیمی مناسبتی اؤز افادہ سینى تاپگن. فولکلور شناس م. مرادوف نوایی گہ بغیشلنگن آغزہ کی ایجاد نمونہلرینی تۆپلب، نشر اہتیرگن.

شاعر حیاتی و فعالیتی نینگ غرب و روس شرق شناسلری تامانیدن اؤرگنیلیشی. نوایی آیریم اثرلری نینگ باشقہ تیللرگہ ترجمہ قیلینیشی شو اساسدہ ینگیدن-ینگى اثرلرنینگ یرہ تیلشیکگہ سبب بۆلیدی. شاعر نینگ «مجالس النفايس» اثرى XVI عصرده یاق بیر نپچہ بار فارس-تاجیک تیلیگہ ترجمہ قیلیندی. تورک شاعری لامی

(۱۵۳۱-يىلده وفات اپتگن) نوایى نینگ «فرهاد و شیرین» داستانینی ایخچم طرزده بعضى اؤزگرتیریشلر بیلن تورک تیلیگه ترجمه قیلدی.

خریستوفور ارمینی نینگ ۱۵۵۷-ییلی مجارستانده ایتالیا تیلیده نشر اپتیلگن «سراندیب شاهی اوچ یاش اوغلانی نینگ زیارتی» اثری نینگ ایکنینچی قسمیده نوایى نینگ «سبعه سيار» داستانیدن بهرام و دلارام سرگذشتی حکایه قیلینهدی. گرجی شاعری سیتسیشویلی «برامگوریه نی» («بهرام گور XVII عصر») داستانیده نوایى نینگ «سبعه سيار» داستانیدن بهره مند بولهدی. نوایى نینگ «تاریخ ملوک عجم» اثری فنایی تامانیدن تورک تیلیگه ترجمه قیلینیپ، «تاریخ فنایی» (۱۷۸۲) نامى بیلن ویاناده باسیلگن. شاعر نینگ «محاکمة اللغتين» اثری ايسه XIX عصر نینگ آخرى XX عصر نینگ باشلریده تورک و تاتار تیللریگه ترجمه قیلینگن.

نوایى نینگ اثرلری بیلن غربلیکلر XVI عصرده یاق تیشنه باشلگن بولسه لر-ده، شاعر حیاتی و ايجادیاتینى علمى اساسده اؤرگنیش XIX عصردن باشلنگن. فرانسوز شرقشناسی کترمیر ۱۸۴۱-ییلده نشر اپتیلگن کرپستوماتیه سیگه نوایى نینگ «محاکمة اللغتين»، «تاریخ ملوک عجم» اثرلرینی کیریتهدی. روس عالمی ای.ن.بیربازین «تورک کرپستوماتیه سی» کتابیده نوایى اثرلریدن پرچه لر بهره دی. شرقشناسلیکده بیرینچی بولیب نوایى حیاتی و فعالیتینی اؤرگنگن عالم م.نیکیتینسکی دیر. او ۱۸۵۶-ییلده نوایى بویچه ماسترلیک تیزیسینی یاقله دیدی. نوایى حیاتی و فعالیتینی تولهراق عکس اپتیرووچی اثر یره ته دی. عالم، علی شبر نوایى نینگ سیاسی، مدنی فعالیتیگه، اؤزبیک ادبی تیلی ترقیاتیده گی ایشلریگه یوقاری بها بهره دی. اونى استعدادلی شاعر و عالم اپکنلیگینی تأکیدله دیدی. اما بدیعی اثرلری ماهیتینی، شرق ادبیاتیده گی عنعنویلیکنی چوقور انگلب بیتمه گنی سببلی «نوایى ترجمان شاعر» دېگن یوزه کی خلاصه گه کپله دیدی. ۱۸۶۱-ییلده استامبولده گی «اسیه تیقوی جاورنل» («آسیا ژورنالی») ده فرانسه ابلچرخانه سی نینگ ترجمانی م.ببلین نینگ نوایى حیاتی و فعالیتیگه دایر مقاله سی باسیلیب چپقه دی. مذکور مقاله ده هم نوایى نینگ دولت و مدنی

ساحه‌ده‌گی ایشلریگه یوقاری بها ببریگنی حالده، مؤلف اساسسیز روشده نوایی فارس-تاجیک ادبیاتی نینگ ترجمانی دېگن خلاصه‌گه کبله‌دی. فرانسوز شرقشناسی بووه، انگلیس شرقشناسی ای. براون، روس شرقشناسی اکادمیک و.و. بارتولد لر هم مسأله‌گه انه شو طرزده بیر تمانلمه یاندشه‌دیله.

اروپا شرقشناسلری علی شبر نوایی اثرلرینی اؤرگنیش مقصدیده لغت لر توزه‌دیله، موجود لغت لر نینگ ایریم لرینی نشر ایتتیره‌دیله. جمله‌دن، روس شرقشناسی و.وبلیامینوف-زبرنوف XVI عصرده توزیلگن «اللغت نوائیات والاستشهادة الجفتائیات» ناملی لغتینی ۱۸۶۸-ییلده سنکت-پتربورگ‌ده نشر ایتتیردی. فرانسوز شرقشناسی پاوی دې کورتبیل نوایی اثرلریدن فایده‌لنیب، لغت توزه‌دی. روس شرقشناسی ن.ای. ایلمینسکی نوایی نینگ «محاکمة اللغتين» اثرینی اؤرگنیش، شاعر اؤز آنه تیلی ترقیاتی اوچون قیلگن خدمت لرینی یوقاری بهاله‌یدی.

کؤرینه‌دی که، اروپا شرقشناسلری نوایی حیاتی و ایجاد یوزه‌سیدن ماتریال تۇلش، اولرنی ترتیگه سالیش، عموم لشتیریش، شاعر نینگ تیل ساحه‌سیده‌گی فعالیتینی یاریتیش بۇییجه انچه ایشلرنی عملگه آشیردیله. اما اولرنینگ تدقیقات ایشلری بیولوگرافی و تیلشناسلیک مسأله‌لری بیلن گینه چېکلنیش قالدی. نوایی فعالیتینی اونینگ بدیعی ایجاد ی باغلیق حالده اؤرگنمه‌دیله. اونینگ سیاسی، علمی فعالیتینی اعتراف ایتدیله-و، بدیعی ایجادینی چوقور یاریته آلمه‌دیله.

اؤزبیک نوایی شناسلری نینگ علمی تدقیقاتلری: نوایی حیاتی و ایجاد میراثینی علمی اساسده اؤرگنیش اؤزبیک ادبیاتشناسلیگیده XX عصر نینگ ۲۰-ییل لریدن باشلندی. بو باره‌ده‌گی دستلکی ایزلنیشلر تئقلی اؤزبیک ایجادکاری پروفیسور عبدالرؤوف فطرت قلمیگه منسوب دیر. اونینگ «نوایی نینگ فارسی شاعرلیغی هم اونینگ فارسی دېوانی تۇغریسیده»، «فرهاد و شیرین» داستانی تۇغریسیده ناملی مقاله‌لری بو باره‌ده‌گی جدی علمی تدقیقاتلردن دیر.

۱۹۳۸- ييلده علي شېر نوایي تولدی نینگ ۵۰۰ ييلليگيني ۱۹۴۱- ييلده نشانلش حقيده قرار قبول قيليندى. يوبيلگه تيارگرليك ايشلرى نتيجه سيده بير قطار مقاله، رساله و مونوگرافلر يره تيلدى. نوایي نینگ بير قطار اثرلرى، «خمسه» نینگ قيسقرتيريلگن وريانتى، «چار دېوان»، «محاکمة اللغتين»، «محبوب القلوب» نثر ايتيلدى. نوایي اثرلرى بير قنچه تيللرگه ترجمه قيليندى. مقصود شبخزاده «گېنيال شاعر» ناملى اثريني يازدى. ادبياتشناس و. عبدالاييف نوایي نینگ سمرقنده گى فعاليتى خصوصيده نامزدليك تېزيسيني ياقلهدى. ايکينچى جهان اوروشى نینگ باشلنگنى سببلى يو بىلى كېچىكتيريلهدى. مذکور يوبىلى ۱۹۴۸- ييل نینگ مى آييده كته طنطنه لر بيلن نشانلندهدى. شو بىلى «اولوغ اوزبېك شاعرى» (آي بېك تحريرى آستيده) ناملى مقاله لر توپلمى اوزبېك و روس تيللريده اعلان قيلينهدى. يې. اي. بېرتېلس، آ. شرف الدينوف، ص. عيني سينگرى عالملر نینگ علمي رساله لرى چاپ ايتيلهدى. اولرده اولوغ شاعر ايجادى نینگ معين قيره لرى مناسب بهالندهدى. تنيقلى اوزبېك شاعرى غفور غلام «نوایي و زمانه ميز» (۱۹۴۸) ناملى مقاله سيده «اوزبېك نینگ اولوغ شاعرى»، «انسان فرزندى» نینگ جهان مدنيتى رواجيگه قوشگن حصه سى، ايجادى تفكرى نینگ دياپوزونى، فدايىليگيني مناسب بهاله بدى.

نوایي شناسليك فنى علي شېر نوایي علمي بيوگرافيسيني يره تيشده كته يوتوقلرنى قولگه كيريتدى. يې. اي. بېرتېلس، آ. شرف الدينوف، صدرالدين عيني، آي بېك، و. زاهدوف، و. عبدالله ييف، ع. سلطانوف و باشقه لر نینگ نوایي حيات يوليني ياريتيشگه بغيشلنگن علمي ايشلرى شولر جمله سيدن دير.

مذکور تدقيقاتلرده شاعر زمانداشلىرى يازيب قالديرگن ادبي، تاريخى، ميموآر اثرلر، شونينگدېك، نوایي نینگ اوز اثرلرى اساسى منبع وظيفه سيني بجردى.

XX عصر نینگ ۴۰- ييللريده نوایي شناسليكه ابريشيلگن يوتوقلر اوز ثمره سيني بهره باشلهدى. شاعر ايجادى ميراثيني اورگنيش تورلى ملتلر

شرقشناسلری نینگ هم دقتینی اوزیگه جلب قیله باشله دی. نوایی شناسلیک علمی فن صفتیده شکللته باشله دی و اونینگ آلدیده شاعر اثرلرینی توپلش، نوایی میراثی نینگ مکمل بیبلوگرافیسینی توزیش، اثرلری نینگ نادر نسخه لرینی انیقلاش، دالضرب معمالر یوزسیدن علمی تدقیقات ایشلری آلیب باریش وظیفه لری تورردی.

علی شېر نوایی تولدی نینگ ۵۲۵ ییللیگینی نشانلش طنطنه لری مناسبتی بیلن XX عصر نینگ ۶۰- ییللریده نوایی شناسلیکده انچه گینه یوتوقلرگه ابریشیلدی. ادبیاتشناس پ. شمسی یف تامانیدن تیارلنگن «خمسه» نینگ مکمل نشری (۱۹۶۰)، حمید سلیمان تامانیدن «خزاین المعانی» نینگ اکادمیک نشری (۱۹۵۹-۱۹۶۰) عملگه آشیریلدی. شاعر اثرلری نینگ اؤن بېش جلدلیگی نشر ایتیلدی.

بو دورده ادبیاتشناسلر ت. جلالوف نینگ «خمسه» تلقینلری (۱۹۶۲)، ع. هیتمتوف نینگ «نوایی نینگ ایجادی مېتودی مسأله لری» (۱۹۶۳)، «شرق ادبیاتی نینگ ایجادی مېتودی تاریخیدن» (۱۹۷۰)، یا. اسحاقوف نینگ «علی شېر نوایی نینگ ایلک میراثی» (۱۹۶۵)، نتن مله یف نینگ «گېنیال شاعر و متفکر» (۱۹۶۸) ناملی تدقیقاتلری، شیخزاده نینگ «استاد نینگ صنعتخانه سیده» (۱۹۶۵-۱۹۶۶)، آی بېک نینگ «نوایی گلشنی» (۱۹۶۷) ناملی مقاله لر توپلمی و باشقه قطار کتابلر یوزه گه کبلدی.

XX عصر نینگ ۷۰- ییللریده نوایی شناسلیک علمی اوچون مهم اهمیتگه ابگه بؤلگن بیر قطار ایشلر عملگه آشیریلدی. اکادمیک عزیز قیوم نوایی «خمسه» سی ترکیبیگه کیره دیگن داستانلرنی تلقین قیله دی. ع. هیتمتوف نینگ «تبرک ایزلر ایزیدن»، «نوایی دهاسی»، «میراث و اخلاص» کبی تدقیقاتلر، عبدالقادر عبدالغفوروف نینگ «نوایی ایجادیده طنز» (۱۹۷۲)، صادر اهرکینوف نینگ «نوایی نینگ فرهاد و شیرین» ی و اونینگ قیاسی تحلیلی» (۱۹۷۱)، نتن مله یف نینگ «علی شېر نوایی و خلق ایجادیاتی» (۱۹۷۴)، ع. رستموف نینگ «نوایی نینگ بدیعی مهارتی» (۱۹۷۹) ناملی مونوگرافیک تدقیقاتلری بونگه مثال بؤلله آله دی.

خلص، XX عصر نینگ ۶۰-۸۰ يىللىرىدە نوایى شناسلىك ینەدە رونق تاپدی. اما دور ادبیات شناسلىگىگە خاص بولگن دور و مفكوره بیلن باغلىق كمچىلىكلر، بىر تامانلمە قرەشلىر نوایى شناسلىككە هم اوز تائىرىنى كورستمىدن قالمەدى. خصوصاً، بو نوایى اثرلىرى نىشردە، شعر و داستانلىرى نینگ غايوي-بدیعی تحلیلىدە كوزە تىلەدى. شاعر نینگ دىنگە، تصوفگە، الهیاتگە مناسبتى اوشە زمان طلبلىرىدن كېلىپ چىقىپ بىر تامانلمە يارىتىلدى ياكە اعتباردن چىتدە قالىپ كېلىدى. بوگونگى كوندە بىز نوایى شناسلىگىمىز دە اوچرە دىگن بوندەى ضدیتلى و بىر ياقلمە تلقىنلرنى خالصانە اورگنىشىمىز ضرور. استقلال عرفە سیدە نوایى حياتى و ايجادى مىرائىنى ینگىچە قرەشلىر اساسیدە اورگنىشىگە كىرىشىلدى. اپندىلىككە شاعر اثرلىرى قرآن كریم، حدیث شریف و تصوف تعلیماتى بیلن باغلىكلىككە اورگنىلە باشلندى. ابراهیم حق قول نینگ «زنجىربند شېر قاشیدە» (۱۹۸۹)، «شعریت روحى مناسبت» (۱۹۸۹)، «تصوف و شعریت» (۱۹۹۱)، س. حسونوف نینگ «نوایى نینگ ىپتى تحفەسى» (۱۹۹۱) ناملى كتابلىرى بو يولده گى دستلبكى كوزە تىشلىر نىجە سىدیر.

شاعر نینگ ۲۰ جلددن عبارت «مكمل اثرلىر توپلىمى» (۱۹۸۷-۲۰۰۳) نىشردى. بو اېسە شاعر اثرلىرى يوزە سىدن كېنگ كولملى تدقیقاتلر اكب بارىشگە يول آچدى. استقلال يىللىرىدە ع. هىيتمتوف نینگ «نوایى خوانلىك صحبتلىرى» (۱۹۹۳)، «بمورىلر دورى اوزبېك ادبیاتى» (۱۹۹۶)، «ادبى مىرائىمىز افقلىرى» (۱۹۹۷)، حمیدالله كرامتوف نینگ «قرآن و اوزبېك ادبیاتى» (۱۹۹۳)، س. عالم نینگ «عشق، عاشق و معشوق»، ر. واحدوف نینگ «على شېر نوایى و الهیات» (۱۹۹۴)، س. غنىپو «نوایى نثرى ملاحتى» (۲۰۰۳)، حمیدالله بالته بايىف نینگ «ممتاز سوز قدرى» (۲۰۰۳)، ن. كاملوف نینگ «خضر چشمەسى» (۲۰۰۵)، ابراهیم حق قول نینگ «نوایى گە قىتىش»، «تقدیر و تفكر» (۲۰۰۷)، ف. نبىیف نینگ «Природа и поэтика А. Наваи» (على شېر نوایى نینگ طبیعتى و شعر فنى) ناملى كتابلىرى يوزە گە كېلىدى كه، بو

تدقیقاتلرده نوایی ایجادی نینگ کم اؤرگنیلگن جهتلری ینگچه قره شلر اساسیده تدقیق اېتیلگن.

اکادمیک عزیز قیوم نینگ کؤپ جلدلیک «اثرلر»ی نینگ نشر اېتيله باشلشی مملکتیمیز علم-فنی و معنویتی ساحه سیده گی مهم واقعه بؤلدى. بوگونگی کونگچه اعلان قیلینگن مذکور نشرینگ ۱-۲-۳-۴ جلدلری نوایی ایجادی فعالیتگه بغیشلنگن. اوندە نوایی نینگ حیات و ایجاد یۆلی، «خمسه» داستانلری، «لسان الطیر» داستانی، دېوانلری خصوصیده فکر-ملاحظه لر ایلگری سوریلگن. شونینگدېک، شاعر نینگ «نسايم المحبة»، «وقفیه»، «سراج المسلمین»، «تاریخ انبیا و حکما»، «تاریخ ملوک عجم» سینگری نسبتاً کم اؤرگنیلگن اثرلری بوگونگی کون تفکری نقطه نظریدن تحلیل اېتيله دی. نوایی ایجادی نینگ تصوف نینگ نقشبنديه تعلیماتی بیلن باغلیق جهتلری، شاعر حیاتی و ادبی فعالیتیده علیحده اؤرین توتگن مشهور اؤبرزلر حقیده هم قیمتلی معلوماتلر کېلتیریلگن.

کېینگى ییللرده نوایی ایجادی میراثی و اثرلری تدقیقیگه بغیشلنگن کؤپلې نامزدلیک و دوکتورلیک تېزیسلری حمایه قیلیندی. ۲۰۰۰-ییلدن باشلېب، نظامی نامیده گی تاشکېنت دولت پیداگوژی یونیورسیتسی عالملری تشبى بیلن «نوایی گه ارمغان» تۆپلمى (۲۰۰۰ - ۲۰۰۶) نشر اېتیلیب کېلینماقده. بو تۆپلمدن تنیقلى ادبیاتشناس و تیلشناس عالملریمیزینگ نوایی گه بغیشلنگن اېنگ سؤنگگی علمی کوزه تیشلری ثمره سی بؤلگن مقاله لر اؤرین آلگن.

عموماً، نوایی ایجادی بؤیچه عملگه آشیریلگن ایشلر سلماق و حجم جهتدن نهایتده کېنگ و رنگ-برنگدیر. عصرلر آشه یشب کېله یاتگن اولوغ ایجادکار بدیعی-علمی میراثی کېینگى مینگ ییللیکلرده هم تدقیقاتچیلر، ادبیات و صنعت اخلاص مندلری نینگ دقت مرکزیده بؤلیشى شېهه سیز دیر.

نوابي ليريڪه سي «خزائن المعاني» ڪلياتي

اوينگ توزيريشي و ژانر خصوصيتلري

علي شبر نوابي نينگ ليريڪ ميراثي: اوزبڪ شعري تاريخيده نوابي ليريڪ ميراثي نينگ اوزبڪه خاص اوزني بار. شاعر نينگ ليريڪ ميراثي اونگچه بولگن اوزبڪ شعري نينگ دوامي بوليشي بيلن بيرگه فارس-تاجيڪ شعري نينگ عنعنلريني هم اوزيده مجسملشتيرگن.

نوابي ليريڪه سي ژانرلر خيلمه-خيلليگي و بديعي مڪملليگي، پوايتيڪ مضمون نينگ ڪېنگ و چوقورليگي، بديعي امكانيتلر نينگ رنگ-برنگليگي بيلن تورڪي شعريت نينگ اېنگ يارقين نمونهلريدندير. زېرا، نوابي ليريڪ شعرلري شاعر حياتليگيده ياق ڪېنگ شهرت قازانيشي بي چيز اېمس اېدي.

علي شبر نوابي باله ليڪ ييللريدناق شعرلر يازه باشله گن و عمري نينگ آخريگچه ليريڪه ساحه سيده ايجاد قيلگن. او ۱۰-۱۱ ياشلريده مولانا لظفي دېڪ سؤز صنعتڪاري نينگ نظريگه توشيب، او نينگ يوكسك تحسينيگه سزاوار بولگن. ۱۲-۱۳ ياشلريده اېسه اوزي نينگ دستلبي غزليني يازگن. بونگچه هم او شعري بيتلر بيتيب، مهارتيني تڪامللشتيريب بارگني منبعلرده قيد قليب اوتيلگن. علي شبر نوابي ۲۳-۲۴ ياشلريده شاعر صفتيده تيب، او نينگ شعرلري ماوراءالنهر و خراسانده شهرت قازانه دي. بو شاعرگه غايتده كته مسؤوليتني يوكلب، او تينيمسيز اوز اوستيده ايجادي ايشلب، شعري صلاحيتيني تڪامللشتيريب باره دي. ايجادي ايزلنيتلر اوز ثمره سيني بېره باشله يدي.

نوایي نینگ سځیزته دېوانی موجود بولیب، اونینگ یېتیه سی شاعر نینگ اؤزی تامانیدن توزیلگن رسمی دېوانلر دیر. بو دېوانلر، دېوان توزیش عنعنه سی نینگ یوکسک نمونه لریدیر. دستلبکی دېوانی شاعر نینگ مخلصلری تامانیدن توزیلگن (-۱۴۶۵ ۱۴۶۶). دېوانگه مخصوص نام بېریلمه گنلیگی سببلی کینچه لیک بو باره ده تدقیقاتلر آلپ بارگن ادبیات شناس حمید سلیمان اونی شرطلی روشده «ایلک دېوان» دېب نامه یدی. حمید سلیمان ۱۹۶۸- ییلده دېوان نینگ فاکسیمال نسخه سینی بیرینچی مرته نشرگه تیارله گن و چاپ اېتیرگن.

۳۹۱ ته غزل، ۴۱ ته رباعی، ۱ ته مخمس و ۱ ته مستزاد جمعی ۴۳۴ ته شعردن تشکیل تاپگن بو دېوان علی شېر نوایي نینگ ایلک ایجادیگه منسوب تورکی شعرلری نینگ اساسی قسمینی (یعنی دېوان توزو وچیگه معلوم بؤلگن قسمینی) قمره ب آلگن بولیب، اولوغ ادیب ایجادی بؤلی نینگ دستلبکی باسقیجینی اؤرگنیشده اساسی منبع حسابلنهدی.

«بدایع البدایه» (بديعیلیک ابتداسی) «۱۴۷۰-۱۴۷۶) علی شېر نوایي نینگ اؤزی تامانیدن توزیلگن بیرینچی رسمی دېوانی بولیب، شاعر اونی حسین بایقرا نینگ تکلیفی بیلن توزه دی. «بدایع البدایه» XV عصر ادبی محیطیده کتّه حادثه بولدی. دېوانده دېباچه هم موجود بولیب، اوندی شاعر دېوانی نینگ ترتیب بېریلیش سببلی و اؤزیگه خاص خصوصیتلری حقیقه معلومات بېره دی. بو دېوان بیر قنچه خصوصیتلریگه کؤره شاعر نینگ اؤزیگه یره تیلگن و زمانداش لری دېوانلریدن فرق قیلر اېدی. نوایي اوشبو دېوانده دستلب غزللرنی، کپین اېسه باشقه ژانرده گی شعرلرنی ردیف یاکه قافیهدیگی آخرگی حرفیگه قره ب قطعی ایزچیللیکده جایلشتیره دی. شونینگدېک، شاعر شعرلرنینگ موضوعی، غایوی یؤنه لیشیگه هم اهمیت بېره دی. شاعر هر بیر حرفده کپلگن غزللرنینگ دستلبکیلری الله حمدی و محمد علیه السلام نعتیگه بغیشلنیشی، شوندن سؤنگ گینه باشقه موضوعلرده گی شعرلر جایلشتیریلشیگه اورغو بېره دی.

«بدایع البدایه» دن جمعی اؤن بیر زانرگه دایر ۸۴۲ ته شعر اؤرین آلگن. شوندن غزل ۵۸۵ ته، مستزاد ۳ ته، مخمس ۵ ته، مسدس ۲ ته، ترجیع بند ۳ ته، قطعه ۴۶ ته، رباعی ۸۵ ته، لغز ۱۰ ته، معما ۵۲ ته، تویوق ۱۰ ته، فرد ۵۳ ته. اونگه «ایلک دېوان» ده گى آیریم شعرلر هم کیریتیلگن. کینچه لیک بولر «خزاین المعانی» ترکیبیدن اؤرین آلگن.

عموماً، «بدایع البدایه» ده گى شعرلر اؤز حجمی، ژانرلری نینگ بایلگی، موضوع یؤنه لیشی نینگ چوقور و خیلمه-خیللیگی، بدیعیاتی نینگ بی تکرارلیگی بیلن شاعر ايجادى نینگ یوکسک کمالات باسقچیگه کؤتریلگنلیگیدن دلالت بیره دی.

علی شېر نوایی نینگ اؤزی تامانیدن توزیلگن ایکنچى دېوان «نوادالنهايه» («سؤنگگی نادرلیکلر» ۱۴۷۶-۱۴۸۳) دېب اته له دی. دېوان نینگ عبدالجمیل کاتب و سلطان علی مشهدي تامانیدن کؤچیریلگن نسخه سی بیزگچه بیتیب کېلگن.

«نوادالنهايه» ده ۸۶۲ ته شعر موجود بؤلېب، بولر «بدایع البدایه» ترتیب بېریلگندن کپین یازیلگن. کینچه لیک بو شعرلر هم «خزاین المعانی» دېوانیگه کیریتیلگن.

«خزاین المعانی» نینگ ادبیاتیمیز تاریخیده توتگن اؤرنی: علی شېر نوایی نینگ «خزاین المعانی» («معنالر خزینه سی») دېوانی اونینگ تورکی تیلده گى ۳۱۳۲ شعرینی اؤز ایچیگه آلگن. نوایی شناسلر تامانیدن کپتیریلشیه، ۱۴۹۸-۱۴۹۲ ییللر آره سیده توزیلگن. ادبیاتشناس ع. عبدالغفوروف اوشبو مجموعه نینگ توزیلیش سنه سی حقیده دېپاچه ده هم، تورت دېواندن اؤرین آلگن شعرلر ده هم بیرار دلیل یوقلیگینی ایته دی. عالم نینگ فکرچه، تدقیقاتچیلر، افتیدن «خمسة المتحیرین»، «منشآت» کبی اثرلر ده گى معلوماتلرگه، شونینگدېک، دېپاچه ده گى

شرح-ایضاح لہرگہ تہ نیب، دہوانی بو دورده توزیلگن دہب کورستہ دیلر. اوشبو دہوان «چار دہوان» دہب ہم یوریتلیب، اوندہ شاعر نینگ ۱۶ لیریک ژانرگہ منسوب بؤلگن تورکی شعرلری جمعلنگن.

«خزاین المعانی» دہوان توزیش نینگ یوکسک و مکمل نمونہ سی بؤلیب، او مندرجہ سی، ترکیبی توزیلیشی، ناملنیشی جھتیدن ہم اؤزیگہ خاص خصوصیتلرگہ اہگہ.

علی شہر نوایی دہواندہ گی شعرلرنی دورلشتیریشدہ و اولرنی تصنیف اہتیشدہ دؤستی و استادی عبدالرحمان جامی مصلحتیگہ بناءً ایش کورہدی. دہوان نینگ ہر بیرینی انسان عمری نینگ معین دوریگہ ماس کپلہدیگن نام بیلن اہیدی.

بیرینچی دہوانی «غرایب الصغر» («یاشلیک عجایباتلری») دہب ناملب، بونگہ طفولیت (یاشلیک) - ۸-۲۰ یاشگچہ بؤلگن شعرلرنی کیریتہدی. ۲۰-۳۵ یاشلر عمر نینگ شباب (یگیٹلیک) ایامی بؤلیب، بو دور دہوانینسی شاعر «نوادر الشباب» («یگیٹلیک نادرلیکلری») دہب اہیدی.

«بدایع الوسط» («اؤرتہ یاش گؤزللیکلری») دہوانیگہ ۳۵-۴۵ یاشلردہ یازیلگن شعرلر جمعلنگن. ۴۵-۶۰ یاشلر کپکسہلیک دوری حسابلنیب، شاعر بو دوردہ گی شعرلرنی «فوائد الکبر» («کپکسہلیک فایدہلری») دہوانیگہ کیریتیلگن.

«خزاین المعانی» دہباچہ، ۲۶۰۰ تہ غزل (ہر بیر دہواندہ ۶۵۰ تہ دن)، ۱۳۳ تہ رباعی، ۱۰ تہ مخمس، ۴ تہ مستزاد، ۵ تہ مسدس، ۴ تہ ترجیع بند، ۲۱۰ تہ قطعہ، ۱۰ تہ لغز، ۵۲ تہ معما، ۱۳ تہ تویوق، ۸۶ تہ فرد، ۱ تہ مثنوی، شونینگدہک، قصیدہ، مثنی، ترکیب بند، ساقینامہ سینگری لیریک ژانرلردن ترکیب تاپگن. دہوان دہباچہ سی ہر جھتدن پختہ علمی رسالہ بؤلیب، نوایی لیریک ایجادیاتنی نینگ اہنگ مہم جھتلرینسی تۇغری مشاہدہ قیلشگہ امکان یرہتہدی.

نوایى دېوانگه يازگن دېباچهده هر بير دېواننى اوز عمرى نينگ عينِ باسقىچلر يىدن بيرى نينگ محصولى دېب تاكيدله يدى. شوندىن كېلىپ چىققن حالده دېوانلرگه مخصوص ناملر قۇيه دى، معنا و مضمون جهتيدن بير-بير يىدن فرقله يدى، قطعى كرونولوژىك چېگره لر ينى بېلگيله يدى. بيراق تدقيقاتلر شونى كؤرسه دى كه، «خزايىن المعانى» دېوانلرى كرونولوژىسى نسبي كر كترگه اېگه بۇلىب، شاعر عمرى نينگ تورلى دورلر يگه عايد شعرلر دېوانلرده اره لاش حالده بېرىلگن اؤرىنلر هم اوچره يدى. كؤرينه دى كه، «خزايىن المعانى» ده شعرلر نينگ دېوانلرگه تقسيملىنىشى و اولر نينگ ناملىنىشى شرطلى بۇلىب، رمزى كر كترده دېر.

على شېر نوایى نينگ اؤزبېك تىلىده گى لىرىك شعرلرى، اساساً، «خزايىن المعانى» ده مجسم بۇلگن. اما دېوانگه ۱۴۹۸ - يىلگچه بۇلگن شعرلر كىرگن. دېمك، نوایى حياتى نينگ سۇنگى ايكى يىلى دواميده يره تگن لىرىك شعرلرى بو مجموعه گه كىرمه ي قالگن. ۱۴۹۸ - يىلدىن كېين يره تىلگن و تورلى سىبىلرگه كؤره «خزايىن المعانى» گه كىرمه ي قالگن شعرلر ادبىياتشناس حميد سلیمان تامانىدىن نشر اېتتىرىلگن. كېىنچە لىك بو شعرلر ينگى تاىپلىكلرى بىلن تۇلدۇرىلىپ، ف. سلیمانووه «ايامى وصال اؤلدى ينه» (تاشكېنت، ۱۹۹۶) نامى بىلن تۇپلم حالده اعلان قىلگن.

نوایى نينگ فارسى ميراثى: نوایى فارسى تىلده هم مهارت بىلن ايجاد قىلگن بۇلىب، بو تىلده يازىلگن شعرلر يگه فانى تخلصىنى قۇلله گن. شاعر عمرى نينگ آخىرلىده فارسى شعرلر ينى تۇپلب علىحده دېوان توزه دى. اؤن ايكى مىنگدن آرتىق مصرع (آلتى مىنگدن آرتىق بيت) نى اؤز ايجىگه آلگن بو ناياب منبع «دېوان فانى» («فانى دېوانى») دېب ناملىگن.

«دېوان فانى» نينگ ۷ ته قۇليازمه نسخه لرى موجود بۇلىپ، شوندىن ايكى تىسه سى پاریس، ايكى تىسه سى توركیه، ايكى تىسه سى هرات و بير تىسه سى تهران كىتبخانه لرىده سقلنه دى. ادبىياتلرده پاریس نسخه لرى بىر لمچى مكمل اېكنلىگى قىد قىلىنه دى. دېوانده جمعى

۱۱۰۹ ته شعر جمعلنگن بؤلیب، اولر لیریگ تورنینگ قصیده، غزل، مسدس، مرثیه، قطعه، رباعی، تاریخ، معما، لغز سینگری ژانرلیرگه منسوب دیر.

«دېوانِ فانی» گه علی شبر نوایی نینگ فارس-تاجیک شاعرلریدن: حافظ شبرازی، سعدي شبرازی، امیر خسرو دهلوی، کمال خجندی، شیخیم سهیلی، عبدالرحمان جامی گه تتبع قیلینگن غزلری علیحده اؤرین توتهدی. شونینگدیک، دېوانگه نوایی نینگ «تحفة الافکار»^۴ قصیدهسی، جامی وفاتیگه بغیشلنگن مرثیهسی هم کیریتیلگن.

دېوانده گی غزلر عنعنه گه کؤره، الفبا ترتیبده جایلاشتیریلگن. «دېوانِ فانی» ده گی ۵۵۴ غزل نینگ ۲۳۷ ته سی حافظ شبرازی گه، ۵۲ ته سی عبدالرحمان جامی گه، ۳۳ ته سی امیر خسرو دهلوی گه، ۲۵ ته سی سعدي شبرازی گه، ۵ ته سی مولانا کاتبی گه، ۵ ته سی مولانا شاهي گه، ۴ ته سی کمال خجندی گه و باشقه شاعرلرگه نظیره قیلیب یازیلگن.

نوایی لیریگه سی نینگ اؤزیکه خاص خصوصیتلری: نوایی شعریتی اؤزبک لیریگه سی نینگ اېنگ گؤزل نمونه لری بؤلیب، اونده تورکی و فارسی شعریت عنعنه لری مجسملنگن. بی تکرار استعداد اېگه سی اؤزی نینگ نفیس و یوکسک صنعتکارلیک بیلن یازیلگن شعرلری بیلن تورکی ادبیاتی عالمگه مشهور قیلدی. او اؤزیکه بؤلگن تورکی شعریتی مهارت بیلن تکامللشتیردی. شاعر لیریگ میراثی نینگ اؤزیکه خاص قیره لری قویده گیلرده یقال نمایان بوله دی:

بیرینچیدن، علی شبر نوایی نینگ تورکی شعریتگه قوشگن حصه سی ژانرلر سانی نینگ کېنگه یکنی و موجود ژانرلر نینگ ینده تکامللشگنیده کوزه تیلهدی. شاعرگچه بؤلگن تورکی شعریتده غزل، قطعه، مثنوی، رباعی سینگری ژانرلرده گینه ایجاد قیلینگن.

۴. دېوانِ فانی گه شاعر نینگ نه فقط «تحفة الافکار» قصیدهسی، بلکه «سنّة ضروریه» دېب ناملنگن ۶ قصیده

و «فصول اربعه» ناملی ۴ قصیدهسی هم کیریتیلگن بؤلشی کبره ک.

شاعر اېسه ليريک تورنينگ ۱۶ ژانريده مهارت بيلن ايجاد قيلگن و بو ژانرلر نينگ گوزل نمونه لرينى يره تگن.۵.

ايگينچيدن، شاعر نينگ اوزبېک شعريتى رواجيگه قوشگن حصه سى اوزبېک شعريتى نينگ موضوع دايره سيني کينگه ي-تيرگنيدنه کوزرينه دى. شاعر گچه بولگن دورده عشقي موضوع غزلچيليك نينگ بيتکچى موضوعى بولگن. نو ايبى اېسه عشقي موضوع بيلن بير قطارده اجتماعي-سياسي، فلسفي-تعليمي، اخلاقي-ديداکتىک، پېسيزژ تصويرى کييلرنى اوزبېک شعريتيگه آيب کيره دى و بو موضوعلرده بې تکرار شعرلر يره ته دى.

اوچينچيدن، نو ايبى نينگ تورکي شعريت ترقياتيده گى خدمتى غزل کمپوزيسيونى تکامليله کوزه تيله دى. شاعر گچه بولگن دورده گى تورکي شعريته پراکنده غزللر کؤپ يره تيلگن. نو ايبى غزللرنى پراکنده (غزل نينگ کؤپ موضوعلى بوليشى) شکلده يره تيليشيدن قناعتلنمه يدى. او غزل نينگ مطلعيده کؤتريلگن مسأله مقطعه گچه ايزچيل ياريتيليشى، بيتلر بير-بيرينى تولديرىب، بيرى-ايگينچيسيگه باغلىب باريشى لازم دېب حسابله گن. نو ايبى کمپوزيسيون جهتدن يکپاره، مسلسل، واقعه بند غزللر يره تيب، اوزبېک غزلچيلگينى يوکسک ترقيات درجه سيگه کؤترگن.۶.

۵. على شير نو ايبى ليريک سیده قوللنلگن 16 ژانر قويده گيلردن عبارت بوليشى کبره ک: غزل، رباعى، مخمس، مسدس، قطعه، قصيده، ترکيب بند، ترجيع بند، مستزاد، مثنوى، تويوق، معما، دوبيتى، ماده تاريخ، ساقينامه، لغز (چيستان) و فرد.

۶. پراکنده غزل دېب، ترکيب جهتدن، هر بيتى مستقل بوليب، موضوع و مضمونيه کوزه بيتلرى اؤرتيه سیده هيچ قندهى علاقه سى بولمه گن غزلگه آيتيله دى. فارسي و ترکي تيللرده ايلک غزللر اؤز ترکيبى جهتيدن پراکنده بولگن، يعنى هر بيتى موضوع و معنى جهتدن مستقل بوليب، اولر ارا معنى علاقه موجود بوليشى شرط بولمه گن. بيراق غزل نينگ رواجلنیش جريانيده، اونينگ شوندهى نمونه لرى پيدا بولدى که اولرده غزل نينگ بيتلرى ارا بير خيل معنى و موضوعى باغليقلىک برقرار ايتيليدى. شونگه کوزه يک پاره و واقعه بند غزللر يوزه گه کېلدى. بو نقطه نظرده، بديعى تمثال ايزچيل شکلده تصويرلنگن غزلگه، يک ياره يا مسلسل غزل، و معلوم بير حادثه يا واقعه نى بيان ايتوچى غزلگه اېسه واقعه بند غزل نامى بېريلدى. - (ايضاخر نينگ برجه سى محرر قلميه گه عايد)

تۆرتىنچىدىن، شاعر لىرىكەسى اۆبىرز (تمثال، سىما) لىر عالمى نىنگ رىنگ-بىرنگلىگى بىلن ھىم اعتبارگە مالكدىر. او كوندەلىك تورموش نىنگ طرفە خىل لوھەلرىدىن، طىبىعت حادثەلرىگچە، مېتولوژىك تصورلر، توشونچەلردن تارتىب، سماوى جىسىملرگچە تمثاللى افادەلر يره تىشده مراعەت قىلەدى. شاعر صنعتكارلىگى بىلن يره تىلگن بوندەى اۆبىزلر لىرىك قەرمان روھى عالمى، كېچىنمەلرىنى يارىتىشده كېنگ قۇللىنىلگن.

بېشىنچىدىن، شاعر غزىللىرى نىنگ لىرىك قەرمانى اونىنگ اۆزىدىر. شاعرلىرىدە لىرىك قەرمان نىنگ طرفە خىل كېچىنمەلرى، اۋى-خىلاللىرى، آرزو-نىتلىرى شاعرانە تصوىرلنەدى. شاعر شعرىتىدە قۇللىنىلەدىگن معشوقە، شاه، دروېش، شىخ، زاھد، عارف، رند، ساقى، رقىب سىنگرى قطار تمثاللر يېتكىچى غايەنى تېرن بدىعى شىكلدە افادەلشگە خدمت قىلەدى.

آلتىنچىدىن، نوایى شعرىتى شعر توزىلىشى جھتىدىن ھىم علىحدە اۋرىن توتەدى. شاعر وزن، قافىە، ردیف و باشقەلردە يوكسك مھارتىنى نمايان اېتە آلگن. او ھىزج، رىجز، رىمل، منسرح، مضارع، مجتث، سرىع، خفىف، متقارب، متدارك و باشقە وزنلردە شاعرلر يره تىب، اۆزبېك شعرىتى وزنلر تورىنى كېنگە يتىرگن. شاعر عادتدە گى قافىە بىلن بىر قطاردە ذوالقافىتىن، اىچكى قافىە، ترصىع سىنگرى قافىەلرنى ھىم قۇللىلەيدى. ردیف نىنگ رىنگ-بىرنگ كۆرىنىشلىرى آرقەلى شعر آھنگدارلىگىنى كوچە يتىرىشگە اېرىشەدى.

نوای لیریکه سی ینک اساسی ژانر لری

علی شېر نوایی نینگ اؤزبېک ممتاز شعریتی تاریخیده گی مهم خدمت لردن بیری شونده که، او اؤزبېکه قدر بؤلگن لیریک ژانر لده ايجاد قیلیب، اولرنی رواجلنتیریب گینه قالمه دی، عین زمانده، اونگچه ايجاد اېتگن اؤزبېک شاعر لری ايجادیده دبیرلی قوللنمه گن یاکه جوده آز ایشله تیلگن لیریک ژانر لده هم ثمره لی ايجاد قیلدی، اولرنینگ امکائیت دایره سینی ینده کهنگ نمایش قیلدی.

نوایی دن آلدینگی اؤزبېک شعریتیده، اساساً، غزل، مثنوی، قصیده، تویوق، قطعه و قسماً رباعی کبی ژانر لر قوللنیلگن. نوایی اېسه لیریکه نینگ اؤن آکیتته ژانریده اونوملی ايجاد قیلیب، «خزاین المعانی» دېوانیده اولرنینگ یوکسک نمونه لرنی بېردی. اونینگ دېوانلریده غزل اساسی اؤرین توتسه هم، یوزلب قطعه و رباعیلر قطاریده خیلمه-خیل موضوعلریده یازیلگن مستزاد و مخمس، مسدس و ترجیع بند، ساقینامه و مثنوی، معما و چیستان، تویوق و فردلر هم بار. بنا برین، نوایی لیریکه سی، اېنگ اؤلا، ژانر لری نینگ خیلمه-خیل و مکمللیگی بیلن اؤزبېک شعریتی تاریخیده علیحده اؤرین توته دی.

نوایی نینگ خدمتی فقط اؤزبېک شعریتیکه کؤپل لیریک ژانر لرنی کهنگ جاری قیلیشیده گینه اېمس. او انه شو ژانر لردن مهم فکر و غایه لرنینگ بدیعی انعکاسی اوچون فایده لندی؛ اؤزی نینگ حیاتی مسأله لرگه مناسبتی، فلسفی-اجتماعی، دینی-تصوفی و اخلاقی قره شلرینی افاده لش اوچون هر بیر ژانر نینگ موجود امکائیتلرنی ایشگه سالدی، اولرنینگ امکائیت دایره سینی ینده کهنگه یتیردی.

غزل - عربيچه دؤستلشماق دېگن معنایي بيلديره دی. غزل نینگ اساسي موضوعی عشق-محبت بۇلېب، «خاتونلر بيله صحبت قورماقنى سېومك»، «معشوق جمالی ذكرى» دن عبارتدير. غزل نینگ بيرينچى بيتى مطلع آخرگى بيتى مقطع دېب اتهله دی، جفت مصرعلرى قافيه لهنه دی (الف-الف، ب-الف، و-الف، گ-الف و ل-الف كى)، غزل اوچ بيتدن اوڭن تۇقۇز بيتگچه يازىلىشى ممكن ۷، آخرگى بيتيده تخلص كېلتيريله دی. دستلب عشقى موضوعه يازىلگن غزل نینگ كېسنىچە ليك موضوع دايره سى كېنگيه بارگن. نتيجه ده اجتماعي-سياسي، اخلاقي-تعليمي، هجويه غزل لر يوزه گه كېلگن. نوایي ليريكه سيده يېتكىچى اۋرين توته ديگن غزل غابوي-بديعي جهتن دن اۋزبېك غزلچىلىگى نینگ يوكسك نمونه سى حسابلنه دی. اۋزبېك ادبيات شناسلىگيده غزل ژانرى و اونینگ اۋزىگه خاص خصوصيتلرى حقيده آ.ناصروف، يا.اسحاقوف كتابلريده معين درجه ده معلوماتلر بېرىلگن.

علی شېر نوایي غزل نويس صفتيده گى فعاليتىنى ملي غزلچىلىك نینگ باى تجربه لرى زمينده باشله دی. او فقط توركي تيلده گى شعریت تجربه لريگه گينه سويه نيب قالمس دن، بلکه شرق ادبياتى و بيرينچى نوبته، فارس شعریتى نینگ اېنگ مهم فضيلت و يوتوقلرینى هم قونت بيلن اۋرگنېب، اولرنى اۋزبېك غزلى ترقیاتىگه خدمت قىلديردى. غزلچىلىكده گى عنعنهلرنى ينگى زمينده رواجلنتيريب، يوقارى باسقىچگه كېلىپ چىقدى، اولرنى نینگ امكانيت دايره سىنى كېنگه يتيردى.

۷. غزل بيتلرى نینگ اېنگ آز و اېنگ كۇپى حقيده تورلى فكرلر موجود: «غزل مطلع بيلن باشلنېب مقطع بيلن توگيه ديگن بېش دن اوڭن بېش بيتگچه و اون دن كۇپراق شعر بۇلېب، معشوقه تعريفده و كۇپينچه او بيلن مغازلنه طرزیده ايتيله دی. غزل لغته خاتينلر بيلن صحبتلشيدير و شاعرلر اصطلاحيده وزن و قافيه ده بيرليكه بۇلگن نچه بيتدن عبارت. غزل نینگ بيرينچى بيتى مصرع بۇلېب، مطلع دېپيله دی. بيتلرى سانى 12 دن آشمسلىگى كېرهك، اما اۋتميشده بعضى شاعرلر غزلين 12 بيتدن هم آشيرگنلر. بعضيلر غزل بيتلرى سانىنى 11 تعين قىلگنلر و اون دن آرتيغىنى قسیده دېب بيله ديلر. غزله كۇپينچه محبوبه و سېوگىلى نینگ ذكرى، سېوگن و سېوېلگن نینگ صفتلرى و احوالى بيان اېتيله دی و ادبي صنعتلر قۇللنيله دی.

على شېر نوایى غزلچيليكده توركي ادبياتده يوزه گه كېلگن ملي عنعنه لر بيلن گينه قناعلنئيب قالمه دى، عين زمانده، بېش عصرليک تجربه گه اېگه بولگن فارس غزلچيليكى نينگ كته يوتوقلرئىنى هم قونت بيلن اؤرگنئيب، اؤزبېك شعريتى ترقياتيگه خدمت قىلديردى. عرب و فارس-تاجيك تيلئىنى يخشى بيلگن شاعر بو ادبيات نمونه لرئىنى قونت بيلن اؤرگنه دى، اولردن عالم-عالم ذوق آله دى. اونينگ كمالائيده امير خسرو، خواجه حافظ، عبدالرحمان جامي نينگ تاثيرى اينئىسه كته بولگن. شونينگ اوچون هم شاعر بو اولوغ اؤزبرلرئىنى اؤز استادلرئى اېكنليگى بيلن فخرلنه دى. بو جهتدن اونينگ قويده گى قطعه سى نهايتده كر كترليدير:

غزلده اوچ كيشى طورى دور اول نوع .

كيم ، اندين يخشى يوق نظم احتمالى .

بىرى معجز بيانليغ ساحر هند

كه ، عشق اهلينى اؤرتت سؤز و حالى .

بىرى عيسى نفسليك رند شېراز ،

فنا ديريده مست و لا ابالى .

بىرى قدسي اثرليک عارف جام

كه ، جام جم دورور سينغن صفالى .

نوایى نظميفه باقسنگ ، اېمستور ،

بو اوچ نينگ حاليدين هر بيتى خالى .

بونده شاعر شرق ادبياتئى نينگ اوچ بېتوك نماينده سئىنى اولوغله يدى . شاعر امير خسرو دهلوي ، حافظ شېرازي و عبدالرحمان جامي نى اؤزئى نينگ غزلنويسليكده گى استادى دېب حسابله يدى . اؤز غزلريده انه شو سؤز صنعتكارلرئى ايجادياتئى نينگ سېزيرلرئى تاثيرى بارليگئىنى اعتراف اېته دى . قطعه ده نوایى اؤز سلفلرئى نينگ نامئىنى

تیلگه آږ اېکن، اولر ایجادیده گی اؤزی نینگ دقتینی جلب اېتگن و قیزیقیرگن اېنگ مهم و کرکترلی تامانلرینی هم بیان قیله دی. نوابی انه شو اوج بویوک دهانینگ هر بیر اؤز ایجادی نینگ قیسی جهتلیری بیلن عبرت و استاد بؤلگنلیگیگه اشاره قیلیب اؤته دی. شاعر امیر خسرو دهلوی نی «ساحر هند» یعنی هند سحرگری دېب اتب، اونینگ شعرلری «عشق اهلینی اؤرتتر» دېدی. نوابی نظریده خسرو دهلوی شونجه که شاعر اېمس، بلکه اونینگ نازک و نفیس شعریتی «عشق اهلی» نی سحرلشگه قادر. بو بویوک هند شاعری ایجادیگه بېریلگن یوکسک بهادیر. نوابی استادی سینگری اؤزی هم سؤزینینگ نازک قیره لرینی تېرن حس قیلگن حالده شعریتی یوکسک صنعت درجه سیگه کؤتردی. حافظنی «عیسی نفسلیک رند» دېبه تعریفلر اېکن، نفسی اؤلیکلرنی هم تیریلتیره آله دیگن رند شاعر دېب اولوغلهیدی. حافظ شېرازی سینگری مجازی و الهی عشقنی بیر اؤزنگه بېرلشتیردی. جامی نی اېسه «قدسی اثرلیک» پاک تأثیرلی «عارف جام» دېبه بهالهیدی. عبدالرحمان جامی گه خاص پاکلیک و معنوی بېتوکلیکنی اؤز ایجادیده عکس اېتتیردی.

علی شېر نوابی غزلیاتی نینگ موضوع دایره سی غایتده کېنگ و رنگ-برنگ دیر. بو میراث کؤلمی نینگ کېنگلیگی، خیلمه-خیل موضوعلرنی اؤزیده مجسملشتیرگنی بیلن علیحده اهمیتگه اېگه دیر. شاعر شعرلریده حیات نینگ مرکب جهتلری، زمانداشلر نینگ توپغو-کېچینمه لری، آرزو-نیتلری، روحی-معنوی عالمی نازک تصویر اېتیلگن. شاعر ایجادیده حمد، نعت یؤنه لیشیده گی شعرلر علیحده اؤرین توتهدی، عشق-محبت موضوعی غزللری نینگ تیه نچ یؤنه لیشینی تشکیل اېته دی. نوابی غزللریده اجتماعی-سیاسی، اخلاقی-تعلیمی، دینی-عرفانی قره شلری اؤزیگه خاص طرزده افاده لندی و بو شاعر شعرلری نینگ موضوعلر عالمینی باییتدی.

نوابی غزللری نینگ اساسی موضوعی عشق بولیب، بو موضوع طرفه خیل معنا-ماهیت کسب اېته دی. بونده انسان نینگ انسانگه، یره تگنگه، حیاتگه، طبیعتگه

بۆلگن صميمى سېوگىسى افاده لنه دى. شاعر نىنگ عشق مسأله سىده گى قره شلىرى اونىنگ عمومى دنيا قره شى، فلسفى-اجتماعى كىنسىپسىيەسى (تفكرى) بىلن چىنبرچىس باغلنگن. نوایى شعرىتىده بو توشونچه مجازى و حقيقى عشق طرزىده تلقىن اېتىله دى. شاعر مجازى عشقنى، عشق حقيقى نىنگ بىر كۆرىنىشى ياكە حقيقى عشق يۇلىده گى اۆزىگە خاص باسقىچ صفتىده تعريفله دى. روحاً پاك، معنوي كامل انسان اوچون مجازىنىنگ اۆزى عين حقيقت دىر.

گر نوایى يىغله سه، عشقنىنگ مجازىدور دېهه،
كىم نظر پاك ايله گچ، عين حقيقت دور مجاز.
مجازدىن منگه مقصود ابرور حقيقى عشق،
نېدىن كه، اهل حقيقتغه بو طريقت ابرور.
مجازدىن چو حقيقتغه يول تاير عاشق،
قىلور مجازنى نفي اول كه بى حقيقت ابرور.

اوشبو قطعه ده شاعر مجازى عشقنى پاكلىك و حلاللىك بىلن حقيقى عشق مقامىگە كۆترىلىشىنى اېته دى. مجازدن مقصد حقيقى عشق حقيده اؤىلش، فكر يوريتىش دىر. بو يۇلده اهل حقيقتگە طريقت مددكار دىر. عاشق مجازدن حقيقتگە يۇل تاپه دى، اگر او مجازدن فايده، منفعت كۆز لسه حقيقتگە اېرىشه آلمه يدى. كۆرىنه دى كه، شاعر اوشبو اؤرىنده مجازى و حقيقى عشق نىنگ بىر-بىرى بىلن باغلىقلىگىنى تصويرلش بىلن بىرگە عشقده پاكلىك، توغرىلىك، حلاللىك مهم اېكنىلىگىنى هم كېلتىرىب اؤته دى.

نوایى نىنگ عشقى لىرىكه سىده لىرىك قهرمان يعنى عاشق يوكسك فضىلتلرگە اېگە بۆلگن عاليجناب قلب اېگه سى صفتىده گوده لنه دى. وفادارلىك، عشقده ثابتلىك عاشق معنوي قىافه سى نىنگ اساسى فضىلتى حسابلنه دى.

شاعر لیریکه سیده عاشق کرکتری، اونینگ مرگب توغفو و کبچینمه لری تصویریکه علیحده اهمیت بېریلگن. عشق موضوعیده گی شعرلرده عاشق ایچکی دنیاسی، اونینگ شیرین آرزو و اچیق اضطرابلری، حتا خیالی وصال آغوشیده تاپگن بیر لحظه لی فراغتی هم خیلمه-خیل اؤز افاده سینی تاپگن. شاعرنینگ «گر جفا قیل، گر وفا کیم، دلستانیم سېن مېنینگ»، «کؤرگه لی حسنونگنی زار و مبتلا بؤلدیم سنگه»، «بیزنینگ شیدا کؤنگول بی چاره بؤلیمش»، «عشق ازا کویمک ایشیم، قیده مېن و قیده خرد»، «وصلیدین نومید اېکن چاغده فراقی کویدورور» دېب باشلنهدیگن و باشقه قطار غزللری بونگه مثال بؤله آله دی. بونده ی شعرلرده شاعر لیریک قهرمانی آیریلیق اضطرابلریگه چیدملی، صبر-قناعتملی، سیناولرگه برداشلی کیشی صفتیده گوده لنده دی. شونی هم اونوتمسلیک کپره ک که، شاعرنینگ عشقی موضوعه گی شعرلری نینگ کؤپچیلیگی ظاهری و باطنی ماهیتگه اېگه بؤلیب، اولرنینگ ظاهری معناسیده عاشق نینگ سېوگیلیسیگه محبتی عکس اېتیریلگن. باطنیده اېسه عشق بؤلیگه کیرگن سالک نینگ الله گه بؤلگن چېکسیز محبتی و بو بؤلده گی اضطرابلری اؤز افاده سینی تاپگن. بو جهتدن «بؤلدیم سنگه» غزلی کرکت لیدیر. غزل نینگ دستلکی بیتلریده عاشق نینگ معشوقه گه دل اظهاری، عشق بؤلیده چېکه یاتگن اضطرابلری تصویرلنده دی. اما غزل نینگ آلتینچی بیتیکه کبلیب، عشقده گی دنیاوی بېلگی یؤقالیب، تصوفی مضمون نمایان بؤله دی.

جام جم بیرله خضر سویی نصیبیم دور مدام،

ساقیا، تا ترک جاه ایلب گدا بؤلدوم سنگه.

بیتده گی توشونیلشی قیین بؤلگن سؤزلر جام جم - جمشیدنینگ قدحی، می ایدیشی، خضر سویی - تیریکلیک سویی، جاه - مال-ملک، باپلیک، عمل، مرتبه.

روایتلرگه کؤره، جمشید شونده ی جام یره تیبیدی که، اونگه قویلگن می هیچ توگه مهیدی. خضر سویی اېسه منگو برحیاتلیک رمزیدیر. بیت نینگ ماهیتیکه حقیقی

عشققه مبتلا بؤلگن كيشى منصب و مرتبه دن واز كېچيب، الله جماليدن اوزگه نرسه نى اؤيله مسليگى كېره ك. زېرا، اوسيز منگو تيريكليك هم، حضور-حلاوت هم تتيমে يدى. جام جم، خضر سوييگه اشاره قيليش آرقله لى تلميح صنعتى يره تيلگن. غزل نينگ مقطعيده صوفيانه فكر ينده روشناق نمايان بؤلهدى.

غصه چنگيدن نوايي تاپمه ديم عشاق ازا،

تا نوايي دېك اسير و بي نوا بؤلدوم سنگه.

ليريك قهرمان يارگه اسير بؤلگندن بويان عشق اهلى آره سيده غم - اندوه چنگى (موسيقى انستروميتى) دن ذره چه نوا (آواز) تاپمه يدى. يعنى حقيقي يارگه اېرئيشيش آرقله لى گينه عاشق قلبيده گى اضطرابلر چېكينيئيشيگه اشاره قيلينماقده. بيتده تناسب صنعتيدن ماهرانه فايده لنيلگن.

عموماً، شاعر ايجادى اؤزى نينگ موضوع دايره سى نينگ كېنگليگى، چوقور فلسفيلگى، يوكسك بدبعتى بيلن عصرلر آشه كتابخوان منوعيتىنى يوكسلتيريشگه خدمت قىليب كېلماقده.

نوايى نينگ سيد حسن گه شعري مکتوبى: نوایى نينگ ييريك حجملى شعري اثرلريدن بيرى سيد حسن گه يازگن ۲۵۶ مصرع (۱۲۸ بيت) دن عبارت شعري مکتوبيدير. مکتوب مثنوي اصوليده يازيلگن بوليب، «غرايب الصغر» دېوانيدن اؤرين آلگن. بو اثريده شاعر اونى يازهيانگنده خراسان دن تشقريده اېکنليگيگه آچيق اشاره قيله دى. نوایى نينگ ييگيتليگى - خراسان دن چيقيب كېتگن دورى اېسه ابوسعيد پادشاهليگى دورى بوليب، بو وقتده شاعر خراسان دن سمرقندگه كېلگن و شو يېرده استقامت قيله باشله گن اېدى.

شعري مکتوبنى كمپوزيسيونيگه قره ب، شرطلى روشده مقّدمه، سيد حسن اردشېرنينگ تعريفى و توصيفى، مملكت احوالى تصويرى، مؤلف نينگ حسبِ حالى، خاتمه قسملرگه اجره تيش ممكن. مقّدمه عنعنوي روشده حمد نعت بيلن باشلنده دى.

شاعر شوندن سؤنگ سید حسن وصفیگه کیریشه‌دی. نوایی نینگ یازیشیچه، سید حسن اردشهر اؤز دوری نینگ علم، ادبیات و تصوفده اینگ یتوک کیشیسی بولیشی بیلن بیرگه قطار عالیجناب انسانی فضیلتلرگه هم اینگه شخصدیر. او تورلی بهانه‌لر بیلن اؤزینی سرایدن چپتگه آلیشگه، ممکن قدر کؤپ وقتینی علم و ادبیاتگه بغیشلشگه ایتیلر ابدی. نوایی و سید حسن اردشهر اؤرته‌سیده‌گی یوکسک انسانی مناسبتلر بیر عمرگه دوام ایتگن.

نوایی توغیلگن آته-وطنی خراسان دن کپتیب، یاشلیکده‌گی یار-دؤستلریدن اوزاقده غربت کونلرینی کچیره باشلر اینک، اولاً، استادی سید حسن‌نی اېسله‌یدی و اؤز الملرینی، اؤی-کچینمه و مقصدلرینی، خراسان دن کپتیشی نینگ اصل سببلرینی اونگه خط آرقه‌لی مفصل معلوم قیلماقچی بوله‌دی. شاعر استادی نینگ فضل و کمالاتینی، وفادارلیگی و سخیلیگینی یوکسک بهالب، اونینگ خلْقینی جتندن، قدری باغینی جنت درختلریدن آرتیق دېب تصویرلر، سؤنگ اساسی مقصدگه - نامه‌نینگ مضمونیکه اؤته‌دی. اؤز باشیگه توشگن آغیر بیر جدالیک، یعنی وطندن آیریلیق توشگنلیگی حقیده گپ باشله‌یدی:

منگه کیم، و دادینگه خورسندمېن،

جنابینگه شاگرد و فرزندمېن.

غمی بېتتی چرخ جفا پېشه‌دین،

همول انجم خارج اندېشه‌دین.

که بؤلماق وطن ایچره دشوار ابدی،

کؤنگولگه جلا دفع آزار ابدی.

سفر توشتي آليمغه بي اختيار،

قضا امريده ابلگه ني اختيار.

بونده نوای اؤز باشيگه غم-تسويش توشگني، وطنيدن، يعنى خراسان دن بي اختيار چيقيب كبتگني، بو بېرده قاليش دشوار بوليب قالگني حقيده گپيره دي. نوایي بو بېردن چيقيب كپته ياتگننده اېسه، سيد حسن هم هرات دن باشقه جايگه كبتگن اېدي. دنوایي سمرقندگه كبتگنده ۲۴-۲۵ ياشلرده بوليب، بو وقتده او كتته شاعر، بيلميدان عالم صفتيده خلق آره سيده، علم و ادبيات اهللري اؤرته سيده كبتگن اېدي. شونينگ اوچون اونينگ كوتيلمه گنده هرات دن كبتيب قاليشي اؤز زمانداشلىرى اؤرته سيده، هرات ده هم، مشهده هم - آغير تاثيرات قالديردي. نوایي نينگ دؤست و دشمنلري اونينگ («سفر») يني تورليچه تلقين قيلگنلر. نوایي بيلن ابوسعيد اؤرته سيده گي مناسبتدن خبردار بولگن كؤپچيليك ابوسعيد نوایي ني سمرقندگه سورگون قيلدي، دېگن فكرگه كېلگن. اصليده نوایي رسمي روشده سورگون قيلينمه گن، بلكه اؤز باشيگه توشيشي مقرر بولگن كلفلترنينگ آلديني آيب، زيركليك بيلن اؤزيگه-اؤزي پادشاه نينگ كوزيدن اوزاقده توريشگه حكم چيقرگن اېدي.

اؤز سفرى حقيده گي اونچه ليك توغرى بولمه گن تورلى فكرلرگه انيقليک كيريتيش اوچون نوایي اؤزي نينگ اېنگ يقين كيشيسيه خط آره لي يوره گيني آچيب، وطنى ترك اېتگنليگي-نينگ مهم سببلريني ممكن قدر توشونتيره دي. اوشبو مكتوبده شاعر نينگ سؤز و شعریت حقيده گي قره شلري هم معين درجه ده اؤز افاده سيني تاپگن. شاعر نينگ يازيشيچه، دنيا ده اېنگ معتبر، اولوغ نرسه بو سؤز دير. انسان اؤزي نينگ سؤزلش قابليتى بيلن حيواندن فرق قيله دي. نوایي نينگ فكريچه، سؤز اينيقسه شعریتده ينه ده آرتيقرق گؤزليلك، كوچ-قدرتگه، قدر-قيمتگه اېگه بوله دي:

جواهر نهچه خوب و دلکش دورور،

ولي نظم بيلكى ارا خوش دورور.

نوایی اؤزی نینگ بوتون عمرینی شو سؤز صنعتینی اېگشگه، اونینگ سرلرینی اچیشگه بغیشله دی. شرق نینگ فردوسی، نظامی کبی اولوغ شاعرلری عنعنه لرینی ایجادی دوام اېتتیرگن شاعر تورک تیلیده شعر یازیش امکائیگه اېگه اېکنلیگیدن چېکسیز فخرلنه دی:

مېن اول، مېن که، تا تورک بېدادی [▲] دور،

بو تیل بېرله تا نظم بنیادی دور.

فلک کورمه دی مېن کبی نادرې،

نظامی کبی نظم ارا قادری.

بونده شاعر اؤزی و سلفلری ایجادی حقیده سؤز یوریتر اېکن، ادبیات نینگ، بدیعی ایجاد نینگ نازک قیرلرېگه معین مناسبت بیلدیریب اؤته دی. نوایی تورکی تیلده قلم تېره تیشده نادر اېکنینی شاعرانه تصویرلش بیلن بېرگه «تورک نظمی» ده ایجاد اېتگنیدن غرور و افتخار توغولرینی افاده اېته دی. ادبیات نینگ، خصوصاً تورکی شعریت نینگ قدرتی نی اولوغله یدی.

نوایی مثنویده هرات دن کپتیشن آلدینگی اؤزی یشه یاتگن محیط و شرایط نینگ حقّانی منظره سینی بېره دی.

ینه بېر بو کیم - ظاهر اولمیش منگا،

که چیقمیش خراسان اېلیدین وفا.

وفا عزم ایلرده بؤلیمیش مگر

سرخا و مروّت انگه همسفر.

۸. بیداد سؤزی، مشهور معنلری بؤلگن ظلم و ستم و تعدی دن تشقیری، موسیقی اصطلاحلریدن بیری هم حسابلنه دی، بیزینگچه، نوایی بیداد سؤزینی انه شو سؤنگگی معناده ایشلتگن بؤلشی کبره ک - محرر

بو اوچ فعل چيقيقچ ارادين تمام،

ينه بؤلُميش اوچ فعل قايم مقام.

دېمک بو وقتده خراسانده گي معنوي حيات نهايتده يامانلشيب، ابلدن «وفا، سخا، مروّت» کپتگن، بو اوچ نرسه نينگ اوژنيني «نفاق، بخل و حسد» اېگلّه گن. عملدارلر آره سیده طمع گيرليک، ايکي يوزلمه چيليك، فسق و فساد اوچ آلگن اېدی. ظلم و زؤرليک مملکت آسايشته ليگيني بوزيب، کيشيلرنی تورلی تامانلرگه باش آليک کپتيشگه مجبور قيله ياتگن اېدی. شاعر مملکتده گي بو احوال اوژيني هم وطنيدن ييراقده يشگه اونده گن سبيلردن بيري صفتيده کيلتيريب اؤته دی.

نوایی نينگ يازيشيچه، خدانينگ آسماني هم، يېرني هم جهانده گي همه نرسه لرنی يره تيشدن مقصدی انساني يره تيش، انساني يره تيشدن مقصدی عرفان اېدی. دنياده گي بار موجودات انسان اوچون يره تيلگن اېکن، دېمک انسان اؤز نوبتیده، غفلتگه بېريلمسدن، اطرافيني قورشه گن بارليق نينگ و بو بارليقني يره تگن نينگ سرلرينی بيليشگه، يعنی عرفانگه ايتيليشی، يشيرين خزينه لرنی آچيشگه حرکت قيليشی کپره ک. انسان اېسه، اونينگ فکريچه، بونگه ايکي يؤل بيلن اېریشيشی ممکن. بيري - اؤز حرکتی بيلن، ايکينچيسي - شو مقصدگه اېریشگن «مرشدِ کامل» نينگ اېتگيني محکم اوشلشی بيلن. نوایی بو يؤلده «مرشدِ کامل» بيلن ايش کؤریشنی اؤزيگه مقبول کؤرده دی. تصوف تأثيريده شاعر اؤزی نينگ حقيقت و بيليم آرقه سيدن يوره کدن حرکت قيلگيني تصويرله يدی. نامه آخريده اؤز مقصدیگه اېریشيش اوچون کوچی و امکاني باريچه ايتتيله جگيني ايتده دی. بو مقصدیگه اېریشيشیگه ايشانچ و اميد بيلدیره دی:

اوررمين قدم تاکه، بارغونچه گام،

که بؤلغه ی میسر مېنگه اوشبو کام.

اگر بؤلسه بو يؤلده عمروم تلف،

جو بو يؤلده دور اول هم ابرور شرف.

اثر نینگ پوایتیکه سی غایتده گؤزل و پخته دیر. نوایی نینگ بو مثنویسی پوایتیک ایجادنینگ اینگ گؤزل، نایاب نمونه لریدن بیرى حسابلنهدی. اثر باشیدن آخریگچه بیر خیلده کوچلی شعری احتراص، یوکسک شاعرلیک مهارتی بیلن یازیلگن. وزن جهتیدن سیلیق و روان یازیلگینی، بیر نچه اؤرینده بیتلرده گی سؤزلرنینگ اؤزارا قافیهداش و آهنگداش بؤلیب کبلگنلیگینی کؤره میز.

عموماً، بو مثنوی نوایی نینگ «خمسه» گه قدر یره تگن، ایجادیده بیرینچی مرتبه اجتماعی-سیاسی مسأله لرگه جدی قول اوریب، موفقیت بیلن ادا اینگن مهم و بیریک اثریدیر. مثنوی اؤشه دورده گی نامه ژانری طلبلریدن انچه یوقاری کؤتریلیب، غایوی-بدیعی مستقل و یتوک لیرو-اپیک اثر درجه سیگه کؤتریلگن ابدی. بونده دورنینگ اجتماعی منظره سی، اؤزارا نزاعلر طفیلی خلق باشیگه توشگن مشکلاتلر، زمانه نینگ بیریک متفکری سید حسن اردشبر سیماسی بوتون اولوغوارلیگی بیلن کؤز اؤنگیمیزده گوده لنه دی.

نوایی - قصیده نویسی

علی شبر نوایی یوکسک مهارت بیلن یازیلگن قصیده لر مؤلفیدیر^۹. او «هالایه» دن تشقری حسین بایقراگه تورکی تیلده بیر نچه قصیده لر بغیشله گن. اونینگ «هالایه» قصیده سی اؤزبک قصیده چیلیگی نینگ یوکسک نمونه لریدن دیر. قصیده حسین بایقراگه بغیشلنگن بؤلیب، او تختگه اؤتیریشی مناسبتی بیلن ۱۴۶۹- ییلده یازیلگن و شاهگه تقدیم اینلگن. قصیده ۹۰ بیتدن عبارت.

هلال آسمانده پیدا بؤلگن ینگى آى دیر. شاعر ینگى دولت، ینگى حاکمیت باشلنگینی شو ینگى آى نینگ پیدا بؤلشیگه نسبت بهره دی. سؤز اؤینسلىرى، بدیعی

۹. نوایی نینگ غنایی شعرلری ایچیده تورکی تیلده یازیلگن «هالایه» ناملی قصیده سیدن تشقری باشقه هیچ بیر قصیده اوچرهمه دی، اما فارسجه ده اونینگ اون قصیده سی «ستّه ضروریه و فصول اربعه» سی بار. - محرر

تصوير واسطه لرى آرقه لى اۋزى نىنگ يىنگى حاكىمىتگه تعظيمى و صداقتىنى اظهار اېتەدى.

قصيده نىنگ دستلېكى مصرعلرىدە آسمان گىنبذيدە پيدا بۇلگن يىنگى آى (هلال) تصويرى بېرىلەدى. هلال نىنگ اېگىلگن شكلىنى شاعر يارنىنگ قاشىگه و اۋزى نىنگ اېگىلگن قامتىگه تشبىه اېتەدى.

چون نھان قىلدى ترنج مھر رخشان طلعتىن،

آشكار اېتتى فلک بىر طوق غىغب هېئتىن.

بس خيال روشنى اېردى ولې انداق دقيق،

كىم نظر گاه انگلر اېردى، گه يۇق آنىنگ دقتىن

اۋىلە ظاهر بۇلدى كىم، قىلغەى انى كۆرگن كىشى

دلبرىم قاشىغە و مېنىنگ قدىمغە نسبتىن.

قصيده شاعر سماوي جسملرنى خودى انسان سىنگرى حركتە تصويرلەيدى. شاعر آيدىنلى آقشام چىرايىنى تماشا قىلىش اوچون آسمانگه كۋتيرىلەدى: او يېردە گۈزلەر، فرشتەلر و زھرە بېلن اوچرەشەدى. زھرە قلىبەدە محبت توغولرىنى اوڭاتىش، مى اېچىش هوسىنى پيدا قىلىش اوچون چىنگە اۋىنەيدى، قۋشىقلر اېتەدى، مراسمنى خورسندچىلىك بېلن اۋتكىزىش اوچون نوايى غزلرىگه كويلر ىرەتەدى: شاه تاختىنى يارىتىش اوچون آسمان نىنگ اوچىنچى قىتىدن يېرگه اوچىب توشەدى، صاحبقران اوڭىدە شمع بۇلىب يانەدى. شاعر آسمان نىنگ بېشىنچى قىتىدە حرىبچە كىيىنگن و قوراللىنگن پهلوان مرىخنى كۆرەدى. مرىخ اېرتەلب يايىدن اۋق آتېب مشق قىلىش اوچون حرب ميدانىگه كېتەتگن صاحبقرانگە يساۋول بۇلىشنى اىستەيدى. خودى شو آندە بوتون آسماننى لاجورد اطلس قاپلب آلەدى و شاه تاختىنى ياپەدى. شاعر آسمانگە، عطارد

یانیگہ کؤتریله دی. عطارد شاعرگه اونینگ قصیده سیدن هم یوکسک قصیده یازگنینی ایتهدی و اؤز اثری مطلعینی اؤقیب بهره دی. نوایی شو آنده عطارد مطلعیه گه جواب قیترهدی. سیاره نوایی گه جوده قایل قالهدی. مشاعرده غالب چیققن نوایی آسمانندن پستگه توشهدی، یاری دم آله یاتگن خانه گه کیره دی. اونینگ یاری هم مراسمگه کپلگن ابدی. نوایی اؤز یاریگه عطاردنینگ مطلعی، اونگه یازگن جوانینی اؤقیب بهره دی. بیراق نوایی شعرلرینی ایشیتگن یار یوزیده مین تبسم پیدا بوله دی. او شو آنده نوایی مطلعیه گه یوکسک جواب یازهدی. بونگه قایل قالگن نوایی اونینگ مطلعی، اؤزی و عطاردنینگ مصرعلرینی سلطان حسین باقرا حکمیگه آلب کپله دی. شاه هر اوچله سی نینگ هم مطلعلرینی معقولله دیدی. شاعر بؤلگنی اوچون اؤزی هم اولرگه جواب یازهدی. نوایی نینگ بو مصرعلری مطلع شکلیده یازیلگن و الف-الف طرزیده قافیه لنگن دیر.

شعرنینگ مدح قسمیده شاعر حسین باقراگه کتّه امید بیلن قره دیدی. سلطان حسین احتراض بیلن مدح ایتیلهدی. قصیده ده شاعر اؤزی آرزو قیلگن شاه تمشالینی حسین باقرا سیماسی آرقه لی تصویرلشگه حرکت قیلهدی. شاعر نظریده او صورتی شاه، سیرتی درویش مقامیده بؤلگنلیگی اوچون هم یوکسک احترامگه لایق دیر.

شاهلر شاهی دبه ی، اول شاهلرنینگ شاهی کیم،

هر بیر یوز شاهلر شاهیه توتقه ی مکتین.

شاهلر درویشی و، درویشلر شاهی که، حق

شاه قیلدی صورتین، درویش قیلدی سیرتین

قصیده شکل جهتیدن هم نوایی گه قدر یازیلگن قصیده لردن فرق قیلهدی. بو، بیرینچی نوبته، قافیه لشدی کؤزگه تشلنه دی. قصیده ده نوایی، اونینگ یاری، عطارد و سلطان حسین باقراالرنینگ سیماسی موجود.

اونده «نسيب» (تشبيب) و «گريزگاه» كيچيك بير قسمنى تشكيل قيلمهيدى. نوايى قصيدهده اوز ياريني موهوم حالده تصويرله مهيدى. اوندە يار تعريفى عادى وصفدن عبارت اېمس. يار قصيدهده شاعر دير. اونينگ آلدیده قلم، سپاهدان (دوات). او نوايى شعرلرینی اېشيتهدى، يوزلريده تبسم پيدا بولهدى. شونينگدېك، قصيدهده هرات رقاصه لرى اېسگه آينهدهدى. اولر ييغينلرده، مراسملرده، بيره ملرده، توى-تماشالرده اوڭلر ينينگ گوزل رقصلىرى بيلن آدملرنى خورسند قيلهديلر.

قصيده شاه گه اېزگو نيتلر بيلديريش، اونى كېله جگيگه اميدوارلىك بيلن يكونلنهدى:

هر كونينگ بيره م بولوب، جامينگ هلال اولسون مدام،
 كورمه گيل بي عيش عمرونگ مدتى بير ساعتين...
 ينگى آى و عيد ايكي قوللوجينگ اولسون، ايله گن
 سېن هلال آينگ آتېن، بيره م بو بيرنينگ كنيتمين.

كؤرينهدى كه، قصيده كؤترينكى كيفيت، اېزگو نيتلرنى اوزيده مجسملشتيرگن. مذكور قصيده نوايى نينگ يوكسك صنعتكارلىك نمونه سى بولگن اثرلريدن بيرى صفتيده ادبياتيميز تاريخيده مهم اورين توتهدى.

نوايى نينگ فارس تيليده يره تگن بير نهچته قصيده لرى هم مشهور دير. بو حقدە شاعر «محاكمة اللغتين» ۱۰ اثريده معلوماتلر بېرىب اؤتهدى. نوايى نينگ «تحفة الافكار» قصيده سى «ستة ضرورية» ناملى قصيده لر توپلمىگه كيره دى. بو توپلمده آلتيته قصيده بار.

۱۰. نوايى، امير نظام الدين على شير نوايى. (۱۳۶۳). محاكمة اللغتين، به كوشش دكتور محمد يعقوب واحدى، از انتشارات ديپارتمنت اوزبىكى مركز زبان ها و ادبيات اكادامى علوم ج. د. ا.، كابل. - ص ص ۴۸-۵۴.

بولر «روح القدس» «مقدس روح»، «عین الحیات» «حیات چشمہ سی»،
«تحفة الافکار» «فکرلر تحفہ سی»، «قوت القلوب» «قلبلر آزوقہ سی»،
«منہاج النجات» «قوتولیش یولی»، «نسیم الخلد» «جنت شہادہ سی» قصیدہ لری ۱۱
دیر. بو قصیدہ لردہ نوایی حیات و جمعیتگہ اوزی منسوب بؤلگن نقشبندیلیک تعلیماتی
اساسیدہ یاندشگن و بہا بپرگن. بونگہ کوزہ اہزگولیک و انساننی اولوغلش اساسی
اؤرین توتگن.

خلص نوایی قصیدہ لری یوکسک صنعتکارلیک و بدیعی مہارت بیلن یازیلگن.
اولردہ شاعرنینگ فلسفی، دینی-الہی و اخلاقی-تعلیمی قرہ شلری بی تکرار لوحہ لردہ
عکس اہتتیریلگن.

۱۱. بولردن تشقری فارسی تیلدہ نوایی نینگ ینہ تورتہ قصیدہ سی بار، اولر «فصول اربعہ» دہب اتہلہدی.

نوابي ليريڪه سده كچمڪ ژانرلر

رباعى: شرق شعريتي نينگ اېنگ قديمي و كېنگ ترقلگن ژانرلریدن بىرى بۇليب، بو ژانرنينگ يوزه گه كېلشيشي خلق آغزه كى ايجادى بيلن بي واسطه باغليق دير .

بو شكل اؤز ناملنيشينى عربلردن آلگن بۇلسه هم (رباعى - عربچه تۇرتليڪ دېمك دير) فارس - تاجيڪ و اؤزبېك ادبياتيده اونينگ يوزه گه كېلشيشي ملي ادبي عنعنلر بيلن مستحكم باغلنگن. فارس - تاجيڪ يازمه ادبياتيده رباعى نينگ دستلېكى نمونه لرى رودكي و شهيد بلخي لر قلميگه منسوب بۇلسه، اؤزبېك يازمه، ادبياتيده حقيقي رباعى نينگ بىر نېچه نمونه سى لطفى دېوانيده اوچرهدى. ۱۲

على شېر نوابى رباعى نويسليكدە ايكي اساسگه - اؤزبېك خلق آغزه كى ايجادياتى و توركي تيلده گى يازمه ادبيات تجربه لرى همده فارس - تاجيڪ رباعى نويسلرى نينگ باى تجربه لريگه سويندى، اؤزبېك تيلده كلاسيك رباعيلرنينگ رنگ - برنگ نمونه لرينى يره تدى.

معلوم كه، على شېر نوابى نينگ «غرايب الصغر» دېوانينگه ۱۳۳ ته رباعى كيريتيلگن. شو دېوان نينگ نثر بيلن يازيلگن دېپاچه سى تركيبده هم ۳۰ ته رباعى موجود. شونينگدېك، اونينگ باشقه علمى، بديعى اثرلرى تركيبده هم كۇپلېب

۱۲. مولانا لطفى هروى توركي دېوانى نينگ بوگونگه قدر مېن كورگن بوتون نسخه لريده فقط گېنه ايكي رباعى

اۋزېبكچه رباعيلر (شاعرنينگ اۋزېنكى) موجود. بونگه شاعرنينگ «دېوانِ فانى» ده گى و باشقه اثرلرى تركيبىده اوچرەيدىگن يوزگه يقين فارسي رباعيلرى و «نظم الجواهر» (۲۷۰ ته) رباعيلرىنى هم علاوه قىلسك، على شېر نوایى نينگ مذکور ژانر ترقىياتىده گى اۋرنى يارقين نمايان بۆلهدى.

دېمك، نوایى رباعيلرى اۋزېبك ادبياتى تاريخىده حجم جھتدن كۆپلىگى بىلن هم كركترلنەدى. نوایى اۋزېبك تىلىده كۆپلەب رباعيلر يره تىش بىلن بو ژانرنى يوقارى باسقىچگە كىب چىقۇدى، اونى اۋزېبك شعريتى نينگ اساسى ژانرلرىدن بىرى درجه سىگە كۆتردى.

نوایى گە قدر يره تىلگن اۋزېبكچه رباعيلر، اساساً، عشق موضوعىده اېدى. نوایى رباعيلرى موضوعى نينگ خىلمە-خىللىگى، مندرجه سى نينگ چوقورلىگى، چوقور غايويلىگى بىلن اۋقووچى دقتىنى اۋزىگە تارتهدى. اولرده حمد، نعت، فلسفى-معرفى، اجتماعى-سياسى، اخلاقى-تعليمى موضوعلر تصويرلنەدى. عشق-محبت، عدالت، وطنپرورلىك، ايمان-اعتقاد، وفا، صداقت، تۇغرىلىك، حقيقت، كېلەجككە اميدوارلىك غايەلرى يوكسك بديعت بىلن عكس اېتتىرىلەدى. مثلاً:

سۆز دور كه نشان بېرور اولوك كه جاندين،

سۆز دور كه بېرور جانگه خبر جاناندين.

انساننى سۆز ايلهدى جدا حيواندين

بيل كيم، گھرى شريفراق يۇق آندين.

اوشبو رباعى مصرعلرى نينگ تۇرتله سى هم قافيه لنگن بۇلىب، قافيه لنىش ترتيبىگە كۆره ترانه يى رباعيدير. اونده شاعر سۆز نينگ قدر-قيمتىنى يوكسك سنەب، اونى «گوهر شريف» دېب اته يدى. انسان تيرىكلىگى نينگ نشانى سۆز اېكنلىگىنى

تأكيدله گن شاعر اونى حيواندن فرقله يديگن اساسي واسطه بو سؤزلش قابليتگه ابگه ابكنليگيده دېب بيله دى. شاعر فلسفي عموملمشمه لريده تيريكليك نينگ قدريگه بيتيش، سؤزگه مسؤوليت غايه لرى مجسملشگن.

نوایی رباعيلرى نينگ كته قسمى عموماً اونينگ ايجاديه اساسي اؤرين توتگن مسأله - اجتماعي-سياسي مسأله لرگه بغيشلنگن. نوایی عادل پادشاه حقيده گى ملاحظه لريني هم بو زائر امكانيتلريدن فايده نيب بديعي افاده اېتگن. او جمعيتده گى يره مس و چركين علتلرگه، عدالتسيزليك و انصافسيزليككه، ظلم و جهالتگه نسبتاً چېكسيز نفرتيني رباعيلريده ايخچم بيان قيله دى. شاعر دنيا نينگ اؤتكينچيلگى، حيات قيينچيليك و مشقتلرگه توله ابكنليگيني رباعيلريده ايخچم شكلده بيان اېتيله دى:

كيم كؤردى ابكين جهانده آيا خوشلوق،
تا بير كيشى ايله گه ي تمنا خوشلوق.
يوز بيلده اگر بير اولسه پيدا خوشلوق،
آماده دورور ياننده يوز ناخوشلوق.

مذكور رباعيه شاعر يخشيليك نينگ يوقليگى، هر بير كيشى اونى آرزو قيلگنى حالده شادليك و خورسندچيليك يوز بيلده بير كېلسه هم اونينگ ياننده يوز ناخوشليك بارليگيني عكس اېتيره دى. شاعر يخشيليك و يامانليك يانمه-يان پوره دى، دېگن حياتي تجربه گه عمل قيليب، كيشيلرنى آگاهليككه چقيره دى. شونينگدېك، زمانداشلرينى مشقتلر آلديده اېسنكيره مسليككه، صبر و قناعتگه اونده يدى.

نوایی نينگ عشقي موضوعده گى رباعيلريده عشق و او بيلن باغليق كېچينمه لر شاعرانه تلقين اېتيله دى. شاعر عاشق نينگ عشق يولنده چېككن اضطرابلرينى، كېچينمه لريني، قيغو-حسرتيني، اونينگ معشوقه گه بؤلگن چېكسيز حرمتى و احتراميني رباعيلريده مهارت بيلن ياريتيه دى.

كۆز بېرله قاشىنگ يېخى، قباغىنگ يېخى،
يوز بېرله سۆزىنگ يېخى، دوداغىنگ يېخى.
اېنگ بېرله مېنگىنگ يېخى، سقاغىنگ يېخى،
بېر-بېر نې دېيىن باشدىن اياغىنگ يېخى.

رباعى وصف كركترىده بۇلىب، شاعر معشوقەنى تصويرلەيدى. بوندى شاعر يارنىنگ بوتون اعضالرىنى سىب چىقەدى. يارنىنگ قاشى، قباغى، سۆزى، دوداغى، ياناغى، حالى گۆزلىكىدە تېنگىسىزلىگىنى كېلتىرەدى. رباعى نىنگ آخريده بونى «بېر-بېر نې دېيىن باشدىن اياغىنگ يېخى» دېيە عموملىشتىرەدى. شعر قافىيەلىنىش تىرىپىگە كۆرە ترانه يى رباعى (قافىيەلىنىشى الف-الف-الف-الف) بۇلىب، اوندى گى قافىيەداش سۆزلىر قباغىنگ، دوداغىنگ، سقاغىنگ، اياغىنگ دىر. مذكور سۆزلىر واسطەسىدە شعرنىنگ تائىرچىلىگى، آھنگدارلىگى كوچەيتىرىلگن. شاعرنىنگ بعضى رباعىلىرىدە وصالدىن اميدىنى اوزگن عاشق نىنگ ھجران عذابلىرى تصويرلەندى. بوندى شاعر فلک گىردشى بىلەن وصالدىن ماسوا بۇلگن عاشق نىنگ قاتلى ھجران دېب بىلەدى. آيرىلىق عذابلىرى طفىلى اۋلىم حالتىگە يېتگن عاشق يار طەنەلىرى حددىن آشىپ كېتگىنى ايتەدى. بوندى شاعر آيرىلىق عذابلىرىنى باشدىن كېچىرەياتگن عاشق نىنگ توشكون كىفەتى، روحي طغيانلىرىنى مبالغەلى طرزىدە عكس اېتتىرەدى.

تا چرخ وصالى كۆيىدىن سوردى مېنى،

قتل ايله گەلى ھجرغە تاپشوردى مېنى.

گر ھجر اۋلوم حالىغە بېتوردى مېنى،

يار اېتگنى طەنە، لېك اۋلتوردى مېنى.

نوایى رباعیلری، اینگ اولّا، بدیعی اثرلردیر. اولرده مهم فکر، یوکسک غایه‌لر رنگ-برنگ پوایتیک واسطه‌لر، تصویری افاده‌لر آرقلی بیان قیلینگن. باشقه شعری ژانرلرده بؤلگنیدک رباعیلرده هم ايجادکارنینگ اؤزینگه خاص اسلوبی، پوایتیک مهارتی کؤزگه تشلنه‌دی. جمله‌دن، نوایى رباعیلریده تورتله مصرعنینگ هم قافیه‌لنیشی، ردیف قوللنیشی، بوتون بیر رباعیده ترسی ایشلتیش، تمثیل یره‌تیش سینگری ینگیلیکلر کوزه‌تيله‌دی که، بو شاعرنینگ یوکسک مهارت اېگه‌سی اېکنلیگیدن دلالت بېره‌دی.

علی شېر نوایى اؤزبېک ادبیاتیده اینگ کؤپ رباعی یره‌تیب، بو شعر کؤرینیشینی بیرینچی درجه‌لی (غزل، مثنوی کبی) ژانرلر قطاریگه آلیب چیقدی، اونینگ موضوع دایره‌سینی کېنگه‌یتیردی، فلسفی سلماغینی آشیردی، رباعیگه حیاتی مسأله‌لرنی کیریتیب، تورموشگه ینه‌ده یقینلشتیردی.

قطعه (عربچه- قسم، بؤلک، پرچه) موضوع دایره‌سی و وزن امکانشیلری چېگره‌لنمه‌گن، جفت مصرعلری اؤزارا قافیه‌لنگن ژانر دیر. قطعه مطلع سیز غزلگه اؤخشب قافیه‌لنه‌دی، حجماً ایکی و اوندن آرتیق بیتلردن ترکیب تاپه‌دی. اولر قصیده، غزل سینگری ژانرلردن بېرار پرچهنی اجره‌تیب آلیش آرقلی یاکه مستقل حالده یره‌تیلیشی ممکن. قطعه نوایى لیریکه‌سیده کتّه اؤرین توتگن ژانرلردن بېریدیر. اؤزبېک شعریته‌ده بو ژانرنینگ هم بدیعی جهتدن، هم مندرجه نقطه‌نظریدن رواج تاپیشی و کېنگ قوللنیشی بی واسطه نوایى ايجادياتی بیلن باغلیق دیر.

فارس-تاجیک ادبیاتیده کېنگ اؤرین آلگن قطعه نوایى گچه بؤلگن اؤزبېک ادبیاتیده جوده آز قوللنیلگن بولیب، اونینگ بعضی بیر نمونه‌لرینی «بئنگ و چاغیر مناظره‌سی» (۲ ته اؤزبېکچه)، «محبثنامه» (۱ ته) ترکیبیده همده لطفی دېوانیده اوچره‌ته‌میز ۱۳. اولرنینگ بیر قسمی عشقی موضوعده یازیلگن. فلسفی-اخلاقی و

اجتماعي مضموننگه اېگه بولگن قطعهلرنی غايوي-بديعي صفتلری بيلن شو ژانريننگ ترقیاتی تاریخیده ینگى و یوقاری باسقیچ دېب حسابلش ممکن.

نوایی اوزبېک ادبیاتی تاریخیده کم قوللنیلگن بو ژانريننگ یوزلب کلاسیک نمونهلرنی یره تدی. بنا برین، «خزاین المعانی» ده گى قطعهلر سانى (دېساجه لدره گى کیرمه بدی) ۲۱۰ ته بولیب، «چهل حدیث» (۴۰ ته) و باشقه اثرلر ترکیبیده گى قطعهلرنی هم نظرده توتسک، اولریننگ سانى اوچ یوزدن آرتیب کېته دی.

نوایی قطعهلری نینگ اساسی فضیلتلریدن بیری موضوع دایره سی نینگ کینگ و رنگ-برنگلیگی، غايوي-فکری جهت نینگ چوقور و ایزچیللیگی دیر. نوایی قطعهلری اولوغ شاعریننگ معین وضعیتده گى کیفیتینی، چوقور فلسفی، اجتماعي-سیاسی، دینی-الهی، اخلاقی-تعلیمی قره شلرنی بديعي افاده اېته دی. هر بیر قطعه دن آلدین نثري سرلوحه لر بېریلگن که، بو قطعهلر مضمونى نینگ مکمللیگینی تأمینله گن. مذکور سرلوحه لر شاعر ایتماقچی بولگن فکرنی کتابخوانگه توشونرلى طرزده یېتکزیزب بېریشگه یاردم بېرده دی. نثري سرلوحه لرنینگ آیریملىرى شاعر تامانیدن حکمتلى سؤز درجه سیگه کؤتریلگن، بعضیلری شاعر ترجمه حالى بیلن بی واسطه باغلیق، آیریملىرى اېسه پیغمبریمیز حدیثلری بیلن باغلیق غایه لرنی شعری طرزده افاده لشگه قره تیلگن. مثلاً، «کمال کسبگه دلالت و نقصانیدین اظهار ملالت»، «راستلیق صفتی و راسترولر کرامتی»، «اوزیگه بو ملکدین یېتگن بلالر تاشی آزارى، باش آکیب اوزگه ملککه باروریننگ اظهارى»، «مجازدین مقصدی حقیقت اېکنین اظهار قیلماق و صورتدین غرض معنی اېکانین اقرار قیلماق» و باشقه نثري سرلوحه لر بونگه مثال بوله آله دی.

آرزو قیلدیم وفا اهلین کؤره ی دېب - تاپمه دیم:

خواه زاهد، خواه فاسق، خواه سایل، خواه شاه

شاعر «وفا اهلی» نى بوتون عمر ایزله بدی. بیراق کیشیلر قنده ی طایفه اېگه سی بولیشیگه قره مسدن، اولرده وفا یوقلیگینی ایتده دی. کیشیلر زاهد بوله دیمى، فاسق مى،

خواه گدا، خواه شاه بولسین، هیچ بیریده وفا یوقلیگینی کبلیتیره دی. اوشبو اؤرینده زاهد، فاسق، سایل، شاه سؤزلیرىنى کبلیتیریش آرقه لی تناسب صنعتی یره تیلگن.

نوابی قطعه لری غایوی-بدیعی جهتدن یتوک بولیب، اولرده شاعرینینگ کونده لیک حیاتدن آلگن مهم تأثراتلری، تورموش نینگ تورلی مسأله لری باره سیده گی فکر-ملاحظه لری، فلسفی مشاهدله لری اؤزیگه خاص شکلده حقانی افاده لنگن.

جون غرض سؤزدین ابرور معنی انگه،

ناقل اولسه خواه خاتون، خواه ابر.

سؤزچی حالین باقمه، باق سؤز حالینی،

کۆرمه کیم دبر آنى، کۆرگیل کیم نی دبر.

قطعه بدیعیتنی کوزه تر اېکنمیز. بو شاعرینینگ مهارتینی انگلشیمیزگه یاردم بېره دی. شعرده گی ناقل و سؤزچی بیر معناده (ناقل - عمومي معناده گی سؤزلاوچی، سؤزچی - عین پیتده گپیره یاتگن کیشی) کېلگن.

کېینگى مصرعلرده اؤزه کداش یاکه عیناً تکرارلنه یاتگن سؤزله ضدلیکنی افاده لشیگه خدمت قیلگن. حال سؤزی اؤزارا آمونیملیک مناسبتیده: سؤزچی حالی بیریکمه سیده حال سؤزی کۆرینیش، شکل معناسیده، سؤز حالی بیریکمه سیده اېسه سؤزینینگ معناسی اؤرنیده قۇلنیلگن. باقمسلیک کېره ک بؤلگن سؤزچی، باقییش کېره ک بؤلگن نرسه اېسه سؤز اېکن، سؤز و سؤزچی اؤزه کداش لېکسیملری نینگ کانتېکستوال ضدلیگی آیدینلشه دی. باق - باقمه، کۆرمه - کۆر، کیم - نی هم اؤزارا تضادی جفتلیکلر دیر. قطعه ده گی سؤزچی - سؤز، حالین - حالینی، باقمه - باق، کۆرمه - کۆر، کیم (آلماش) - کیم (باغلاوچی)، دبر - دبر سؤزلیرى تکراریدن تکریر و اشتقاق صنعتلری یره تیلگن.

شاعریننگ مهارتی شونده که، شکلی اوخششلیکدن تأکید اوچون فایده‌لنگن، قرمه-قرشی توشونچه و حالتلر یانمه-یان قویلیشی معنایی بؤرتتیریشگه خدمت قیلگن. بو تصویر و افادهلر آرقه‌لی سؤزلاوچی خواه خاتین، خواه ابر بؤلسه هم سؤزدن مقصد اوندگی معنا دیر. سؤزلاوچی نینگ حالیکه باقمه، سؤزنینگ حالیکه باق، اونی کیم ایته‌یاتگنیکه قرمه، نیمه دبه‌یاتگنیکه قره، دېگن مضمون افاده‌لنگن.

تویوق تورکی خلقلر ادبیاتی اوچون خاص بؤلگن شعری شکل بؤلیب، نوایی گچه بؤلگن اؤزبیک ادبیاتیده اونینگ گؤزل نمونه‌لری یره‌تیلگن.

علی شبر نوایی «میزان‌الاوزان» ده بو حقده شونده‌ی یازده‌ی: «ینه تورک اولوسی، بتخصیص چیغتای خلقی ارا شایع اوزان دور کیم، الر سرودلرین اول وزن بیلن یسب، مجالسده ایتورلر. بیرسی تویوغ دور کیم، ایکی بیتقه مقرر دور و سعی قیلورلر کیم، تجنیس ایتیلغهی و اول وزن رمل مسدس مقصور دور، مونداق کیم:

یارب، اول شهد و شکر یال ب مو دور،
یا مگر شهد و شکر یالب مو دور.
فاعلاتن فاعلاتن فاعلن،
جانیمه پیوسته ناوک آنقه‌لی،
غمزه اؤقین قاشیغه یالب مو دور.»

نوایی تویوق و اونینگ خصوصیتلری بیلن هم جدی شغللنگن همده بو ژانر اوچون خاص بؤلگن بیتکچی بېلگیلر، اونینگ ترقه‌لیش دایره‌سینی هم کؤرستیب بېریشگه موفق بؤلگن. نوایی فکرلریدن شو انگلشیله‌دی که، تویوق تورکی خلقلر آره‌سیده کېنگ ترقه‌لیب، تویلرده، بزملرده، ییغینلرده قوشیق قیلیب ایتیلهدیگن وزنلرده یره‌تیلر اېکن، تویوق ایکی بیت، یعنی تورت مصرعدن عبارت بوله‌دی. تویوق تجنیسلی

قافيه گه اساسلنگن و البته رمل مسدس مقصور وزنده بيتيلهدى. يوقارىده نوایی كېلتيرگن تويوق «يالب مو دور» تجنيس اساسيگه قوريلگن. اونده شاعر معشوقه گۆزلليگىنى تعريفلهدى. بو سۆز بيرينچى مصرعه لب ميكن، ايكيينچى مصرعه لبه گن ميكن، تورتينچى مصرعه يايلىدى ميكن معنالىرىده قۇللىلىگن. شاعر يارنيسنگ لبلرى تعريفىنى كېلتيرر اېكن، اونى لب ميكن، شكر ميكن، عسل ميكن ياكه ياريم شكر، عسل يله گن ميكن، ديه حيرتلهدى. كېينگى مصرعلره معشوقه نيسنگ قاشى تصويرلنهدى. بونده بو قاش ميكن ياكه او مېنينگ جانيمگه اۇق آتيش اوچون غمزه اۇقلىرىنى قاشلريگه تيزيب يايلىب ميكن، دېدى. بونده شاعر تجاهل عارفانه واسطه سېده عاشق نيسنگ يارگه مناسبتى مهارت بيلن افاده لنگن.

على شېر نوایی ادبياتيميز تاريخيده تويوق نيسنگ بيرينچى نظرياتچىسى گينه بۇلىب قالمهى، بو ژانرده هم اؤز استعدادىنى سينب كۆرگن و اؤز دېوانيدن بو ژانرده گى شعرلرگه عليحده اؤرين اجره تگن صنعتكار دېر. اما نوایی دېوانىگه فقط اؤن اوچته تويوق كيريتيلگن بۇلىب، قطعه و رباعيلرگه نسبتاً آلكنده، آز دېر. بيراق شاعر تويوقلىرى توركي شعريت نيسنگ اېنگ يوكسك نمونه لرى اېكنلىگى بيلن اهميتلى دېر. نوایی تويوقلىرى مهارتى نيسنگ ينگى قيرلرى گينه اېمس، عين زمانده، هر بير بديعى دېتالدىن مهم فكرلرنى بيان اېتيش واسطه سى صفتيده فايده لنىشگه حركت قىلووچى صنعتكارلىگى كۆزگه يقال تشلنهدى. شاعر قافيه اوچون تجنيس نيسنگ تورلى كۆرينيشلرېنى استفاده اېتر اېكن، شو واسطه لرنى قوروق سۆز اؤيينى اوچون اېمس، بلكه اؤزى نيسنگ چوقور كېچىنمه لرنى افاده اېتيش مقصدىگه بۇيسوندىرهدى.

ياغدى جورونگ اۇقى هجرىنگ تاشىدېك،

قىلدى قان كۆنگلوم اېچىن هم تاشىدېك.

ساجقه لى ماهيم اياغىغه سپهر،

كۆز ياشىم نيسنگ لعل و درين تاشىدېك.

اوشبو تو یوقده عاشق نینگ ایرلیق طفیلی چہکن اضطرابلری حقیقده سؤز یوریتبله دی. معشوقه نینگ جَوْر اؤقلمی شو قدر کوچلی یاغیلدی که، او ایرلیق تاشی سینگری قتیق دیر و بو کؤنگلیم نینگ ایچی هم، تشقریسینی هم بیردبک قان قیلدی. سہوگیلیم نینگ آیاغیگه ساجیله یاتگن کؤز یاشیم خودی مروارید، دُر تاشیدبک دیر. شعرده گی «تاشیدبک» سؤزی بیرینچی مصرعه تاش معناسیده، ایکینچی مصرعه - تشقری، آخرگی مصرعه - دُر تاشی معناسیده قؤلنیلگن. مذکور تجنیس واسطه سیده شاعر عاشق نینگ عشقده ثابتلیگی، صبر و قناعتی، اضطرابلری نینگ چہکسیزلیگینی شاعرانه تصویرله گن.

فرد عربچه یالغیز دہگن معنایی بیلدیره دی، اتمه صفتیده بیر بیت یعنی ایکی مصرع شعرگه نسبتاً قؤلنیله دی. فرد نینگ کؤپلیگی مفردات دبیلیب، اولر عادتده تورلی مناسبت بیلن یوزه گه کبله دی. فرد عرب، فارس-تاجیک و تورکی ادبیاتده کینگ ترقلگن شعری شکل بولیب، او فکرنی ایخچم، لؤنده بیان قیله دی، مشنوبیگه اؤخشب قافیله نه دی. نوایی نینگ فردلری معین حیاتی وضعیتلر اساسیده یره تیلگن خلاصه لر صفتیده علیحده اعتبارگه مالک دیر. اونینگ «فوائد الکبر» دہوانیدن ۸۶ ته فرد اؤزین آگن. شاعر فردلریده رنگ-برنگ مسألہ لر قلمگه آلینیب، اولرده روحی-معنوی بیتوکلیک، اخلاقی پاکلیک، اہزگو خُلق ساہ و ایخچم شکلده تصویرلنہ دی.

مثلاً:

یوقر یمانلیغ انگه کیم، کیرر یمان اہل ارا،

کؤمور ارا ایلیک اورغن قیلور ایلیکینی قرا.

اوشبو فرد ماہیتبگه «یامانگه یقین یورسنگ یرہسی یوقر، قازانگه یقین یورسنگ قارہسی» مقالی نینگ مضمونی سینگدیریلگن. شاعر یامان کیشیلر بیلن ہمراه بؤلسنگ اونینگ یامانلیگی یوقیشی کؤمیرگه قؤل اوریب اونی قارہ قیلیش بیلن قیاسلہ ماقده.

زېرا، يامانلىك كىشىنى بىنا قىلىشى، اونى اويتگە قۇيىشى مۇمكىنلىكىگە اورغۇ بېرىلماقۇدە. شاعر كىشىلەرنى يامان خىللەردىن قارىغ بۇلىشىگە چقىرىش بىلەن بىرگە دۇست تىلشۇدە ادەشمىلىككە، ابل ارا يوزى قاره بۇلىب قالىشدىن احتىياط بۇلىشىگە چقىرماقۇدە.

مروّت برچە بېرىمك دور، بېمك يۇق،

فتوّت برچە قىلماق دور، دېمك يۇق.

شاعر اوشبو فرىدە تصوف تعليماتى نىنگ آقىملىرىدىن بىرى بۇلگن جوانمردلىك سلوكى نىنگ قاعدەلەرنى مھارت بىلەن افادەلەگن. جوانمردلىك نامىندەلەرى مروّت و فتوّت اھلى دىر. نوایى اوز اثرلىرىدە اولەرنى اخى دېب ھىم يورىتەدى. دېمك، مروّتلى آدم اوزى بېمەى، بارىنى بىراوگە بېرەدى، جۇمرد، مردىنى فتوّتلى آدم اېسە كۇپ ايش قىلەدى، بىراولرگە يىخشىلىك قىلەدى، لېكن اونى مەنت قىلمەيدى.

اىستەسنگ كىم، كۆرمەگە بېسەن بېوفالىغ، اې رفىق،

قىلمە عالم اھلى بىرلە آشنالىغ، اې رفىق.

شاعر لىرىك قھىرمانى نظرىدە بو دنىادە بېوفالە كون-كوندىن كۇپەبىب بارماقۇدە. لىرىك قھىرمان عالم اھلىدىن بېوفالىكلەرنى كۇپ كۆرگن، شونىنگ اوچون اېنگ تۇغرى يۇل كىشىلەردىن اوزاقراق بۇلىشىدىر. شاعر بو فكرنى ندا صنعتى واسطەسىدە رفىققە مارجەت قىلىش آرقەلى افادەلەب، تاثيرچن لىرىك لوحە بىرەتگن. شاعر فرىدلەدە اونىنگ كۇنگىلىنى اۇرتەگن، توغولرىگە تاثير اېتگن خالئلەر نازك افادەلەندى.

اول بىرى كىم، انى دېمىشمەن بار،

آدمىلىغدىن اۇزگە برچەسى بار.

بعضاً شاعر معشوقہ گؤزلیلیگینی تصویرلر اېکن، خلقانہ تصویر اصوللریگہ
مراجعت قیلہدی.

بہل و آغزیدین، دېدیلر کیم، دېگیل افسانہیی،
باشلہدیم فی الحال کیم، «بیر بار اېدی، بیر یوق اېدی.»

شاعر یاری گؤزلیلیکده شو درجه که، اونی تعریفی بو حیاتده یوق، فقط
افسانہلرده گینه اوچرہشی ممکن، شونینگ اوچون ہم شاعر خلقانہ تصویر اصولیگہ
مراجعت قیلہدی که، بو اونینگ گؤزلیلیکده تېنگسیزلیگینی تأثیرچن تصویرلشگہ خدمت
قیلگن.

عموماً، شاعرینگ رنگ-برنگ ژانردهگی شعرلری اونینگ یوکسک مہارت
اېگہسی اېکنلیگی، مذکور ژانرلر تکاملیدہگی خدمتلری بی قیاسلیگینی کؤرستہدی.

شاعر لىرىك اثر لىرىدە اخلاق-آداب، اجتماعى-فلسفى معمار افادەسى

نوايى لىرىكەسى نىنگ موضوع و غايوي يۇنەلىشى

نوايى لىرىكەسى موضوع يۇنەلىشى نىنگ رنگ-بىرنگلىگى، غايوي مضمونى نىنگ غايتىدە بايلىگى بىلن كىرگىزىلدى. لىرىك ژانرىنىڭ خىلمە-خىل كۆرىنىشلىرىنى ئۆزىدە مەجسۇم ئېتىگن بۇ شىئىر ئىلۇغ سىننىكارنىڭ بۇتۇن حىياتى دوامىدە يۈزەگە كېلىگن بۇلىپ، ئۇندە شاعر حىياتى و فىكرى دىئاسى بىلن باغلىق كۆپ گىنە مۇسألەلر ئۆز ئىنكاسىنى تاپىگن. نوايى دېوانىدە بىز، بىر جەھىدىن، ئىنئىئوى موضوعلرنىڭ ئۆزىگە خاس تىلىنى، يىنگى مۇتىفىلر ھىمدە پۇبلىك واقىئەلر ئاساسىدە گى يوكسىك رواجىنى كۆرسىك، ئىككىنچى تاماندن، شاعرنىڭ حىياتىگە، ئۆز زىمانەسىگە بى واسطە مۇناسىتىدىن يۈزەگە كېلىگن فىكر و توىغۇلرى نىنگ گۇاھى بۇلەمىز.

ادىباتشۇناسلىكىدە نوايى شىئىرىتىنى موضوع و غايوي يۇنەلىشىگە كۆرە تۇرلى خىل تىنىفىلر اوچرىدى. جىملەدىن نوايى شۇناس ئىبدالقادر ھىئىمتوف شاعر غزلىلرنى عاشقانى، رىندانە و عارفانى غزلىلر طرزىدە تىنىفىلەيدى. ئاكادىمىك عزىز قىوم ئىسە عارفانى و عاشقانى شىئىرلرنى ئىلىحىدە اجرەتىب ئۆرگىنىدى. شۇنىڭدىكى، ئىلم نوايى ئىجادىدە دىنى مضمونىدە گى شىئىرلر ھىم ئىلىحىدە ئۆرىن توتىشىنى تۇكىدلەيدى و شاعرنىڭ ھىمد و نىئىتلرنى بۇ تۇركۇمىدە گى شىئىرلر نۇمۇنەسى سىفىتىدە تىقىق ئىتەدى. تىقىقاتچى ك.

ملاخوچه پيوه اېسه نوایی غزللرینی موضوع و بدیعی-اسلوبی خصوصیتلریگه کؤره حمد و نعت غزللر، عارفانه غزللر، عاشقانه غزللر، رندانه غزللر طرزیده تورکوملرگه اجره ته دی.

نوایی شعریتی نینگ موضوع دایره سی و غایوی یؤنه لیشی نهایتده کېنگ. اوندی هیات، طبیعت، جمعیت و انسان و اونینگ روحی عالمی نینگ کؤپ گینه جهتلری بیلن باغلیق سؤاللرگه جواب آلیش ممکن. مهمی شونده که، هر بیر موضوع و هر بیر ژانردی فیلسوف شاعر نینگ اؤزیگه خاص شخصیتی و مشاهده سی، پوایتیک مهارتی کؤزگه تشلنوب توره دی.

نوایی شعریتیده عشق، وفا، وصال، هجران، انصاف و عدالت، آداب، تواضع، همت، سخاوت، حلاللیک، ایمان، اعتقاد، صبر، قناعت سینگری انسانی توغولر یوکسک درجه ده مهارت بیلن تصویرلنه دی. شاعر بو توغولر افاده سی آرقلی انسان روحیتیده کېچه دیگن کېچینه لرنی اؤزیگه خاص طرزده افاده لهیدی.

شاعر لیریگه سیده انسان کمالاتی مسأله سی

نوایی عشق نینگ پاکلاوچیلیک خصوصیتیگه علیحده اعتبار قره ته دی. عشق انسان قلبینی نفس و او بیلن باغلیق بؤلگن ناپاک علتلردن تازه لهیدی، انسان اراده سینسی مستحکم لب، اونی چینه کم کمالات درجه سیگه آلیب چیه دی. شاعر لیریگه سیده آداب-اخلاق مسأله سی نینگ تلقینی بی واسطه کامل انسان توشونچه سی بیلن باغلنه دی.

ناقص اولدورکیم، اؤزین کامل دېگه ی،

کامل اولکیم نقصین اثبات ایله گه ی.

اؤز کمالیدین دېمس اهل کمال

اهلی نقصان ایچره دور بو قیل و قال.

سېن كه نقصان ايچره كاملسېن، بسې،
عالم ايتيب اؤزنى، جاهلسېن بسې.

شاعر نقصان ايچره كاملليک دېگنده نفسدن خلاص بولمه گن اؤزليكنى نظرده توتهدى. او كاملليكنى نفس حکمرانليگيدن آزاد بولگن ينگى بير روحانى «مېن» گه اساسلنهدى، دپيدى. انسان نينگ ايمانى و وجدانى انه شو «مېن» تصرفيگه اؤتسه گينه او كاملليکكه ييتيب باره آلهدى.

نوايى جمعيت كيشيرليني روحاً پاك، معنوي يبتوك، كامل و فاضل بولشيلرينى آرزو قيلهدى. بو جهتدن قويده گى قطعه عليحده اعتبارگه مالک دير.

كمال اېت كسب كيم، عالم اويدين
سنگه فرض اؤلمغه ي غمناك چيقماق.
جهاندين ناتمام اؤتمك بعينه،
اېرور حمّامدين ناپاك چيقماق.

قطعهده گى «كمال» سؤزى كامل انسان، «اېت كسب كيم» شكللنتيرماق، حاصل قيلماق، «عالم اويى» بيز يشب تورگن مادّي دنيا، ايگينچى مصرعهده گى «فرض» سؤزى اسلامگه كوره بجريليشى شرط و ضرور بولگن عمللدير. بوندن هر بير انسان كاملليكنى اؤزیده شكللنتيريشى، روحينى پاكلىشى فرض، دېگن مضمون انگلشيلهدى. اوچينچى مصرعهده گى «ناتمام» سؤزى قطعهده گى «كمال كسب اېتمه ي» توشونچه سيگه تۇغرى كېلهدى، «بعينه» اېسه خودى، گؤيا كه دېگن معنالرنى بيلديرهدى. دېمك، جهانندن روحي پاكلنمه ي اؤتيش، خودى حمّامگه كيريب، ناپاك چيقيشگه اؤخشه يدى. قطعهده گى «عالم اويى»، «جهان»، «حمّام» سؤزلرى مضموناً بير-بير ييگه يقين توشونچه نى افاده لب، تناسب صنعتينى يوزه گه كېلتيرگن. يعنى عالم

اویی بؤلْمیش جهان بیر حمّام کبی دیر که، انسان حیاتی اونگه پاکلنیش اوچون بېریلگن مدت دیر. «غمناک»، «ناپاک» سؤزلری قافیهداش بولیب، اولر قافیہ بؤلْیشی بیلن بیرگه شعرنینگ اساسی مضمونینی افادهلهیدی. یعنی کیم که دنیادن ناپاک اؤتسه، او دنیادن چیقیشده غمناک بؤلْه دی.

منبعلرده «کامل انسان» حقیده سؤز یوریتیلر اېکن، او تۆرت صفتگه اېگه بؤلْیشی لازملیگی کبلیریله دی. بولر یخشی سؤز، اېزگو فعالیت، گؤزل اخلاق، علم دیر. بو صفتلرگه اېگه بؤلْگن کیشی کؤنگیل تازهللیگی و آسوده لیلیگه اېریشسه گینه کامللیککه اېریشه دی.

کیرگیل فنا بؤلْیغه، نوایی که، دهر دون،
بو عمر بی ثبات و مداریغه اریمیس.

شاعر تلقینچه، کامللیککه اېلتووچی یؤل بو فنا دیر. تصوفگه کؤره کامللیکنی نمایان قیله دیگن صفتلردن بیری فقر مقامی شرطلرینی توله-توکیس ادا اېتیش دیر. فقر بو طریقت یولیگه کیرگن سالک نینگ تورتینچی مقامی دیر. فقیرلیک بو مادّی یتیشماوچیلیک یا که تیلنچیلیک قیلش اېمس، بلکه عارف نینگ الله آلدیده اؤزینی عاجز، غریب و فقیر حس قیلشی دیر. کامل انسانلر فقیرلیک بیلن فخرلنگنلر. بو مقامده عارفلر باطنی عالمینی پاکله گنلر. احمد یسوی فقر نینگ آلتی آدابی بؤلْگنلیگینی کبلیتیریب اؤته دی:

۱. یخشی و یامان سؤزگه سکوت قیلماق.
۲. پیرآلدیده خاموش بؤلْماق و اونینگ اجازه سی سیز سؤزله مسلیک.
۳. هیچ کیم بیلن یامان معامله ده بؤلْمسلیک.
۴. «خاص و عام نینگ خدمتینی» ادا اېتماق.
۵. نفسنی ینگماق.

۶. هوا و هوسنى ترك اېتماق.

كۆرىنەدى كە، فقيرلىك قناعت، همت، طمع قىلمسلىك كى توشونچەلر بىلەن عضوي باغلىق دىر. شونىنگ اوچون هم نوايى دنيا نىنگ او تىكىنچىلىگى، معنوي بېتوكلىك حقيده گى فكر-ملاحظەلرنى فقر مقامى بىلەن باغلىق حالده تصويرلەيدى.

گر فنا رىمىنى قىلماق تىلر اېرسىنگ مضبوط،

نفس ايله روحنى زىنهار كە قىلمە مخلوط.

فنا شرطلرنى بحرىش نىنگ او زى ياق انسان اخلاقىنى گوزللىشتىرەدى. شاعر تلقىنىچە، فنا يۇلىنى تىلەگن كىشى نفس بىلەن روحنى قارىشتىرمىسلىگى ضرور.

نوایى شىرىتىده اجتماعى-فلسفى معمار تلقىنى

على شېر نوایى لىرىكەسى نىنگ شىرىت تارىخىده گى او رنى و اهمىتىنى بېلگىلاچى مېم عامللردن بىرى او نىنگ حياتگە يقىنلىگى، دور قىيافەسى ھىمده اجتماعى روح نىنگ معین درجەده عكس اېتكىنلىگىدە دىر. ذاتاً، نوایى لىرىكەسى او ز ماھىتى بىلەن او زىپىك كلاسىك لىرىكەسى ترقىياتى نىنگ بىر نېچە عصرلىك تارىخىدە يوكسك بىر باسقىچنى تشكىل اېتەدى. نوایى حساس لىرىك شاعر بۇلىشى بىلەن بىرگە بىرىك سىياسى ارباب، عالم و فاضل انسان اېدى. شونىنگ اوچون ھىم عدالت، انسانپورلىك و خلقپورلىكنى ترغىب اېتىش او نىنگ شىرىلرە گى اساسى مسألەلردن بىرى سىلگن. مملكت آسايشتەلىگى، ھىم جھتلىك، دۇستلىك، برادرلىك شاعر اوچون مېم اهمىتگە اېگە بۇلگن. او كىشىلرنى او زارا نزاىلر، اختلافلر، دشمنلىكلرنى يۇق قىلىشگە اوندەيدى. مملكت ترقىياتىدە شاھ نىنگ رۇلى كتە اېكنلىگىنى يىخسى بىلگن نوایى ايجادىدە عدالتلى شاھ مسألەسىگە علىحده اعتبار بىلەن قرەيدى. او دولت ھىمدا رلرنى عدالتلى بۇلىشلىرىنى آرزو قىلەدى. نادان و جاھل شاھانى اېل باشىگە كۇپ گىنە كلقتلر آلىب كېلىشىنى، يورتنى وىران قىلىشىنى قىتق تنقىد اېتەدى. مملكت

رونقی، اہل-یورت آسایشتہ لیگی بی واسطہ شاہ گہ باغلیق لیگینی کؤپ گینہ اثر لریدہ
بدیعی تلقین اہتہ دی. قطعہ لریدہ ہم عدالتلی شاہ موضوعی علیحدہ اؤرین توتہ دی.

جہان گنجیغہ شاہ ابرور اژدہا،
کہ، اؤتئر ساچر قہری ہنگامیدہ.
انینگ کامی بیرلہ تیریلیمک ابرور،
معاش ایلمک اژدہا کامیدہ.

اوشبو قطعہدہ یامان شاہلر اژدہا گہ اؤخشہ تیلماقدہ. اژدہا گنجگہ
قؤریقچیلیک قیلگنیدبک، شاہ جہان گنجگہ قؤریقچیدیر. او قہری کہلگندہ خودی
اژدہا سینگری اؤت ساچہ دی. شاہنینگ آلدیدہ یشش خودی اژدہا آغزیدہ تیریکچیلیک
قیلیش بیلن برابر دیر. او ایستہ گن پیتدہ آلدیدہ گی کیشینی یوتیب یوباریشی ممکن.

قویاشدبک شاہ عدالت پشہ قیلسہ،
جہان ملکینی بیر دمده یاروتغہی.
اگر ظلم اہتسہ اقشام ظلمتیدبک،
ہمول دم تیرہ لیک عالمنی توتغہی.

بوندہ شاعرنینگ فلسفی قرہ شلری عدالت، ظلم، یاروغ و قارانغو سؤزلرینی
بیر-بیریکہ ضد قؤیش (تضاد واسطہ سیدہ) آرقہ لی افادہ لنگن. شاعر شاہنینگ عدالتینی
قویاشگہ اؤخشتہ دی. یعنی عدالت قویاش سینگری بوتون عالمنی یاریتیشی، ظلمنی
اہسہ قارانغو کچہ ظلمتیگہ اؤخشتہ دی کہ، بو ظلمت بوتون عالمنی اہگلشیکہ اورغو
بیرہ دی.

مینگ بیل کیشی جہان اہلیگہ قیلسہ شاہلیق،
بیر دم الراحانت و عاریغہ اریمیس.

نوايى شاهليكنى دنياگه باغلنیش، دنيا عشقى نینگ اېنگ عالي شكلى صفتيده تيلگه آلهدى. شاه نه قدر عدالت بيلن حكم يوريمه سين، تاج و تخت خلق و ملت عارى و قدرى نینگ بير دمليک كمسيتيليشيگه ارزيمسليگىنى حقانى تصويرله گن. بونده شاعر دنياپرستليكنى، مادى دنياگه باغلنيب قاليشنى كېسكىن قاره لهدى. نوايى ايجاديده شوندهى غزللر بار كه، اولرده دور، زمانه و محيطگه قرشى كېسكىن قره شلىرى اوز افاده سىنى تاپگن.

كىمگه قىلديم بير وفا كيم، يوز جفاسين كورمه ديم؟

كورگوزيب يوز مهر، مينگ درد و بلاسين كورمه ديم؟

كىمگه باشيمنى فدا قىلديم كه، باشيم قصديغه
هر طرفدين يوز تومن تيغ جفاسين كورمه ديم.

كىمگه كونگولوم ايله دى مهر و محبت فاش كيم،
هر وفاغه يوز جفا، آنينگ جزاسين كورمه ديم.

كىمگه جانيمنى اسير اېتتيم كه، جانيم قتليغه
غير سارى خُلق و لطفِ جان فزاسين كورمه ديم.

كىمگه سالدېم كوز قرا و آقيني عشق ايجره كيم،
قان ارا پنهان كوزوم آق و قراسين كورمه ديم.

سېن وفا حسن اهلېدين قيلمه توقع، اي رفيق
كيم مېن اوشبو خيل نینگ حسنى وفاسين كورمه ديم.

ای نوایی، توبه اندین قیلمه دیم شیخ آلیده
کیم بو ایشده دیر پیری نینگ رضاسین کۆرمه دیم.

پیتی بیتدن عبارت بؤلگن اوشبو غزلده سؤز حسن اهلیدن وفا کوتمسلیک
حقیده باره یاتگنی یوق. شاعر اجتماعی محیط، آدملر آزه سیده گی مناسبتلر حقیده سؤز
یوریتماقده. غزلده انسانپورولیک، عدالت، تۇغرلیک، صافلیک، مېهر-مېجت، وفائی
یوققه چیقرووچی بۇغیق محیط، شرایط تنقید آستیه آلینگن. شاعر لیری ک قهرمانی
یوکسک انسانی فضیلتلر اېگه سی بؤلگن کیشی. او آدملرگه مېهر، وفا، صداقت
کۆرسته دی، اما بونینگ عوضیگه جفا کۆرده دی. او آدملر اوچون جانینی فدا ایتیشگه
تیار، اما کیشیلر نینگ اۆزیه قرشی قره تیلگن یوز خیل جفا نیه لر یگه دوچ کبله دی.
لیری ک قهرمان کیمگه اۆز بارلیغینی، حیاتی نی بغیشلسه، او باشقه لرگه لطف و مرحمت
کۆرسته دی. شعر آخریده نوایی پیر نینگ رضاسینی کۆرمه دی. شاعر لیری ک قهرمانی
اونگه شیخ آلیده ایتگن سؤزلری اوچون توبه قیلیشگه یؤل بېرمه دی. شونینگ اوچون
او اۆز سؤزیده قطعی توره دی و ایتگن سؤزلری اوچون شیخ حضوریده توبه قیلیشینی
ایستمه دی. ۱۴

کۆرینه دی که، غزل شاعر نینگ اۆز دوری، زمانه سی، اونده گی موجود حالتلر،
شو محیطده گی تورلی نامناسب کیمسه لر نینگ فعالیتلریگه قرشی قره تیلگن تنقیدی دیر.
نوایی نینگ زمانداش لری دن ناراضیلیگی اونینگ عموماً دوراندن ناراضیلیگی نینگ
بیر قسمی حسابلننه دی. اونینگ تصویرده دور اهلیده گی توین خصلتلر نینگ اساسی
منبعی دوران نینگ - چرخ نینگ اۆزی دیر. حتا بلبلگه نسبتاً جفاکار بؤلگن گل نینگ
اۆزی هم چرخ نینگ ظلمیدن امان قالمه گن.

۱۴. کتاب مؤلفی غزل مقطعی نی ینگلیش ایضاحله گن. اصلیده نوایی غزل مقطعیده بونده دی دیدی: «ای نوایی، مېن
شیخ آلیده دیر پیری نینگ رضاسی بۆلمه گن ایشدن توبه قیلمه دیم»، یعنی اگر شیخ آلیده بیرار ایشدن توبه قیلگن
بۆلسم، آلدین او ایشده دیر پیری نینگ رضایتینی کۆردیم، اوندن کبیین توبه قیلدیم، دیدی. - محرر

دېمه بلبل ظلمیغه گل باغله میښ بېل ، گوییا

چرخ ظلمیدین آنینگ هم باغله غن زناری بار.

علی شېر نوایی نینگ ایلک دېوانیده گی دور و دور اهلیدن شکایت مؤتلفی تصادفی حال بولمهی، شاعرینگ جمعیت و زمانداشلی حقیده گی ایده آلی نینگ اونگه نامناسب بولگن حیاتي واقعلیک بیلن توفنشوی نتیجه سیده یوزه گه کېلگن ایزچیل خصوصیت حسابلنده دی. شاعرینگ بیر قطار غزللریده زمان و زمان کیشیلری حقیده گی فکر شعرینگ باشیدن اېمس، بلکه آخرگی بیتلردن بیرده (کۆپینچه آخرگیدن آلدینگی بیتده) بیان قیلینه ده. باشقه موضوعه گی غزل ترکیبیده بیردن انه شونده ی مضمونده گی بیت نینگ پیدا بولیشی لیریک چېکینیش کرکتریده بولیب، بیر قره شده باشقه بیتلر بیلن باغلنمه گنده ی تویوله دی. بیراق بونده ی حالت نوایی غزللریده ایزچیل خصوصیتلردن بیر ی بولیب، شاعر خودی شونده ی روحه گی بیتنی آلیب کیریش اوچون دستلبکی بیتلرده حالت یاخود واقعه لر تصویر ی آرقلی روحی زمین حاضرلهیدی.

بیر قطار شعرلرده شاعرینگ عمومی مناسبتی یار، اغیار و اهل زماندن ناراضیلیک شکایت طرزیده نمایان بولیب، «یار» سوزی کېنگ معناده ایشله تیلسه، بیر گروه غزللرده انه شو مناسبت عشقی مؤتفلر بیلن باغلنگن حالده کېله دی و تصویر جریانیده حیاتي زمینگه اېگه بولگن حقانی توغو و ملاحظه لر بیرینچی اؤرینده توره دی.

زمانه اهلیغه گرچه اؤیونچیلیق دور ایش،

یېنگر هم آخر الرنی زمانه نینگ اؤیونی.

بو بیتده زمانه سازلیک نیرنگی، شخصی غرضی کوزلب زمانگه ماسلشیش حالتی قاره لنگن. نوایی بونی اوز نامی بیلن «اؤیونچیلیغ» دېب اتهیدی. بیراق بونده ی اؤیونچیلیکنی یېنگیب، «اؤیونچی» لرنی زبون اېته دیگن باشقه بیر کتّه اؤیین بار. بو - زمانه نینگ اؤیینی. انسان کۆپینچه بو شفقتسز اؤییندن اؤزینی چېنگه آکشدن عاجزلیک

قیله دی و دنیا پرستلیکده قولى بلندلیگینی کۆز-کۆز قیلیشنی ایسته ییدی. شاعر بو حقیقتنی مهارت بیلن مصرعلر ماهیتیگه سینگدیره آلگن. بیتده «اویون»، «زمانه» سۆزلرینی تکرارلش آرقه لی تکریر صنعتی یره تیلگن.

دهر باغینده نیچه کون کیم تیریکسن، عیش قیل
کیم، ینه تاپماق ایمس معلوم بو بوستان کببی.

نوایی تصویرچه، تیریکلیک عیشی، اولّا، نفسنی روحگه تسلیم ایتیش، عشق، معرفت، گۆزلیک نوری بیلن کۆنگیلگه زینت بېریشدیر. شونده گینه انسان دنیانی فتح ایتیش اوچون لشکر تارتماق «سپاه گرد غباریغه» اریمسلیگینی هم، آدملر آره سیده گی بیر فرصتلیک نفاق و جنجللر عصرلرگه چۆزیلگن عمر فراغتینی بوتکول یۇقغه چیقیش احتمالینی انگلب یشه ییدی:

یوز قرن عالم ارا ایله ایله مک نشاط،
بیر دم الر نفاق و نقاریغه اریمس.

نوایی نینگ اخلاقی-دیداکتیک قره شلری: شاعر مملکتده فراوانلیککه اېریشماق، آسایشته لیک اؤرنتماق، اېل-اولوسنی بختیار کؤرماق اوچون نیمه لرگه اعتبار بېرماق لازملیگینی کؤرستیب بېره دی. نفس، منمنلیک، ظلم، حرص، بېهوده ایتیلیشلرگه برهم بېرماق یولی بیلن گینه اېلنی شاد، مملکتنی آباد قیلش ممکن دېب حسابله ییدی:

تا حرص و هوس خرمنی بریاد اؤلمس،
تا نفس و هوا قصری بر افتاد اؤلمس.
تا ظلم و ستم جانیگه بېداد اؤلمس،
اېل شاد اؤلمس، مملکت آباد اؤلمس.

شاعر نزديده اېل قلبیده گي حرص و هوس خرمني بېلگه ساووريلسه، نفس، کبر و هوا قصری برباد بولسه، ظلم و ستم جانیکه قتیق ستم بېرب، اونى یوقاتماق شرط بولسه گینه اېل کونگلی شاد، مملکت آباد بوله دی. بو شعر فقط گینه نوایی اجتماعی-سیاسی قره شلری افاده سی بولیب گینه قالمه ی، اونده گی اوبرزلی افاده لر، پوایتیک غایه نینگ یوکسک صنعتکارلیک بیلن تصویرلنگنی بیلن هم علیحده دقتگه مالک دیر.

نوایی جمعیت کیشیلری حقیده سؤز یوریتر اېکن، اولرنی یوکسک فضیلتلر اېگه سی بولیشلرینی آرزو قیله دی. قوییده گی قطعده شاعر بو حقه شونده ی دپدی:

اوج کیشیدین اوج ایش یمان کورینور،

سنگه عرض ایله ی اهل دنیادین:

شاهدین تندلیغ، غنیدین بخل،

مالغه میل و، حرص دانادین.

معلوم که، جمعیت ترقیاتی، مملکت آبادانلیگی، اېل-پورت آسایشته لیگیده اوج کیشی نینگ اؤرنی علیحده اجره لیب توره دی. بولر: شاه، بدولت کیشیلر و دانا انسانلر دیر. شاه اؤزی نینگ عدالتلی سیاستی، بدولت کیشی اؤزی نینگ سخاوتی، دانا اېسه عاقلانه قره شلری، اېزگو نیتی بیلن اعتبارگه مالک دیر. اگر اولرده گی بو صفتلرگه فتور یېتسه مملکت تنزلگه یوز توتیشی مقرر دیر. شاعر نینگ یوقاریده گی بیتلریده خودی شو مسأله گه اورغو بېریلگن. شاهده گی غضب، دولت مننده گی بخیللیک، قیزغنج قیلیک، داناده گی مال دنیاگه حرص قوییش سینگری علتلر دنیاده گی اېنگ یامان ایش صفتیده بهالنده دی.

دورانندن، زمان اهلیدن شکایت مؤتلفلری شاعر فردلریده افوریستیک طرزده

افاده لنگن.

اہلہ آنی بیل کہ، عالہدین بقا قیلغہی طمع،

احمق اول کہ، عالم اہلیدین وفا قیلغہی طمع.

شاعر تصویرچہ، دنیادن منگولیک، ابدیلیک تیلہ گن کیشی اہلہ، عالم اہلیدین وفا ایستہ گن کیشی احمق دیر. زہرا، دنیا ابدی بؤلہمہ گنیدہک، عالم اہلیدہ ہم وفا یؤقدیر. بوندہ حیات نینگ اؤتکینچیلیگی، انسان یششی اوچون بہر یلگن مدتنی اہزگو ایشلرگہ صرف اہتیشی حقیدہ گی عموملشمہلر شاعرانہ تصویرلنگن.

کؤرینہدی کہ، بوندہی شعرلریدہ شاعر نینگ حیات، انسان، دور حقیدہ گی قرہشلی اوزاق کوزہ تیش و مشاہدہلر نتیجہ سیدہ حاصل بؤلگن خلاصہلر طرزیدہ بہر یلگن. بوندہی اؤرینلردہ یوکسک معنوی پاکلیک، اخلاقی یتوکلیک اولوغلنسیب، زمانداشلیرینی بو صفتلر نینگ عکسی بؤلگن نقصانلردن خالی بؤلشلیر حقیدہ گی بعضی بیر ملاحظہلری ہم معلوم درجہدہ اؤز عکسینی تاپگن.

نوایی لیریکہ سی نینگ بدیعی خصوصیتلری

نوایی یتوک لیریک شاعر دیر. او ممتاز شعریتنی نہ فقط موضوع و غایہ جہتدن، بلکہ بدیعی جہتدن ہم ینگ ترقیات پاغانہ سیگہ کؤترگن استاد صنعتکار دیر. نوایی لیریکہ سی نینگ فضیلتلریدن بیری شونہ کہ، او شعر نینگ مضمونیکہ مانند شکل یرہ تدی. او لیریکہ نینگ خیلہمہ - خیل ژانرلریدہ شعرلر بیتیب، بو ژانرلر تکاملیکہ کتہ حصہ قوشدی. انسان نینگ روحی کپچینمہ لری، مرکب حس - تویغولرینی یاریتیشدہ خیلہمہ - خیل تصویر اصوللری، تصویر ی واسطہلر یگہ مراجعت قیلدی، رنگ - برنگ اؤبرزلر، پیپزاژ و پارتہ پت تصویرلر یرہ تدی، خلق آغزہ کی ایجاد ی خزنہ سیدن ایجاد ی فایدہ لندی.

نوایی لیریکہ نینگ ۱۶ ژانریدہ یتوک شعرلر یرہ تدی. شاعر لیریکہ سیدہ گی یتکچی ژانر غزل حسابلنہ دی. «خزاین المعانی» نینگ ہر بیر دہوانیدہ ۶۵۰ تہ دن غزل

اۋرين آلگن. شاعر غزللری آره سیده ۷، ۹، ۱۱ بیتلی شعرلر کۆپچیلیکنی تشکیل قیلدی که، بو اساسی مضمون نینگ تقاضاسی بیلن تنلنگن.

نوایی نینگ مخمس، مسدس، مثنی ژانرلریده گی شعرلری اۋز غایوی-بدیعی خصوصیتلری بیلن غزللریگه یقین توره دی. نوایی لطفی و حسینی نینگ ایریم غزللریگه مخمس و مسدس باغلاش بیلن بیرگه اۋز غزللریگه هم مخمس و مسدس باغله یدی. شاعر دېوانیده مهم اۋرين توتگن قطعه لر نینگ کۆپچیلیگی ایکی بیتدن عبارت بؤلگنی حالده، مضمون تقاضاسی بیلن غزل حجمیگه تېنگ (۷-۱۱ بیتلی) قطعه لر هم اوچره یدی. شاعر بیران کتھ راق حادثه، واقعه مناسبتی بیلن وجودگه کېلگن مرکب راق حس-تویغولرینی افاده لشدی لیریک تور نینگ ییریک حجملی ژانرلریگه مراجعت اېتیب، قصیده، ساقینامه، ترجیع بند و ترکیب بندلر بیته دی.

لیریک شعر نینگ کمپوزیسیونی مسأله سیده هم نوایی نینگ مبتکرلیگی، لیریکه ترقیاتیده گی خدمتی دقتگه سزاوار.

عموماً، شاعر موضوع و غایه جهتدن گینه اېمس، اۋبرزلر، لوحه لر، تصویری واسطه لر بیلن هم لیریک شعرینی حیاتگه، انسان نینگ قلبی و حسیاتیگه یقینلشتیره دی. او شعریتده باله لر نینگ اۋیینیدن دولت سیاستیگچه، عادی کونده لیک تورموش دېتاللریدن طبیعت حادثه سیگچه مراجعت اېتیب، ینگیدن-ینگنی اۋبرز و منظره لر یره ته دی.

نوایی لیریکه سی نینگ بدیعی قیمتی، شاعر صنعتکارلیگی نینگ اۋزیگه خاص قیره لری اونینگ پوایتیک تصویر واسطه لریدن فایده لنیشدی ینه هم یقال نمایان بؤلده دی. نوایی دېوانلریده یوزدن آرتیق معنوی، لفظی همده مشترک صنعتلر موجود بولیب، اولر نینگ اکثریتی ینگنی-ینگنی مقصدلرده فعال ایشله تیلگن. شاعر تدریج، تشبیه، استعاره، مبالغه، تضاد، تناسب، حسن تعلیل، تجاهل عارفانه، لف و نشر، تلمیح، تحنیس، ایهام، رجوع، تکریر و باشقه بدیعی صنعتلردن مهارت بیلن فایده لسنه دی. انه

شولردن آیریملری مثالیده نوایی بدیعی تفکری نینگ قدرتی حقیده تصور حاصل قیلش ممکن.

نوایی شعریتیده اینگ کۆپ قۆللنیلگن صنعتلردن بیری بو تشبیه دیر. نوایی لیریکه سیده تشبیه گه خاص دپیرلی برجه جهتلر (۹ ته خیلی: سریع، مشروط، تفضیل، عکس، مضمّر، تسویه، مسلسل، بالکنایه، مؤکد) تؤلوق نمایان بؤلهدی. نوایی تشبیه نینگ تورلی کۆرینیشلری موفقیت بیلن ایشله تیلگن یوزلب بیتلر یره تیب گینه قالمهیدی، عین زمانده، او بو صنعت نینگ ینگی امکانتلرینی آچیشگه، اولردن مهم غایه لرنی افاده لاش اوچون فایده لندهدی. نوایی لیریکه سیده ینگی ماهیت کسب ایتگن عنعنوی صنعتلردن بیری تضاد دیر. تضاد نوایی شعرلریده روحی حالت، وضعیت و کپچینه لمه لده گی ضدیتلرنی افاده لشدی کینگ قۆللنیلگن. شاعر بو اصول آرقه لی اؤز غایوی مقصدینی، تصویر نینگ ایچکی ماهیتینی مکملراق یاریتهدی. مثلاً:

تانگه سالمه وعده وصلینگنی بارې بو کچه،

کیم مېنى اولتورگوسى تانگ انتظارى بو کچه.

چاکلیک جان قالور اؤت و سو ارا،

چون می آلوده بؤلور اول ایگی لب.

بیرینچی بیتده عاشق نینگ ایتیلیشی، خواهشی بیلن موجود امکانت اؤرته سیده گی ضدیت تانگ و کچه تشبیهی آرقه لی عکس ایتگن بؤلسه، کپینگگی بیتده گی تضاد لیریک قهرمان نینگ ضدیتلی کپچینه م و کیفیتی تصویرى اساسیده یوزه گه کپلگن. شاعر معشوقه لینی قیپ-قیزیل چوغگه، لبلرده گی می یوقینی اېسه اؤت اوستیگه قویله یاتگن سووگه اؤخشتگن. اؤت بیلن سوو اېسه بیر-بیریگه ضد. اولرنی علاقه گه کیریتیش تضاد صنعتینی حاصل قیلگن. شونگه موازی حالده لیریک

قهرمان هم قرمه-قرشی کیفیتگه توشه‌دی، اونینگ تیلی بیلن ایتگنده، جانی «اؤت بیلن سوو آره‌سیده» قالدی. عاشق نینگ بو حالتی تضاد واسطه‌سیده تأثیرچن بره‌تیلگن.

دانش اهلی کفّه‌سیده کبلتورور ناداننی چرخ،

فکری یوق کیم، راست کبلمس بو خرد مېزانیده.

اوشبو بیتده تضاد دورنینگ انساني ایده‌آل و اخلاققه ضد بؤلگن مهم خصوصیتلریدن بیرینی کورستیشگه خدمت قیلگن. بونده دانش اهلی و نادان بیر-بیرگه ضد قویلیب، فلک نینگ ایشی دانشمند و نادانلرنی یانمه-یان یره‌تیش اېکنلیگی، بونی انکار ایتیش ممکن اېمسیلیگی حقیده گی حیاتی منطق بدیعی افاده‌لنه‌دی.

تورکی شعریتده گی بدیعی صنعتلرنینگ مخصوص پوایتیک اصول صفتیده شکللینشی (اؤزبیک لیریکه‌سی مثالیده) و برچه امکانتیلری نینگ نمایان بؤلشی نوایی لیریکه‌سیده کورینه‌دی. تشبیه‌نینگ مسلسل توری، تکرار، ردالمطلع و ردالقافییه، رنگلردن رمزی واسطه صفتیده فایده‌لینیش، تشابه‌الاطراف کبی بدیعی تصویر اصوللری انه شولر جمله‌سیدندیر.

نوایی نینگ وصف کرکتریده گی غزللریده رنگلرنینگ رمزی تلقینی کپنگ قوللنیلگن. بونده بیر غزلده تصویر فقط بیر رنگ بیلن بارلیق حالده باره‌دی. شعرده گی دبتاللر هم انه شو رنگدن کوزده توتیلگن رمزیلیککه، شاعرنینگ مقصدیگه بؤیسوندیریله‌دی. لیریک قهرمان کرکتری هم گاه عمومی فونده، گاه موازی روشده آچیله باره‌دی. نوایی گچه بؤلگن فارس شعریتینی آله‌دیگن بؤلسک احمد جامی نینگ «چهار پری» سی ترکیبیده قیزیل رنگ بیلن باغلیق ایکیته غزل موجود. خسرو دهلوی و حسن دهلوی شعرلری آره‌سیده هم بیرته‌دن «سفید» (آق) ردیفلی غزل اوچره‌یدی. بولرده تصویرنینگ ایزچیللیگی معلوم درجه‌ده ردیف نینگ طلبی بیلن باغلنگن.

نوایى دن آلدینگی دورده گی تورکي شاعرلر ایجادیده بو تیسپده گی غزللر اوچرهمه یدی. نوایى دېوانلریده اېسه بونده ی غزللرینگی اؤنلب گؤزل نمونه لرینى کؤره میز. ادبیاتشناس یا اسحاقوف معلوماتلریگه کؤره، «خزاین المعانى» ده تصویر باشیدن آخیریگه قدر ایزچیل رنگ بیلن باغلیق حالده یره تیله گن ۳۱ غزل اوچرهمه یدی. شوندن، «غرایب الصغر» ده ۹ ته، «نوادالشباب» ده ۷ ته، «بدایع الوسط» ده ۸ ته، «فوائد الکبر» ده ۷ ته سی اؤرین آلگن. یاش تدقیقاتچی س. اؤتووه نوایى غزلیاتیده رنگ سمبولیکه سینی اؤرگنیشگه بغیشلنگن تدقیقاتیده شاعرینگی «خزاین المعانى» دېوانى ترکیبیده گی غزللرینگی او یاکه بو اؤریده قؤلنیلنگن رنگ معناسیده گی سؤزلرنى امکان قدر حسابلب چیقهدی. تدقیقاتچی کپلتیرگن جدولگه کؤره شاعر غزللریده قاره رنگ ۵۴۴، قیزیل رنگ ۵۲۱، کؤک رنگ ۱۶۴، آق رنگ ۱۲۷، سریق رنگ ۱۰۴ اؤرینده کپلتیریلگن. شاعر غزللریده طبیعتده انسان نظرى ایلغب آله دیگن رنگلرینگی کؤپچیلیگی قمره ب آلینگن. نوایى یره تگن اؤبرزلر تکاملیده رنگ بیلن باغلیق رمزى افاده لر مهم رؤل اؤینه گن. رنگ شاعر غزللریده مهارتینی بېلگیلاوچی عامللردن بیری دیر.

شباب نینگ هوسیدن سقالنى رنگ اېتمه ،
آقرسه سبزه ، کؤکرمک ینه نې امکان دور.

شاعر بونده کېکسه لیکنی بؤینگیگه آلمه ی، ییگیتلیک دورینی قومسب، سقالینی بؤیشگه توتینگن کیشیگه قوریاتگن میسه قیته کؤکرمه گنیدېک، سقالینی قاره گه بؤیه گن بیلن ساچ آقره باشله گنینی کنایه طرزیده ایتهدی. ۱۵ نوایى بو اؤرینده فلسفی روح بیلن یوغریلگن حیاتی خلاصه لر چیقهدی. اونده نوایینه تفکرگه خاص منطقیلیک، کیچکینه

۱۵. کتاب مؤلفی بو بیتنى اؤزیده ایضاحلشگن اورینگن. اصلیده شاعر: «ییگیتلیک هوسى بیلن سقالینگی بؤیه مه، [چونکه] کؤک آقرسه، قیته دن ییشیل بؤلماغى ممکن اېمس» دېیدی. بیتده ساچ آفریشیدن اصلا سؤز بوریتلمه یدی. - محرر

بىر دېتال آرقەلى فېكرلارنىڭ باغلىنغان سىلسىلەسىنىڭ حاصل اېتە بېلىش خصوصىتى سېزىلىپ تۇردى.

يەقەن دەقى سىرىغ جىنس قىلور، طرفە كۆرۈنگ
كىم، بۆلور تېگسە يوزوم تۇنىغە بىسىار سىرىغ.

آتە-بابالرىمىز سىرىق رەنگى سىرىق كىلىگە (بو كىلىك نوابى دە يەقەن شىكلىدە اوچرەيدى- تاكىد بىزنىكى. ت.م.) دوا دەب حسابلب كېلىشگن. شونىنگ اوچون بېمارگە سىرىق رەنگى كىم كىيدىرلىپ، او ياتگن خانەنى سىرىق رەنگى بويوملر بىلىن جھازلىشگن. بىراق شاعرنىڭ لىرىك قەرمانىگە سىرىق رەنگ شفا بېرمەيدى، عكسىنچە، معشوقەنىڭ سىرىق تۇنى اونىڭ دردىنى يەدە جان آلىشىگە سبب بۆلەيدى.

نوابى غزلىرىدە عاشق و معشوقە قىافەسىنى، روى عالمىنى يارىتىشەدە هم رەنگ تىورى كېڭ قۇللىنىلەيدى.

يوزونگ شىھىدلىرى توپراغىن ساوورمىش يېل،

بو كىم بولوت كۆرونور كۆكتە هر طرف گىلگون ۱۶

بىتدە معشوقە يوزىنىڭ قىزىل اېكنىلىگى ايتىلمەسە-دە، «گىلگون» سۆزى بېواسطە شونگە اشارە دىر. اونگە كۆرە يارنىڭ گىلگون يوزىنى كۆرگن عاشق شونچەلىك شىدا بۆلەيدى كە، آخردە عشق يۆلىدە شىھىدلىك درجەسىگە يېتەيدى. عشق آتشى عاشق ياتگن توپراقنى هم ياندىرىپ كول قىلەيدى، شىمال اېسە بو توپراقنى ساوورىپ، آسمان و فلەككە كۆترەيدى. بوندە «گىلگون» رەمىزى آرقەلى يارنىڭ يوزى

۱۶. بىت نىڭ معناسى: شىمال سېنىڭ يوزىڭ شوقىدە شىھىد بولگن عاشقلارنىڭ توپراغىنى كۆككە ساوورىيدىر، شونىڭ اوچون آسماندا بولوتلر گىلگون (قىزىل رەنگى) كۆرىنەيدى (يارنىڭ گىلگون يوزى عشقىدە شىھىد بولگنلرنى قانى توپراققە توكىلىپ، توپراق قىزىل بولگن و مذکور توپراقنى شىمال هواگە ساوورىپ، بولوتلرنى قىزىل قان رەنگىنە بۆيەگن)- محەر

قیزیل اېکنلیگی، قیزیل یوزلیلیک گۆزلیلیک نینگ اېنگ مېم بېلگىلریدن بېرى اېکنلیگی آیدینلشدهدى. عشق دردی چين عاشقلىکنى شهيدلىک مرتبه سېگه بېتكزىشى اؤبرزلى حالده کۆكده بولوتلر نینگ قيزیل بۇلىشى آرقه لى افاده اېتىلگن. عموماً، نوایی شعریتیدن بونده ی مثاللرنى كۆپلېب كېلتىرىش مېمكن.

نوایی لىرىكه سى، بىر تاماندن، اؤزبېك كلاسېك شعرىتىده شكلىلىنىش و رواجلىنىش باسقىچىده بۇلگن بىر قطار بدىعى صنعتلر نینگ ېنده كېنگ زمىنده ترقى اېتىپ، ماهىت-اعتبارى بىلن يوقارى درجه گه كۆترىلىشىده مېم عامل بۇلگن بۇلسه، اىكېنچى تاماندن، ىنگى-ىنگى صنعت و پوآپتىك واسطه لرنىنگ شكلىلىنىشى و ادبى جرياندىن اؤزىگه مناسب اؤرىن اېلىشى اوچون اساسى زمىن بۇلدى.

نوایی لىرىكه سېگه روح بغيشله گن، اونىنگ اسلوبى نىنگ خلقچىلىگىنى بايىتىشده مېم رۇل اوینه گن عامللردن بېرى خلق جانلى تېلىده دورلر مابىنىده شكلىلىنىپ، سىقل تاپگن مقال و عباره لرنىنگ كېنگ قۇللىنىلىشىدىر. مقال و متلردن فايده لنىش ممتاز شعرىتىده ارسال المثل صنعتى دېب يورىتىلدهدى. على شېر نوایی شعرىتىده گى خلق اىجادى عنعنه لرنى اؤزگن ادبىياتشناس م. حكىموف نىنگ معلوماتىگه قره گنده اولوغ متفكر نىنگ شعرى و نثرى، تاريخى و علمى اثرلر يده اوچ مىنگدن زياد خلق مقالى، تعبىرلىرى، حكمتلرى مجسملىشگن. بو بىر تاماندن، شاعر نىنگ خلق اىجادى و عنعنه لرنى جوده چوقور بېلىشىنى، اىكېنچى تاماندن اېسه اونىنگ خلق حىياتىگه نه قدر يقىن بۇلگنلىگىنى كۆرستهدى. خلق حكمتلر يدن بعضىلرى نوایی گچه و نوایی دورى اؤزبېك ممتاز شاعرلرى نىنگ اىجادىده اوچره سه-ده، دېبرى اساسى قسمىنى نوایی بىرىنچى مرته جانلى تىلدىن اؤز اىجادىگه كۆچىرىپ تاريخ صحىفه لرىگه يازدى و كېلگوسى اولادلرگه مىراث قىلىپ قالدېردى.

«خزاین المعانى» لىرىك كلىاتى تركىبىده ۵۰۰ گه يقىن مقال و خلق تعبىرلىرى قۇللىنگن. اونده شاعر مقال و حكمتلى سؤزلرنى تورلى خىل كۆرىنىشلرده اىشلىتهدى.

كۆپ گينه اۋرئىنلرده مقال ياكه حكمتلى سۆز اثرگه شوندهى سينگدئيرىب، يېدئيرىب يوبارىلهدى كه، بو شاعرئىنگ آئتماقچى بۆلگن غايهسىنى، مقصدىنى افادهلشگه ياردم بېرهدى. شاعر مقاللرنى رنگ-بىرنگ اسلوئده ائشلتىب، اثرگه شوندهى سينگدئيرىب يوبارگن كه، كۆپ اۋرئىنلرده اۋشه مقال ياكه حكمت آئتماقچى بۆلگن غايه و مقصدىنى غايت مختصر بىر شكلىده يارقئىن افاده اېتهدى.

عارضىن كۆردئىم نھان اشك ائلهدى سۆيمىنى فاش،
«ياشورون قالمس اۋغورلوق اوى ارا كئىم بۆلسه ياش»

«بالهلى اويده سۆرئمهئىدى»، «بالهلى اويده اۋغرىلىك ياتمس» كئىي مقاللر ارقهلى خلق ياش بالهئىنگ آلدئده عايلهءن تشقريگه چئقمسلىگى لازم بۆلگن سۆزلى گپلرنى گپىرئسلىك لازم اېكنلىگىنى تاكئدلهئىدى. شاعر اوشبو مقالنى نھائىتده صنعتكارلىك بئىلن قۇللەگن كه، بىر تامانءن عاشقئىنگ روىي حالتىگه خلق مقالئىنى موازى قۇيئش ارقهلى اۋز-فكر-ملاحظهسىنى خلق سۆزى بئىلن تصدئقلەگن، ائكئىنچئىدن، كۆز ياشى (اشك) و ياش (باله) آمونئىم سۆزلرئىدن فايدەلئىب سۆز اۋئىنى واسطهسىده هر ائكلە «ياش» ئىنگ هم وظئفهسى سۆزنى آشكار قئلىشءن عبارت اېكن، دېماقچى بۆلهدى.

عموماً، شاعر قۇللەگن مقال و متللىر شعر تاثيرچئلىگىنى آشئيرىب، فكرنى انئق و روشن افادهلشگه ياردم بېرگن. على شېر نوائىي شعرئىتى يوكسك بدئىعاتى، غايوىي مضمونى ئىنگ كېنگلىگى، فلسفى عمومئشمه لرگه بائلىگى بئىلن علىحده قئمتگه اېگه دئىر. اونئىنگ صنعتكارلىك مھارتى عصرلر آشه ائجادكارلر اوچون مھارت مكتبى رۇئىنى بئجرب كېلماقده.

بووک «خمسه» نینگ یرہ تیلیشی

شرق ادبیاتیدہ خمسه چیلیک عنعنہ لری: علی شہر نوایی ادبیاتیمیز تاریخیدہ گی اولکن خدمت لریدن بیری بو اونینگ «خمسه» یرہ تیلیشی دیر. «خمسه» یرہ تیش آرقلی نوایی اوزبیک خلقی نینگ اپپیک مهارتینی بیرینچی بؤلیم کینگ و توله نمایش قیلہ آلدی و تورکی تیلده گی ادبیاتنی دنیاہ گی اینگ بیتوک ادبیاتلردن بیری اپکنلیگینی اثباتلب پردی.

نوایی «خمسه» یازیش غایتدہ مرکب و مسوولیتلی ایش اپکنلیگینی یخشی بیلہ دی. او جمعیت و خلق حیاتیدہ گی مهم مسألہ لرنی افادہ لش اوچون اپپیک ژانرگہ مراجعت قیلیش ضرور دہب حسابلہ دیدی. اپپیک ژانر اہسہ نوایی دوریدہ گی ادبی حیاتدہ داستانچیلیکدن عبارت ایدی. شعریت تورلریدن داستانچیلیک حقیدہ گپ بارگندہ شاعر بو شعر توری امکانتیلری نینگ بدیعی تصویر اوچون کپنگلیگینی کؤپ گینہ اثرلریدہ تأکیدلب اؤتر اپکن، اونی کؤپینچہ «مثنوی» دہب اتہ دیدی.

نظامی گنجوی باشلب بیرگن خمسه چیلیک اوندن کپین ادبی عنعنہ گہ ایلنیم کپنگن ایدی. بو عنعنہ نی ہندوستانلیک امیر خسرو دهلوی موفقیتلی دوام اہتیرگن.

خمسه چیلیک عنعنہ سی اینقسہ XV عصرنینگ ایکینچی یرمیدہ رواجلندی. «خمسه» یازیش شاعردن کتہ استعداد، کؤپ حیاتی و ادبی بیلیم، زؤر غیرت و متانت طلب قیلر ایدی. کؤپلب شاعرلر شرقدہ گی بو عنعنہ نی دوام اہتتیریب، «خمسه»

يازىشگه حرکت قىلىشگن. بولردن فقط آيرىملرى گينه موفقيتگه ابريشه آيشگن. نوایى اوز اثرلریده «خمسه» يره تيشگه حرکت قىلگن شاعرلردن آيرىملرى نىنگ ناملرىنى كېلتىرىپ اۋتهدى. شولردن بىرى - مولانا كاتىبى دىر. نوایى او حقه «مجالس النفايس» ده شوندهى دېدى: «آخىر عمریده «خمسه» غه تىبع بنىاد قىلدى و انده دعوالر ظاهر قىلىبدور. گۇيا بو سبىدىن اتمامىغه توفىق تاپمەدى.» كۆرىنهدى كه، مولانا كاتىبى «خمسه» يره تيشگه حرکت قىلگن، اما اونى نهایه سىگه يېتكزه آلمەگن. نوایى «نسايم المحبت» ده مولانا اشرف حقه سؤز يورىتر اېكن، «خمسه» اوستیده اوزاق يىللىر محنت قىلگىنى و نهایت اونى يازىب توگنگىنى ايتىب، شوندهى دېدى: كۆپرەك اوقاتیده «خمسه» نظمىغه اۋتكورور اېردى. عاقبت اول امر اول متبرك كتاب اتمامىغه مشرف بۇلورغه توقىف تاپتى.» نوایى مولانا على آهى «خمسه» نىنگ بىر نېچه داستانلرگه جواب طرزیده داستان يره تگنلىگىنى كېلتىرىپ اۋتهدى. مولانا فصیح رومى نظامى نىنگ «مخزن الاسرار» يگه جواب يازگنلىگىنى ایتەدى و باشقه لر.

كۆرىنهدى كه، نوایى گه زمانداش بۇلگن كۆپل شاعرلر خمسه چىلىك عنعنەسىنى دوام اېتىرىشگه اورىنىشگن، اما تورلى سببلرگه كۆره اولردن آيرىملرى بىزگچه يېتىپ كېلمەگن آيرىملرى اېسە مكمل درجه ده گى «خمسه» يره ته آيشمەگن. شرق ادبىاتى تاريخیده نظامى گنجوى باشلب بېرگن بو عنعنەنى دوام اېتىرىگن شاعرلردن خسرو دهلوى، عبدالرحمان جامى، على شېر نوایى لرگینه بويوك خمسه نويس صفتیده تن آينگن و اثرلرى بىزگچه يېتىپ كېلگن.

نظامى گنجوى (۱۱۴۱-۱۲۰۵) «خمسه» سى «پنج گنج» (۱۱۷۳-۱۲۰۱) (بېش خزىنه) دېب اتهلهدى. نظامى «پنج گنج» ى تركيبگه كىرووچى داستانلر قويده گيچه ناملتهدى:

۱. «مخزن الاسرار» («سرلر خزىنه سى»)

۲. «خسرو و شىرىن»

۳. «للی و مجنون»
۴. «هفت پیکر» («پتی گوزل»)
۵. «اسکندرنامہ» بو داستان «شرفنامہ» و «اقبالنامہ» سینگری ایگی داستانند عبارت.

ایکینچی بویوک خمسه نویس خسرو دهلوی (۱۲۵۳-۱۳۲۵) «خمسه» سی قویده گی داستانلرنی اوز ایچیگه آله دی:

۱. «مطلع الانوار» («نورلرنینگ باشلنمه سی»)
۲. «خسرو و شیرین»
۳. «مجنون و للی»
۴. «هشت بهشت» («سکیز جنت»)
۵. «آینه اسکندری» («اسکندر آیتہ سی»)

خمسه نویسیلیک تاریخیده گی اوچینچی بویوک سیما عبدالرحمان جامی (۱۴۱۴-۱۴۹۲) بؤلپ، او «خمسه» نی پتی داستانند عبارت قیلیب یرہ تگن. جامی نینگ «هفت اورنگ» («پتی تخت») اثری قویده گی داستانلردن عبارت:

۱. «سلسله الذهب» («آلتین زنجیر»)
۲. «سلامان و ايسال»
۳. «تحفة الاحرار» («نورانیلر تحفه سی»)
۴. «سبحة الابرار» («تقوادارلر تسبیحی»)
۵. «یوسف و زلیخا»
۶. «للی و مجنون»
۷. «خردنامہ اسکندری»

علی شېر نوایی «خمسه» سی ترکیبگه کیرووچی داستانلر قوییده گیچه ناملنگن:

۱. «حیرت الابرار» («یخشی کیشیلرنینگ حیرتلیشی»)
۲. «فرهاد و شیرین»
۳. «لیلی و مجنون»
۴. «سبعه سیار» («یبتی سیاره»)
۵. «سد اسکندری» («اسکندر دېواری»)

نظامی، دهلوی، جامی لر بو اثرلرینی فارس-تاجیک تیلیده یره تگن بؤلسه لر، نوایی «خمسه» نی تورکی تیلیده یازیشنی اؤز آلدیگه مقصد قیلیب قویه دی و بو وظیفه نی موفقیت بیلن ادا اېته دی.

نوایی نینگ خمسه نویسلیک تاریخیده توتگن اؤرنی: نوایی بیگیتلیگیده سید حسن اردشبرگه یازگن مکتوبیده یاق اؤزیده اېپیک اثرلر یره تیشگه هم قابلیت موجودلیگی، اگر یوره کدن کیریشسه «شاهنامه» و «خمسه» تپیده گی اثرلرینی قیسقه مدتده یره ته آلیشی ممکنلیگینی فخریه اصولی بیلن بیان قیلگن اېدی. ۵۰ مینگ مصرعدن آرتیق حجمده گی اؤز «خمسه» سی نینگ بیرینچی داستانی «حیرت الابرار» نی ۱۴۸۳-ییلده یازه باشلب، آخرگی داستانی «سد اسکندری» نی ۱۴۸۵-ییلده توگلله گن. بو وقتده نوایی رسماً وزیرلیکدن استعفا بېرگن بؤلسه هم، اما دولت ایشلریده اېنگ مرتبه لی کیشی صفتیده اشتراک اېتر، سلطان حسین باقرا سراپیده گی اېنگ نفوذلی انسانلردن بیری حسابلنر اېدی. او دولت عملداری صفتیده آدملرنینگ کونده لیک عرض و دادلرینی اېشیتیش، اولرگه یاردم بېریش بیلن بیر قطارده خیرلی بنالر قوریش، مدنی حیاتگه دایر مسأله لر بیلن هم کېچه و کوندوز شغللنر اېدی. شونگه قره مه ی، «خمسه» دېک بویوک اثرنی شونده ی بیر قیسقه مدتده توگلش نوایی ده گی

نایاب اہپیک قابلیتدن درک بېرر اېدی. نوایی نینگ فقط گینه «خمسہ» یازیشگہ کپتگن وقت نینگ اوزنی حسابله گنده، آتی آیگہ بارس اپکن. بو اېسہ نوایی نینگ تېنگی یوق استعداد اېگہسی اېکنلیگینی ینہ بېر بارہ دلیلیدیر.

نوایی «خمسہ»سی نینگ غایوی یونہ لیشی: نوایی «خمسہ»سی بېش مستقل داستاننی اوز ایچیکہ آگن خالدہ یخلیت بېرلیککہ، عمومی بېر غایوی-بدیعی یونہ لیشگہ، عمومی مقصدگہ اېگہ بولگن اثر دیر.

«خمسہ» داستانلری نینگ باش غایہلری انصاف و عدالتنی، ایمان و اعتقادنی، انسانی پاکلیک، مردلیک و انسانپرورلیکنی، خلقپرورلیک، وطنپرورلیک و علم-معرفتنی، مہر-محبت و وفادارلیکنی، حیات و گوزللیکنی، دؤستلیک و صداقتنی، توغریلیک و حاللیکنی مدح اېتیش؛ ظلم و عدالتسیرلیکنی، نفسنی، خیانت و الدمچیلیکنی، جہالت و معرفتسیرلیکنی، تالانچیلیک و باسقیئچیلیکنی قارہلش، کپسکین فاش اېتیشدن عبارتدیر. بو غایہلر «خمسہ»نینگ برچہ داستانلریدہ اوز افادہسینی تاپگن. «خمسہ»دہ گی باش قہرمانلر ہم انہ شو غایہلردن کلب چیقیب یرہ تیلگن.

نوایی ہر بېر داستانیدہ ینگ بېر حیاتی مسألہنی قویب، بدیعی حل اېتیش بیلن بېرگہ، ہر بېر داستاننی اوچون اوزیکہ خاص شکل ہم ایزلہدی و تاپدی. بو معلوم معنادہ عنعنوی خصوصیتلرگہ اېگہ بولسہ ہم، اما ماہیت اعتباری بیلن ینگ، اوزبېک ادبیاتی نقطہ نظریدن اېسہ تام معنادہ بکر اثر اېدی.

«خمسہ»نینگ بېرینچی داستاننی «حیرت الابرار» (۱۴۸۳) فلسفی-دیداکتیک داستان بولیب، اونینگ سورژسہ و کمپوزیسون توزیلیشی اوزیکہ خاصدیر. ائردہ شاعر اوز فکر-ملاحظہلرینی ییگیرمہتہ مقالہ و اونگہ علاوہ قیلینگن ییگیرمہتہ حکایت واسطہسیدہ افادہ اېتہدی. شاعر داستانہ حیات نینگ فلسفی ماہیتنی، انسان نینگ

حياتده گي اؤرنى و اېزگو انساني فضيلتلرنى و بو فضيلتلرنينگ كامل انسان تربيه سيده گي اهميتينى بديعى تصويرله يدى.

شاعرنينگ «فرهاد و شيرين» (۱۴۸۴) داستانيده كامل انسان مسأله سى پيتكچى اؤرين توته دى. شاعر بو مسأله نى عشق-محبت، انسانپرورلىك، وفا، صداقت، ايجادكارلىك، خلقپرورلىك، محنتسبورلىك، قهرمانلىك، علم-هنر اېگلش سينگرى غايه لر بيلن باغليق طرزده تصويرله يدى. شاعر شخص تقديرينى خلق، مملكت تقديرى بيلن، يوكسك انساني ايده آلر بيلن بي واسطه باغليقلىكده تصويرله يدى.

«ليلى و مجنون» (۱۴۸۴) - عشقى-فاجعوي داستان بؤلىب، اونده شاعر قهرمانلر عشقى سرگذشتلرينى تصويرلش آرقه لى شخص ابركى مسأله سيني ياريتيشگه حركت قيله دى. بونده شاعر قهرمانلر معنوي-روحي عالمينى، روحي طغيانلرينى چوقور و تاثيرچن تصويرله يدى.

«سبعه سيار» (۱۴۸۴) - عشقى-سرگذشت داستان بؤلىب، بونده شاعر خلق آغزه كى ايجادبگه خاص حكايه ايجيده حكايه اصوليدن فايده لنيب، عشق و عاشقلىك معماسينى اؤرته گه تشله يدى. داستانه گي بهرام و اونينگ فعاليتى مثاليده بو مسأله ياريتيله دى.

«سدا اسكندري» «خمسه» نينگ يكونلاوچى داستانى بؤلىب، اونده نوايى نيننگ اجتماعي-سياسي ايده آللى غايت كېنگ تصويرلنگن. بو يېر يوزيده عدالت و آسايشته ليك اؤرنتنگن عادل پادشاه، عالم و ماهر سركرده اسكندر سيماسى آرقه لى گوده لنتيريلنگن. اسكندر سيماسينى نوايى ينگيچه ادراك اېتيب، او آرقه لى عدالتلى شاه و مكمل جمعيت حقيده گي ايده آل قره شلرينى افاده له يدى.

نوایی «خمسه» سی نینگ اؤزینگه خاص خصوصیتلری قویده گیردن عبارت:

بیرینچیدن، نوایی گچه یره تیلگن «خمسه» لر فارس-تاجیک تیلیده یازیلگن بؤلیم، شاعر ایلک مرتبه تورکی تیلده بېش داستاندن عبارت بویوک اثرنی یره تیشگه موفق بۆلدی.

ایکینچیدن، شاعر اؤز داستانلریده اولوغ خمسه نویسلر مدحیگه علیحده بابلر اجره ته دی. اولر نینگ شرق ادبیاتی ترقیاتینگه قوشگن حصه لرینی مناسب بهاله یدی. نوایی اؤزیدن آلدینگگی خمسه نویسلر ایجادی بوتوقلرینی، یوکسک صنعتکارلیگینی اعتراف اپتگن حالده، اولر داستانلریده اوچره یدیگن نقصان و کمچیلیکلرنی خالصانه تنقید قیلهدی و اؤزی بو کمچیلیکلرنی تکرارله مسلیککه حرکت قیلهدی. «فرهاد و شیرین»، «سبعه سیار» داستانلریده گی نظامی و خسرو دهلوی لر نینگ شو سوژده گی اثرلری حقیقه گی فکر-ملاحظه لری بونینگ دلیلی دیر.

اوچینچیدن، نوایی خمسه چیلیک عنعنه لرینی دوام ایتتیرر اپکن، موجود سوژه لرگه توغریدن-توغری مراجعت اپتمه یدی. شاعر اولرگه ایجادی یاندشیب، حیات منطقیگه ماس حالده قیته یره ته دی.

تۆرتینچیدن، شاعر داستانلری اجتماعی حیات، اؤز دوری واقعلیگی بیلن بی واسطه باغلیق بؤلیم، زمان نینگ مهم معمالریگه علیحده اعتبار بېره دی. نوایی داستانلریده دور اهلی

و زماندا شلرینی قیینه یانگن معمالرگه معین درجه ده جواب بېریشگه حرکت قیلهدی.

بېشینچیدن، نوایی داستانلری نینگ کیریش و خاتمه قسملریده تېموری حکمدارلر و شهزاده لر تعریفیگه اؤزین اجره تیلگن. حسین بایقرا و اونینگ اوغیللرینی شاعر شونچه که مدح اپتیش بیلن چپکلنیم قالمسدن، اولرگه دولت باشقریش ایشلریده

ضرور بؤلگن يؤل-يؤريقلريني هم كهلتيريب اؤتهدي. اولرني عدالت و تؤغربليك بيلن ايش يوريتيشگه اوندهدي.

آلتينچيدن، نوايي داستانلري يوكسك بديعيت نمونه سي صفتيده هم عليحده اهميتگه اېگه دير. اولرده شاعر قهرمانلري روحي تي تصويريگه عليحده اعتبار بېرهدي. «خمسه» داستانلريده ماهرانه قوللنيلگن تصوير اصوللري، شعري صنعتلر نوايي نينگ نېچاغليك مهارت اېگه سي اېكنليگيني يارقين دليلله يدي.

«حیرت الابرار» داستانیدہ نوایی نینگ

اجتماعی-اخلاقی قرہ سلر می افادہ سی

«حیرت الابرار» داستانی نینگ یرہ تیلش تاریخی و ترکیبی توزیلیشی

«حیرت الابرار» («یخشی کیشیلرنینگ حیرتلیشی») «خمسه» نینگ بیرینچی داستان بولیب، اوندہ فلسفی-تعلیمی، دینی-تصوفی مسألہ لر ایلگری سوریلگن. داستان بویوک خمسه نویسلر نظامی نینگ «مخزن الاسرار» («سرلر خزینہ سی»)، دهلوی نینگ «مطلع الانوار» («نورلرنینگ باشلنمسی»)، جامی نینگ «تحفة الاحرار» («نورانیلر تحفہ سی») اثرلریگہ مانند طرزده یرہ تیلگن. داستان ۱۴۸۳- ییلده یازیب توکلنگن. اثر اؤزی نینگ ژانر خصوصیتلری، ترکیبی توزیلیشی بیلن «خمسه» نینگ باشقه داستانلریدن توبدن فرق قیلدهدی. اوندہ شاعر نینگ فلسفی، دینی-تصوفی، اخلاقی-تعلیمی، اجتماعی-سیاسی قرہ سلر می بیان ایتیلگن. داستانده موضوع برار واقعلیکنی حکایه قیلش آرقه لی اہمس، بلکه مؤلف فکر-ملاحظہ لرینی بیان ایتیش اساسیدہ یاریتیلدهدی.

«حیرت الابرار» ۶۴ بابدن عبارت بولیب، ۲۱ بابی مقّدمہ، ۴۰ بابی - ۲۰ ته مقالّت و ۲۰ ته حکایت، مثل، ۳ بابی اہسہ خاتمہ دیر. داستان نینگ اساسینی ۲۰ ته مقالّت تشکیل ایتیب، حکایت و مثلر علاوہ صفتیدہ کبلیتیریلدهدی.

«حیرت‌الابرار» کیریش قىسمى نینگ اۆزى هم بىر نېچە بابدن عبارت بۇلىب، داستان نینگ عمومي غايوي-بديعي کمپوزىسيونىدە كئە و مهم اۆرين توتەدى. بوندە بىر حمد، تۇرت مناجات، بېش نعت و اوچ حىرتدن تشقرى نظامي و خسرو دهلوي مدحىگە، عبدالرحمان جامي مدحىگە، سۇز تعريفىگە، سۇزە معنا و شىكل بىرلىگى مسألەسىگە، سلطان حسين بايقرا، شونىنگدېك، بهاوالدين نقشبند مدحىگە بىغىشلانگن مخصوص بابلر بار. بو بابلر نوايى نىنگ دنياقرەشىنى، ايجادى نىنگ اېستېتىك پرىنسىپلرېنى اۆرگنىش و انىقلاندىغە غايت كئە اهمىتگە اېگە.

داستان نىنگ مۇقىمەسىدە حمد، نعت، مناقب (تۇرت صحابه حقىدە) و معراج كېچەسى تعريفلەندى. داستان نىنگ بو قىسمى تعريف-توصيفدن گىنە عبارت اېمس. شاعر بوندە يوكسك بديعي مهارت بىلن دنيا و حيات نىنگ ماهىتى، انسان حقىدەگى قرەشلىرىنى افادەلەيدى. شاعر اللە نىنگ بويوك و بې قىياس گۇزلىگىنى تصويرلەيدى، اونىنگ يره تويچىلىك قدرتىنى اولوغلەيدى. اولى هم آخرى هم اۆزىدە بۇلمىش يره تويچى نىنگ حسنىگە حد يۇق اېدى. بو گۇزلىكنى اۆزىدە عكس اېتتىرۇچى كۇزگولر كېرەك اېدى.

جلوه حسنىغە چو يۇق اېردى حد،

كۇزگو كېرەك بۇلدى انگە بې عدد.

آچتى بو گلشننى كه، رنگين اېرور،

هر گل انگە آينە چىن اېرور.

كۇك، قوياش، آي، يولدوزلر، طبيعت، دېنگىز، يېر، بوتون بارلىق بىرىن كېتىن يره تىلىب، اونىنگ كۇزگوسىگە ايلندى. نوايى يره تويچى ذات نىنگ بويوك معجزەسى، صنعتلر صاحىبى اېكنلىگىنى قىتە-قىتە تاكىدلر اېكن، بديعي تصويردە طبيعت، كاياناندىن، اولردەگى گۇزلىك منبعلىرىدن ماھر مصور صفتىدە فايدهلەندى. طبيعت و كايانات نىنگ

بہ تکرار منظرہ لرینی چیزہ دی۔ بو گؤزللیک، بو چہکسیز بارلیقنی وجودگہ کبلیتیریشدن مقصد انسان ابدی، چونکہ انسان برچہ موجودات ایچیدہ اہنگ برکمالی و اولوغی دیر۔

داستان نینگ دستلیکی مناجاتیدہ نوایی انساننی اولوغلہ یدی۔ بوتون عالم انسان طفیلی یوزہ گہ کبلیگننی شاعر قطعیلیک بیلن تأکیدلہ یدی، آدمیلیک ہر نرسہ دن اوستون اہکنلیگینی زؤر مہارت بیلن تصویرلہ یدی۔

مونچہ غرایب کہ، مثال ایلہ دینگ،
بارچہ نی مرآت جمال ایلہ دینگ.
گنجینگ ارا نقد فراوان ابدی،
لہک، باریدین غرض انسان ابدی۔

شاعر نینگ اوقتیریشیچہ، انسان یرہ تووچی اوچون اہنگ سہویملی ذات بؤلیب، بو فکرلرینی اوچینچی، تورتینچی مناجاتدہ ینہ دوام اہتیرہ دی۔

برچہ سینی گرچہ لطیف ایلہ دینگ،
برچہ دین انساننی شریف ایلہ دینگ۔

نوایی نینگ کبلیتیریشیچہ، یرہ تیلگن ہر بیر موجودات «گوہر عالی صفات» دیر، اما برچہ سیدن گؤزل و شرفلیسی انسان دیر۔

«حیرت الابرار» مقالترلی نینگ غایوی یؤنہ لیشی: «حیرت الابرار»

داستاننی نینگ اساسی مضمونینی تشکیل اہتووچی مقال و حکایتلردہ شاعر نینگ کامل انسان حقیدہ گی اخلاقی-تعلیمی، اجتماعی-فلسفی قرہ شلری اؤز عکسینی تاپگن۔ داستاندہ گی مقالتردہ کامل انسان حقیدہ گی شاعر نینگ اویلری اؤز عکسینی تاپگن۔

حكايتلر اېسە مقلتلردە ايلگرى سوريلگن غايەلرنى اساسلشگە، تائىرچنلىكنى
آشپريشگە يۇنلتيريلگن.

«حيرت الابرار» مقلتلرى قويىدە گيلر دير:

۱ - مقلت «ايمان شرفيدە»، ۲ - مقلت «اسلام بايىدە»، ۳ - مقلت «سلاطين بايىدە»، ۴ - مقلت «خرقە كييگن رياكار شىخلر خصوصيدە»، ۵ - مقلت «كرم وصفيدە»، ۶ - مقلت. «ادبىلىك عادتى تۇغرىسىدە»، ۷ - مقلت «قناعت بايىدە»، ۸ - مقلت «وفا بايىدە»، ۹ - مقلت. «عشق اۋتى تعريفيدە»، ۱۰ - مقلت «راستلىق تعريفيدە»، ۱۱ - مقلت «علم آسمانى نينگ يولدوزلردېك بلند مرتبه لىلىكى حقيده»، ۱۲ - مقلت «قلم و قلم اهللىرى حقيده»، ۱۳ - مقلت «بولوتدېك فايده كېلتىرۈۈچى آدملىر حقيده»، ۱۴ - مقلت «آسمان توزىلىشىدىن شكايەت»، ۱۵ - مقلت. «جهالت مىي»، ۱۶ - مقلت «خىشى صفت آفتهلر حقيده»، ۱۷ - مقلت «بهار يىگىتلىكى نينگ صافلىكى حقيده»، ۱۸ - مقلت «فلك غمخانه سى حقيده»، ۱۹ - مقلت «خراسان نينگ مثلى يۇق ولايتى حقيده»، ۲۰ - مقلت «مقصدينىڭ اۋتلىگىلىكى حقيده».

بو مقلتلردە شاعر اۋزى نينگ يوكسك انسانپورلىك ايده آليدن كېلىپ چىقىپ، كىشىلرنى عدالتگە، انصافگە، ايمانگە، علم-معرفت اېگلىشگە، قناعتگە، رذالت و جهالت باتقاغىدىن يوقارى كۈترىلىشگە، طمعگىرلىككە، رياكارلىككەن احتياط بۇلىشگە چقىرەدى.

شاعر ايمان - كاملىك نينگ اساسى اېكنلىگىنى نظردە توتىپ، بىرىنچى مقلتنى ايمانگە بغيشلەيدى. شاعر حقيقى انسانلىك نينگ بېلگىسى ايمان اېكنلىگىنى ايتەدى. «كىم كە جهان اهليدە انسان اېرور، بىلكى نشانى انگە ايمان اېرور.» شوندىن كېين شاعر شريعتدە هر بىر مؤمن اعتقاد قىلىشى لازم بۇلگن آلتىتە نرسەنى تصويرلەيدى. بولر حقنى بىلماق، فرشتهلر، الله نينگ كلامى بۇلگن الهي كتابلر، پىغمبرلر، قيامت،

قسمت نینگ حقیلگی. بولرگه اعتقاد قیلگن کیشی البتہ نجات تاپیشیشینی ایتهدی. ایکینچی مقالت اسلام حقیده بولیب، اوندہ شاعر عالمده گی حلقتی نجات اهللی و هلاک گروهیگه بولینیشینی ایتهدی. بیرینچی گروهگه اسلام اهلی، کپینگیسیگه صنملرگه سیغینه دیگن کفر اهلی منسوبلیگینی تأکیدله دیدی. «کفر اهلی یول تاپتی ملامت ساری، زمره اسلام سلامت ساری»، - دپگن بیتلردن کپین شاعر مسلمانچیلیک نینگ بیر نپچته شرطلری باریلیگینی کپلتیره دی. اولردن بیرینچیسى الله نینگ یگانه لیگی و محمد نینگ اونینگ اهلچیسى اېکنلیگینی بیلش، ایکینچیسى نماز، اوچینچیسى زکات، تورتینچیسى روزه، بپشینچیسى حج زیارتیگه باریش دیر. بو شرطلرنی خالص اخلاص بیلن بجرگن کیشی گینه چین مسلمان بولیشی ممکن.

نوایی نینگ عدالتلی شاه حقیده گی ایده آل قره شلری: اوچینچی مقالته شاعر سلطانلر حقیده یازدهدی. شاعر سلطان نینگ فعل-اطواری، عمل قیلیشی ضرور بولگن وظیفه لر حقیده توخته له دی. شاعر پادشاهلرنینگ یوکسک مقامینى تصویرله دیدی. اوندہ شاعر پادشاه نینگ اولوغوارلیگی فلک اوجیدن هم اوتیب کبتگن، آی قویاش اونینگ شأنیگه ناغاره بولیب چلینه یاتگنینی ایتیش بیلن باشله دیدی. شاعر فکرلرنی دوام ایتتیریب، سلطان نینگ تختی مملکت اوچون ابدی بخت بپشیگی بولیشی لازم، دیدی. شاه نینگ چادری سایه سیده مملکت قویاشی پارلشی، باشی طفیلی تاج نینگ مرتبه سی یوقاريله گنی، تخت اېسه اونینگ آیاغی طفیلی عزیز و مکرم بولگنلیگینی بیر-بیر تصویرله دیدی. شاعر سلطانلرنی یوکسک مهارت بیلن شونده ی تعریفله دیدی. مثلاً:

مهر بولیب سایه نشینینگ سېنینگ،

آی یوزیده مُهر نگینینگ سېنینگ.

ملک سلیمان اوزه عشرت نمای،

باشینگه ساله می کوله که جز هُمای.

شاعر نينگ قو باش شاه گه سايبان بوليشي، آي يوزيده گي مهر اونينگ اوزوگي اؤرنى اېكنى، سليمان دولتيده عشرت قيليشي، هُما قوشى نينگ باشيگه سايه ساليشي حقيده گي فكر لرى تصادفي اېمس. بو بيرينچيدن، بوتون بارليق يره تگن مهر بانليک بيلن عطا اېتگن حکمدارنى آلكيشله ماقده. ينه بير جهندن اېسه طبيعتدن آينگن تصويري افاده لر آرقه لى اؤبر زليليكنى كوچه تيريب، مصرعلرنى تاثير چنليگيني آشير ماقده.

شاعر سلطانلرنى تعريفلر اېكن، راستليک، حلالليک، عدالت بيلن دولت باشقريشى امر اېتيلگنليگيگه عليحده اورغو بېره دي.

نوایى پادشاه هم باشقه آدم لردېک بير آدم، حتا عادي آدم لرنينگ كو پيدن او «عاجز و افگنده» اېکنليگيني اونو تمسليگيني تاكيدله يدى. شونينگ او چون شاه اؤزىنى ياروغ نور، باشقه لرنى قاره توفراق دېب حسابله مسليگي كېره ك. شاه هم همه قطارى توپراقدن يره تيلگىنى اېسلته دي. سلطان تشقى كورينيشده باشقه لر بيلن تېنگ بولسه هم، اما هنر، بيليم، عقل، خوش خلقليک، شيرين سؤزليک، عدالت، انصاف، حيا، طاعت-عبادت و هكذالرده آدم لرنينگ كو پچيلىگي شاهدن او ستونليگيني ايتته دي. بونى او دايم اېسلده توتيشى كېره ك:

بيل مونى كيم، سېن دغى بير بنده سېن،

كو پره گيدىن عاجز و افگنده سېن.

اېرمس الر توفراغ و سېن نور پاك،

خلقت الرغه و سېنگه تيره خاك.

برچه جوارح بيله اعضاده تېنگ،

صورت نوعى و هيولاده تېنگ.

لېك هنر ایچره، كمال ایچره هم،
خُلُق خوش و لطفِ مقال ایچره هم،
هم روش عدل و هم انصاف ارا،
حلم و حیا و بارى اوصاف ارا،
شرع طریقیده، عبادتده هم،
حق یولیده تقوی و طاعتده هم.
سېن توشوبان یؤل نهجیدین بیراق،
كۆپره گى سېندین یوروبان یخشیراق.

داستانده سلطان مملكت تینچلیگی، ابل-یورت فروانلیگی، آسایشته لیگی
اوچون جوا بگر اېكنلیگیگه علیحده اورغو بېریله دی. شاعر خلق قوی گله سی بولسه،
پادشاه چۇپان، مملكت چمن بولسه، شاه بو چمنگه قراوچی، سوو بېرووچی دهقان،
مملكت باغ بولسه او باغبان، دېدی. بو باغ یاکه چمن قوریب قالسه اونده گی درختلر
اؤتینگه ایلنه دی. شونینگ اوچون بو درخت و گلرگه سوو قویب، آباد قیلیش، ضرور.
قوی گله سی قراوسیزلیک عاقبتیده بۇریلر تامانیدن تلتسه، بۇریلرنی هیدهش لازم. پاده
قیریلیب، درختلر قوریب كېتسه بوندن هیچ کیمگه نفع یوق اېكنلیگینی ایته دی. بونده
شاعر پادشاهلرنی سېرگکلیک که چقیره دی، خلق و یورت اوچون مسؤوللیگینی
اېسلته دی. پادشاه نینگ وظیفه سی تاج-تخت اېگه سی بولیش اېمس، بلکه خلق و
مملكتگه غمخؤرلیک قیلیش الله تامانیدن یوکتیلگن لیگینی تأکیدله دی. كؤرینه دی که،
نوایی جمعیتده ظلمنی یوق قیلیش بیرینچی نوبته شاهگه باغلیق دېب حسابله یدی و
صمیمیت بیلن اونى انصاف و عدالتگه چقیره دی. قیلگن ظلم-ستمى بیر کون اوزیگه
قیتیشی ممکن لیگینی ایته ب اونى آگاهلنتیره دی.

يوكسك انساني فضيلتلىر تصويرى: «حيرت الابرار» داستانیده يوكسك انساني فضيلتلىر تصويرىگه عليحده مقالتلىر اجره تيله دى. اثر نينگ بېشىنچى، آلتىنچى، يېتىنچى، سكيزىنچى، تۆقىزىنچى، اۋىنچى مقالتلىرىدە كرم، سخاوت، ادب، قناعت، عشق، وفا، راستلىك، علم حقيده سۆز يوريتيله دى. بونده شاعر بو اېزگو صفتلىرنى اولوغلب، كيشىلرنى بىخىللىك، خىسسىلىك، طعمه گىرلىك، يالغانچىلىك، جاهللىك سىنگرى چركىن علتلىرىدىن خالى بۇلىشلىرىنى ايسته يدى.

بخل ابرور بارچه صفتىدىن خىسسى،

لبك سخا جوهرى اسرو نفىس.

شاعر آج بۇلمه گنگه دسترخوان يازىش، يلنغاچ بۇلمه گنگه تون كىيدىرىشنى، نام چىقىرىش اوچون بايلىكنى ساچىب يوبارىشنى كېسكىن قاره لهدى و اسرافگرچىلىككه يۇل قۇيىش بىخىللىكدن هم يامان علت دىر دېدى:

عقل كه تعريف ابتر اوصافنى،

بخل بيله تېنگ توتر اسرافنى.

هر قندهى طمع گىرلىكدن خالى بۇلگن سخىلىكنى اولوغله يدى. شاعر بارىگه قناعت قىلىپ، هيچ كىمدن هيچ نرسه طمع قىلمسلىكنى حقيقى سخاوت دېب بيله دى. شونىنگدېك، بارىنى محتاج كىشىگه بېرىش هم سخىلىك دىر.

انى سخى انگله گىل، اى هوشمند،

كىم انى دولت قىلىبان سربلند.

حالى اگر يخشى دورور، گر تباه،

كىمسه دن ابتمس طمع مال و جاه.

مذکور مثالده سخي آدم هيچ کي مدن هيچ نرسه طمع قيلمه يدي، «دريانينگ آلدیدن چيقيب قالسه، اوندن حتا بير شبنمچه ليک سوو سوره مه يدي»، - دپيش بيلن مبالغه دن فايده لنگن. يعنی شاعر تصويرله ياتگن کيشيسي نينگ عاليجناب فضيلتيني مبالغه نينگ کيچره يتيريش خيلي آرقه لي گوده لتير ماقده.

نوایي سخيلکني تعريفلب بؤلگچ، اونگه عمل قيليش ضرورليگيني تاكيدله يدي. مالني ييعيب ياتيش اېمس، بلکه اونى سخيلک بيلن صرفلش کبره کليگيني ايتهدى و فکرلى تصديقى اوچون کؤپل مثاللر کېلتيره دى. انسان نينگ مکمل ليگيني بيلديرووچي بېلگيلردن بيرى حيا و آداب دير. بو جهتنن آلتينچى مقالت کرکترلى دير. شاعر دپيدى:

بؤلمس ادبسيز کيشيلر ارجمند،

پست اېتر اول خيلنى چرخ بلند.

نوایي آدابى انسان کمالى اوچون مهم مسأله لردن بيرى دېب قره يدي. بو مسأله گه او خلق پرورليک، هومانيزم نقطه نظریدن يانده شه دى. او بوتون وجوديني خلق خدمتگه بغيشله گن، اېل منفعتى يولیده کويب-پيشگن انساننى کمتر و عاليجناب کيشى دېب بيله دى:

اېل يولیده گرد اولوبان درد ايله،

کبر کؤزين کور اېتيب اول گرد ايله.

نوایي نينگ مهارتى شونده که، او بيرار فکرنى ايلگرى سورسه، فکر اثباتى اوچون کؤپل مثاللر کېلتيره دى. آدابسيزليک نينگ باش کؤرينيشى نااورين و بې اوخشاو کولگى اېکن ليگيني ايتهدى. غنچه کوليب آچيلدى، سؤنگره «يېتى آچيلماقده ساچيلماق انگه»، چقین تاغ آرسیده کولگنى اوچون بېردن هم قوبى بوليب،

توپراق آره سیده یوق بۇلیب كېتدی. بونده ی مثاللر شاعرینینگ چپكسيز تفكر و یوكسك استعداد اېگه سى اېكنلیگینی ینه بیر بار دلیلله یدی.

نویای باله تربیه سی، عیالگه مناسبت، آته-آنه گه حرمت توغریسیده قیمتلی معلوماتلرنی كېلتیره دی. نویای اینیقسه آته-آنه گه حرمتنی سقلشنی تأکیدله یدی.

باشنی فدا ایله اتا قاشیغه،

جسمنی قیل صدقه انا باشیغه.

ایگی جهانینگغه تیلرسپن فضا

حاصل اېت اوشبو ایکیسیدین رضا.

تون-کونینگغه ایله گه لی نور فاش،

بیریسین آی انگله، بیریسین قویاش.

شاعرینینگ فکریچه، آته-آنه نی حرمت قیلش تربیه نینگ بیر توری بۇلیب، بونی بجریش همه اوچون مجبوریتدیر. آته آلدیده باشنی فدا قیلیب. آنه باشی اوچون جسمنی صدقه قیلسه ارزیدی. ایگی دنیا سی آباد بۇلشینی ایسته گن کیشی اولر رضالیگینی آلیشی شرط. تون و کونینگغه نور بهریب تورگن بو ایگی انسان نینگ بیرینی آی دېب بیلسنگ، بیریسینی قویاش دېب ییل.

کۆرینه دی که، نویای نینگ آداب حقیده گی فکر-ملاحظه لری برچه دور کیشیلری اوچون اخلاق کودبکسی بۇله آله دی. اونده گی اولوغ متفکر ایلگری سورگن ملاحظه لر جمعیتنی ساغلاملشتیریش، انسان حیاتی نی معین تیزیمگه سالیشده مهم قاعده لر دیر.

داستان‌نینگ یېتینچی مقالتي قناعت حقیده بولیب، اونده شاعر طمع حقیده هم معین درجه‌ده سؤز یوریتهدی. مقالت‌نینگ باشیده طمع‌نینگ انسان اوچون ضررلی عاقبتلری حقیده تۆخته‌لیب، طمع قیلگن پادشاه یوونیدیخؤر، قناعتلی درویش اېسه پادشاه کبی اېکن‌لیگینی تأکیدله‌یدی. شاعر انسان اوچون اساسی بایلیک قناعت دیر، دېب بیلهدی.

کیمگه که ایش بۆلدى قناعت فنى،
بیل که، انى قیلدى قناعت غنى.
گنج و تجملنى غنا بیلمه‌گيل،
بلکه غنا گنجى قناعتنى بیل.

نوایی بایلیک تۆپلشگه جان-جهدی بیلن بېریلیشگه نسبتاً قناعت قیلیشینی، عزت نفسگه اېگه بۆلیشینی، هر قندهی قیین شرایطده هم پستلیک قیلمس‌لیکنی، محتاج‌لیکنی شو یؤل بیلن یېنگیشینی ترغیب قیلهدی. شاعر کۆپلې مثاللر آرقه‌لی آچ کۆزلیک و طمع‌گیرلیکنی قاره‌له‌یدی. کیشیلرنی قناعتگه چقیره‌دی. او حلال محنت بیلن تاپیلگن ایکی چقهنی شاه‌نینگ انعامیدن اعلى دیدی:

ایگی قرا پول چهکیبان دست رنج،
بخشیراق اندین که، شه انعامی گنج.
تینچ کۆنگول بیرله قتیقسیز اوماچ،
به که بیرو منّتی بیرله کؤلاچ.

سکیزینچی مقالت وفا حقیده بولیب، او آسمانده‌گی سانسیر-سناقسیر اېنگ قیمت‌بها دُرلر، یعنی یولدوزلرنینگ پوایتیک مدحی بیلن باشلنهدی. شو قیمتلی دُرلردن هم قیمتلی دُر بار می، دېگن سؤالگه نوایی وفا دُرّی دېب جواب بېره‌دی. شاعر وفا

حقيده سۆز يوريتر اېكن، اؤز زمانهسى نينگ اساسي كر كتر يستيكه سيني بېرهدى. وفانينگ قسمنى بېوفالر جبريدن آزار چېكيش، كؤرستيلگن مهرگه جوا بآ جفا چېكيشدن عبارت بؤلگن. شاعر بوندن قتيق اضطراب چېكهدى و شوندهى دېدى:

كيم كه وفا كؤردى جفا قيلمهدى،
اؤتروسيده غير وفا قيلمهدى.
جاننى سنگه تاپشوره يين، اى صبا،
اېلت انينگ آليده قيلمهى ابا.

شاعر بېوفاليك، جور و ظلم شكنجه سيده قالب كېتگن زمانداشلىرى حقيده سۆز يوريتر اېكن، اولرگه اؤزىنى همدرد دېب بيلهدى. جور و ظلم، بېوفاليك سينگرى علتلرگه قرشى اؤزى نينگ نفرت و المينى افاده لهدى.

توقيزينچى مقالته شاعر عشق اؤتى تعريفگه بغيشلنگن. بونده شاعر عشق پاكيزه ليك، چين محبت نشانهسى اېكنليگىنى تاكيدلهدى. انسان گؤزليلگى طبيعت گؤزليلگى نينگ بير بؤلگى، او اېسه عمومي مطلق گؤزليلك نينگ بير بؤلگى اېكنليگىنى اېسلتهدى:

حسن حقيقىنى گر اؤتروده كؤر،
خواه انى كؤزگوده و گر سوده كؤر.
چون غرض اول حسنگه بؤلدى شهود.
كؤزگو و سوگه اراده نى وجود؟

بونده نه فقط مجازي عشق حقيده بلكه انسان نينگ يره تووچيگه بؤلگن چېكيسيز محبتى خصوصيده هم سۆز بارماقده. دنياده گى برچه گؤزليلك كؤزگوده عكس

اېتگندېک عکس اېتیب تورر اېکن، انسان محبتی هم حسنِ مطلقه بؤلگن عشق سینگری صمیمی و پاک بؤلماغی لازم. شاعر بو آرقه لی انسان نینگ انسانگه بؤلگن صمیمی محبتینی اولوغلهیدی. گؤزللیک نینگ توب ماهیتینی سېزیشگه قادر انسانلر گینه بوندهی سېوگیگه مناسب دیرلر و اولرگه بو شرف، اولوغلیک بغیشلهیدی.

شاعر عشقده صادقلیکنی اولوغلهیدی، عاشقلیککه دعوا قیلهدیگن کیشیلرنی عاشق اېمسلیگینی کپلتیرهدی. او بو حقهده: «عاشق اوزین کیم دېسه، عاشق اېمس، بارچه کیشی عشقده صادق اېمس»، دېب یازهدی.

عشق اوتی نینگ قدرتی نی اولوغله گن شاعر اونینگ آلدیده عقل هم عاجز اېکنلیگینی اوقتیرهدی.

قیده که عشق اوتی بؤلیب شعله کش،

عقل اولوب اول اوت اوزه خاشاکوش.

بونده قه پېرده که عشق اوتی شعله لنسه، عقل او اؤتگه خاشاک بؤلشی ایتیلهدی. یعنی عقل عشق اوتی طفیلی خاشاک سینگری یانیب کپتهدی. دېمک، عشقده مبتلا بؤلگن کیشی تفکر کوچیگه اېمس کونگیل میلیگه قره ب ایش یوریتیشی تصویرلنماقده.

نوایی عشق انسان حیاتی نینگ ماهیتینی بېلگیلاوچی مهم عامل اېکنلیگینی، اوسیز حیات یوقلیگینی یوکسک احتراص بیلن شوندهی تعریفلهیدی:

بؤلمهسه عشق، ایگی جهان بؤلمهسون،

ایگی جهان دېمه که، جان بؤلمهسون.

عشقسيز اول تن كه ، ايننگ جاني يوق ،
حسننى نبتسون كيشى كيم ، آنى يوق .

«حيرت الابرار» ده گى اؤن بيرينچى مقالته علم تعريفلنهدى . مقالته نيننگ باشلنشىدناق شاعر علم اهللرى نينگ احوالى يامانليگيدن ، عالملىر خوار و جاهللىر عزيزليگيدن شكايته قيلهدى و تاكه جمعيتده ظلم حكمران اېكن ، احوال شوندهى بۇليب قاليشيني ايتهدى .

اؤن سگيزينچى مقالته انساننى حياتگه هوشيارلىك بيلن قره شگه ، اونيننگ نعمتلىرىدن عاقللىك بيلن فايدهلنه آليشگه چقىرهدى . شاعر اولاي حيات عقل و هوش اېگهسى بۇلگن كيشيلر اوچون زندان ، اونگه كۇنگيل قۇيگن كيشيلر اېسه نادان ، دېب بيلهدى . شونينگ اوچون كيشيلرنى اونگه باغلىب قالمسلىككه ، فلک زنجيرى هر قندهى كيمسهنى آخرى توپراق آستىگه جايلىشى ايتيلهدى .

دهر كه هوش اهليغه زندان اېرور ،
بۇلغن انگه شېفته نادان اېرور...
كيمسهنى چون دايره دهر بند ،
آخر اېتر توفراغ ارا شهر بند .

نوايى انسانگه اونينگ انسان بۇليب توغىلگنى كته سعادت اېكن ليگىنى وقتيرهدى . اونگه كۇرر كۇز ، اېشتر قولاق ، ايتور تيل ، سېزووچى دماغ عطا اېتىلگن كه ، بو اونگه طبيعت نينگ برچه لطافتيدن بهره مند بۇلىش امكانىنى بېرهدى . عقل و تفكر اېسه انسانگه عطا اېتىلگن نعمت و تحفه لر نينگ اېنگ عاليسى دير .

بو برى انعام و عطا بير طرف ؛
جوهر عقل اولدى ينه بير طرف .

یہ تینوں ایچیدہ اینگ اولوغی و شرفلیسی انسان بولیب، او بونی قدریگہ بیتیشی، اوز عمرینی یخشیلیککە بغیشلشی لازم. نوایی بو حقدە یازر اپکن، اگر انسان یخشیلیک قیلشگە قادر اہمس اپکن، اونده یامانلیک ہم قیلمسلیگی، کیشیلرگە آزار بیتکزمسلیگی لازم، دپیدی.

یخشیلیک ار ابلہ مہ سنگ ایش چاگی،

ایلہ مہ گین باری یامانلیک داگی.

عموماً، داستانده شاعر دورنینگ مہم مسألہ لرینی قمرہب آلیشگہ حرکت قیلگن و بونده کتہ موفقیتگہ ابریشگن. داستان نینگ بدیعی خصوصیتلری. شاعر اوز فلسفی، اخلاقی-تعلیمی و اجتماعی-سیاسی غایہ لرینی بدیعی تأثیرلی قیلیب تصویرلشگہ حرکت قیلہ دی. شونینگ اوچون ہم اثر غایوی، بلکہ بدیعی جہتدن ہم اعتبارگہ مالک دیر. شاعر اوز فکرلرینی بدیعی-تصویری آرقہ لی صنعتکارانہ افادہ اہتہ دی. شاعر طبیعت و حیاندہ گی عادی حقیقتلرنی ایده آلتشیریب، اوقو و چینی اوندن اؤرنک آلیشگہ چقیرہ دی. مثلاً، شاعر کیشی حیاندہ ادب و تواضع یخشی اپکنلیگینی بدیعی تأثیرلیراق قیلیب افادہ لاش اوچون قوییدہ گی بیتنی یازہ دی:

چونکہ تواضعگہ خم اؤلدی ہلال،

بؤلدی فزونراق انگہ هر کون کمال.

ینگى چیققن آی نینگ کون سینین تؤولیشیب باریشی اؤپرکتیف حقیقت. شاعر بونده ہلال قدینی خم قیلیب، اوزینی کمتر توتگن اوچون او کون سینین کمال تاپہ باشلہ دی، دپیدی. بو اہسہ فکرنی بدیعی تأثیرچن افادہ لشگہ خدمت قیلگن.

راستلیک یعنی توغرلیکنی تعریفلش اوچون نوایی نی و نیزہ نی مثال

کپلتیرہ دی:

ئى توز اوچون ايسترانى اهل حال ،
چون توز اېمس ، اېگرى كۆرر گۆشمال .
نيزه بۇلوب توزلوگيدين سربلند ،
چيرماش اوچون بندقه قاليب كمند .

شاعرنينگ تعريفچه ، قميش - نى تۇغرى اۋسگنى اوچون موسيقيه چيلر اونى قيديريب يورهدى ، اېگرى اۋسگن قميشنى اېسه آدملىر سينديريب تشلهيدى ؛ نيزه هم تۇغرى بۇلگنى اوچون باشىنى كۆتريب يورهدى ، كمند اېسه اېگرى بۇلگنى اوچون بايلشگه ايشله تيلهدى . اۋن اوچىنچى مقالته نوايى آدملىرگه خير و احسان قىلىش يۇلى يىلن يخشىلىك و فايده يېتكزگنلرنى يامغىرلى بولونگه ، بىراو حسايىگه بايلىك تۇپله گن ، هيچ كىمگه هيچ نرسه بېرىشنى عادت قىلمه گن كيشيلرنى اۋز اينىگه بىراو ساچگن دانلرنى تشيشدن باشقه نرسهنى بىلمهيدىگن چوماليگه تشيه قيلهدى و شو سىبلرگه كۆره بولوت نينگ مرتبهسى بلند - دايم آسمانده ، چومالى نينگ مرتبهسى اېسه پست - دايم ايشى گۆرگه كىريب چىقىش دېيدى .

داستانده حكايتلرنينگ اۋرنى : «حيرت الابرار» داستانى ، اونينگ

غايوي-بديعى مضمونى حقيده گپ بارر اېكن ، بو اثرده هر مقالته آخريده اونده ايلگرى سوريلگن اساسى غايه گه مانند حالده كېلتىريلگن حكايله لرگه هم تۇختب اۋتيش ضرور . بو حكايله لر نينگ بعضيلرى رىال واقعلىكدن ، بعضيلرى مشهور كيشيلر حقيده گى روايتلر اساسيده يازيلگن . بعضيلرى اېسه مثل كركتريگه اېگه . حكايتلرنينگ قهرمانلرى تورلى اجتماعى طبقه گه منسوب كيشيلر دىر . اونده شاه غازى ، انوشىروان عادل ، محمد خوارزمشاه ، اسكندر ، بهرام سىنگرى شاهلر ؛ بايزيد بسطامى ، ابراهيم ادهم ، رابعه عدويه ، خواجه عبدالله انصارى ، شيخ عراقى ، امام فخر رازى ، عبدالله مبارك ، محمد پارسا ، خواجه ابو نصر كىي تصوف اهلى نماينده لرى ، شونينگدېك ، حاتم طايى ، اۋتىنچى چال ، طعمه گير جهانگشته ، قناعتملى جوانمرد ، ايكى وفادار ، شېر ،

درّاج و باشقه قهرمانلر اشتراك اېتهدى. بو اوڭرزلر آرقله لى شاعر انساننى كامللىك روحىده كۆرئش غايه سىنى حىاتي مضمون بىلن بايىتهدى.

«حىرت الابرار» ده گى حكايتلر بىلن نوایی ماهر حكايه نويس صفتىده كۆرىنهدى. اونىنگ حكايه چىلىكده گى مهارتى كېىنچەلىك «سداً اسكندري»، «لسان الطير» داستانلرىده اېنگ يوكسك پاغانه گه كۆترىلدى. عموماً، «حىرت الابرار» داستانى اۆزى نىنگ غايوي-بديعي خصوصيتلرى همده شاعر نىنگ بىرىنچى بىرىك اثرى بولئشى بىلن اونىنگ اىجادىده مهم اۆرىن توتتەدى. شرق ادبىياتى تاريخىده شو تىپده گى داستانلر آره سىده فلسفي-دىداكتىك داستانچىلىك عنعنەلرىنى اېنگ موفقىتلى رواجلنتىرگن و اۆزىگه خاص موقعه گه اېگه بولگن يېتوك اثرلردن بىرى دىر.

«فرهاد و شیرین» - قهرمانلىك داستانى

داستان نینگ يره تېلىش تارىخى

«فرهاد و شیرین» اۋزبېك ادبىياتى تارىخىدە مېكمل عشقى-قهرمانلىك داستان صفتىدە مشهور دېر. داستانده عشق، وفا، محنتسېورلىك، وطنپورلىك، انسانپورلىك، قهرمانلىك، علم-فن و هنر اھلى اولوغلنەدى. اثر اېزگو انساني فضىلتلر، عموم بشرى غايەلرنى افادەلگنى بىلن شرق ادبىياتى ترقىياتىگە مھم اولوش بۇلىب قۇشىلگن. فرھاد، خسرو، شیرین محبتى تصويرى شرق خلقلىرى آغزەكى و يازمە ادبىياتىدە كېنگ ترقىلگن سيار سوژە بۇلىب، نوایى انه شو سوژەگە مراجعت قىلىب، ینگى غايە و مضمونگە اېگە بۇلگن «فرهاد و شیرین» داستانى يره تەدى. داستان ۱۴۸۴ (ھجرى ۸۸۹) يىلدە يازىلگن بۇلىب، ۵۴ باب (۵۷۸۲ بيت) نى اۋز اېچىگە آلەدى. شوندىن اۋن بىر باب مۇدەمە، ايکى باب خاتمە، قالگن قىرق بىر باب اېسە داستان واقەلرنى نینگ اساسىنى تىشكىل قىلەدى.

معلوم كە، خسرو و شیرین اۋبىرلىرى معلوم تارىخى ایلدىزگە اېگە دېر. خسرو حقىدە سۇز يوریتگن كۇپ گىنە شرقشناس عالملر اونىنگ تارىخى شىخس اېكنلىگىنى اعتراف اېتىشەدى. معلوماتلرگە كۆرە خسرو مشهور ساسانى پادشاهلردن بۇلگن انوشىروان نىنگ نېرەسى خسرو پروېزدېر. او ۵۹۰-۶۲۸ يىللردە حكمرانلىك قىلگن و

اوغلی شہروہ تامانیدن قتل اہتیلگن. X عصر عرب تاریخچیلری محمد بن جریر الطبری نینگ «تاریخ رسل و الملوک»، ابن الفقیہ ہمدانی نینگ «کتاب البلدان»، XII عصر تاریخچیسى ابو عبدالله یاقوت نینگ «مجمع البلدان» کبی اثرلریدہ ہم شونددی قیدلر اوچرہیدی. محمد الطبری معلوماتیگہ کؤرہ ارمن قیزی یاکہ آرامیلردن بؤلگن شیرین ہم تاریخی شخص بؤلیب، او خسرونینگ سہویملی خاتینی بؤلگن. خسرو پروہزنینگ شخصی و دولت اربابی صفتیدہ گی فعالیتی حقیقہ زمانداشلیردن مصرلیک تیوفیلاکتوس سیموکاتس ۱۷، ارمن تاریخچیسى سیبوس ۱۸ اثرلریدہ ہم حکایہ قیلیندہدی. شونینگدہک، XV عصر تاریخچیلری میرخواند، خواندمیر اثرلریدہ ہمدہ علی شہر نوایی نینگ «تاریخ ملوک عجم» اثریدہ معلوماتلر کہلتیریلدہدی. شو تاریخی معلوماتلر اساسیدہ خلق آغزہ کی ایجادیدہ ہم تورلی-تومن افسانہ، روایت و قصہلر پیدا بؤلہ باشلہ گن. سالنامہ لردہ فرہاد و مہین بانو حقیقہ ہم تورلی خیل معلومات و روایتلر موجود. آیریم منبعلر فرہادنی تاریخ بیلن، بےستون تاغ قایہ سی بیلن باغلہیدی. روایتلرگہ کؤرہ فرہاد قایہ گہ شیرین، خسرو و اونینگ آتی شبدیز تصویرینی ایشلہ گن. کوریندہدی کہ، فرہاد تمثالی دستلب خلق آغزہ کی ایجادیدہ پیدا بؤلگن و یازمہ ادبیاتدہ تکامللشگن. مہین بانو سیماسی نینگ ایلدیزلری سورہ سالنامہ سی، سورہ افسانہ لریگہ باریب تقہلہدی. کپینچہلیک شولر اساسیدہ یازمہ ادبیاتدہ مذکور اؤبرزلریرہ تیلہ باشلنگن.

دستلب یازمہ ادبیاتدہ خسرو و شیرین سیماسی ابوالقاسم فردوسی نینگ «شاهنامہ» اثریدہ اوچرہیدی. نظامی نینگ «خسرو و شیرین» داستانیدن کپین شو

۱۷. میلادی 7-عصر باشلریدہ یشہ گن بیزانس تاریخچیسى Teofilaktos Simokates، اوبیرینچی عصر سؤنگگی تاریخچیسى حسابلنہدی. او سکیز کتابدہ امپراطور موریس نینگ تاریخی واقعہلری حقیقہ یازگن. اونینگ اسلوبی طنطنہ لی و اثرلری 7 عصردہ اسلاولر و پارسلر حقیقہ مہم منبع دیر. (ویکی پیدیا).

۱۸. سیبوس ارمنچہ: (Մեր ժամանակ) 7-عصردہ یشہ گن مسیحی ارمنی تاریخچی اسقف. اونینگ یازگن تاریخی ارمنستان نینگ ساسانیلر باشقرووچیلیگیدہ بؤلیب، چہرہ چیلیک قیلگنیدن عربلر 661-بیلدہ ارمنستاننی استیلا قیلگونینگہ قدر بؤلگن دورنی اؤز ایچیگہ آلہدی (ویکی پیدیا).

موضوعه داستان يره تيش عنعنه گه ايلندی. مذکور داستانه خسرو و شيرين محبتي قلمگه آکينيب، فرهاد اونده تاش يؤنر اوسته صفتيده نمايان بؤلهدی. او اثر نينگ باشيدن آخريگچه اشتراك اېتمهیدی. فرهاد سوت اريغی قزيش واقعه سيدن اثرگه کيريب کېلهدی، شو ائناده شيرين نی سبويب قالهدی. سېوگي ليسيگه اېريشيش اوچون خسرو نينگ آغير شرطلرينی بجرهدی. خسرو اويوش تيرگن مکار کمپير نينگ حيله سيگه ايشانيب، فاجعه لی طرزده هلاک بؤلهدی. خسرو دهلوي نينگ «شيرين و خسرو» داستانیده هم شيرين گه کتّه احتراص بيلن کؤنگيل قؤيگن خسرو و محبتيده ثابت شيرين سرگذشتلری اثر نينگ اساسینی تشکيل قيلهدی. اؤز نوبتيده، اديب کؤپ اؤرينلرده «خسرو و شيرين» عنعنه سيگه ايجادي يانده شهیدی. سوژه نی بيرمونچه قيته قوريش بيلن اؤبرزلر تلقينیده هم اؤزيگه خاص يؤل توتهدی. داستانه فرهاد چين خاقانی نينگ اؤغلی شهزاده صفتيده تصويرلنهدی. فرهاد و شيرين محبتي ايکي طرفلمه اېکنليگی تصويری هم داستان نينگ غايوي-بديعي قيمتینی آشيرهدی.

بو سوژه گه XV عصرده يشب ايجاد اېتگن مولانا اشرف مراغی و ينه نامعلوم بير مؤلف هم مراجعت اېتگن. نوایی کپلتيرگن معلوماتلرگه کؤره اشرف بو موضوعه گه ينيگچه يؤنه ليشده ياندشگن، بيراق اونينگ اثری بيزگچه يېتیب کېلمه گن.

تدقيقاتچيلر يوقاریده ناملری تيلگه آکينگن مؤلفلر نينگ اثرلريدن تشقري فارس-تاجيک تيلیده يره تيلگن ينه ايکيته اثر حقيده هم فکر يوريتشهدی. بولردن بيري XIV عصر آذربايجان شاعری عارف اردبيلي نينگ «فرهادنامه» اثری، ايکينچيسي XV عصر نينگ بيرينچي يرميده يشب ايجاد اېتگن شاعر حسن سليمي نينگ «شيرين و فرهاد» داستانی دير. اکادميک آراسلی اؤزی نينگ آذربايجان و اؤزبېک ادبي علاقه لريگه داير ايشلريده نوایی تامانيدن اېسلب اؤتيلگن نامعلوم مؤلف عارف اردبيلي دير، دېگن فکرنی بيلديرگن اېدی. ادبياتشناس نتن مله يېف هم تدقيقاتلرده نوایی تآکيدلنه گن «يخشى معلوم بؤلمه گن راقم» عارف اردبيلي دېگن فکر ايلگری سوريلگن ليگينی ايتهدی. فارس تيلیده بيتيلگن «فرهادنامه» داستانی ايکي قسمدن عبارت بؤليب،

بیرینچی قسمیدہ فرہاد بیلن گلستان دہگن قیزنینگ، ایکینچی قسمیدہ فرہاد بیلن شیرین نینگ سہوگی سرگذشتلری حکایہ قیلینگن لیگینی کہلتیریپ اؤتہدی.

اکادمیک ب. ولیخوۋہیف «فرہادنامہ» داستانی نینگ باشقہ خمسہ نویسلر داستانلریدن فرقلی اؤزیگہ خاص جہتلری حقیدہ قیمتلی معلوماتلرنی بیلدیرہدی، اثرنینگ قیسقہ چہ مضمونینی بیان اہتہدی. کؤرینہدی کہ، نوایی اؤزیدن آلدین یرہ تیلگن مذکور سوژہ گہ عاید اثرلر بیلن یقیندن تیش بؤلگن. شونینگدہک، شاعر اوشبو سیار سوژہ نینگ خلق آغزہ کی ایجادیدہ گی تلقینلرنی ہم یخشی بیلگن.

داستان نینگ ترکیبی توزیلیشی و غایوی یؤنہ لیشی: نوایی داستانی نینگ ۵-۱ بابلری حمد و نعتلردن عبارت دیر. ۶-باب اولوغ سلفلر نظامی گنجوی و خسرو دهلوی، ۷-باب عبدالرحمان جامی و صفیگہ بغیشلنگن. کہینگی بیر نپچہ بابدہ (۸-۹) اہسہ نوایی داستان نینگ یازیلیش سببلریگہ مفصل تۆختب، نظامی، خسرو دهلوی، اشرف کبی شاعرلر نینگ «خسرو و شیرین» یرہ تیش بارہ سیدہ گی تجربہ لرنی تیلگہ آلہدی، اولردہ یؤل قوییلگن خطا و کمچیلیکلرنی توزہ تیب، اؤز غایوی نیتینی قی طرزدہ عملگہ آشیرماقچی اہکنلیگینی کہلتیرہدی. ۱۰-۱۱ بابلردہ سلطان حسین باقرا و شہزادہ بدیع الزمان مدح اہتیلہدی. شو بیلن داستان مقدّمہ سی توگہیدی. اثرنینگ اساسی واقعہ لری ۱۲-۵۲ بابلردہ حکایہ قیلینہدی. سلطان حسین باقرانینگ اوغلی شاہ غریب میرزاگہ نصیحتلر ۵۳-بابدہ کہلتیریلہدی. داستان خاتمہ سی ۵۴-باب بیلن یکونلنہدی.

«فرہاد و شیرین» داستانی نینگ اؤزیپک، فارس-تاجیک، آذربایجان، تورک ادبیاتلریدہ XV عصرگچہ یرہ تیلگن «خسرو و شیرین» لر بیلن قیاسی شونی کؤرستہدی کہ، اؤزیپک شاعری اؤز سلفلری عنعنہ لرنی دوام اہتتیریپ، اؤزی نینگ موضوعی، غایوی یؤنہ لیشی، اؤبرزلری بیلن عنعنوی داستانلردن کہسکین فرق قیلوۋوچی داستان یرہ تگن. بو اولّا داستان نینگ تورکی تیلدہ یرہ تیلگنی و اونگہ باش قہرمان صفتیدہ فرہاد تنلنگنیدہ کوزہ تیلہدی. او خسرونی شیرین محبتیگہ نامناسب دہب بیلہدی. شاعر

عنعنوي موضوعنی ینگچه یونه لیشده قیته ایشلب، فرهاد تمثالیده معنوي-اخلاقي جهتدن یتوک بؤلگن کامل انسان سیماسینی یره تیشنی نیت قیله دی.

داستان نینگ ۹-باییده شاعر اوزیدن آلدینگی یره تیلگن اثرلر حقیده سوز یوریتر اېکن، خسرونی باش قهرمان صفتیده تنلنگنیدن کؤنگلی تؤلمسلیگینی ایتهدی. اولرده خسرو نینگ تپوره ک-اطرافیده حیلہ گر، فریبگر، خوش آمدگؤی کیشیلر ییغیلگن، گاه او، گاه بو خاتینی حضوریده آرام آله دی، شیرین گه شاهانه عاشقلیک اظهار قیله دی. شونینگ اوچون خسرو بو اثرلرده حقیقی محبت اضطرابلری، درد-کېچینمه لریدن بېگانه اېرکه شاه صفتیده تلقین ایتله دی. شاعر بو فکرلرنی ایلگری سورر اېکن، اؤزی نینگ نیتی باشقه چه اېکنلیگینی ایتهدی: «ضرورت کیم سالیب بیر اؤزگه چه طرح، بو محنتنامه نی قیلغومدورور شرح.»

نوایی فرهاد نینگ سبؤگی سرگذشتلری تصویریده وفا، صداقت، محنت، قهرمانلیک، جسارت، دؤستلیک سینگری غایه لرگه هم اورغو بېرگن. شاعر فرهاد حقیده حزین بیر داستان یره تیب، اونده فرهاد و شیرین نی ترنم قیلیشنی نیت قیلگنینی شونده ی افاده له ییدی:

مین محزونغه کیم عشق اېتتی بېداد،

سالیب غم تاغیده انداق که فرهاد.

مناسب دور اگر تارتیب نوانی،

دېسم فرهاد محزون داستانی.

یازیب جان مصحفیدین ایگی آیت،

دېبان فرهاد و شیرین دین حکایت.

«فرهاد و شیرین» داستانی غایتده مرکب توزیلیشگه اېگه بولیب، اونده گی هر بیر اؤبرز و تصویر علیحده تلقیننی طلب اېتهدی. اونینگ توب ماهیتیده فرهاد و شیرین نینگ سېوگی سرگذشتلری و بو یولده باشدن کېچیرگن قیینچیلیکلری تورهدی.

چین خاقانی تعریفی: داستان واقعهلری چین خاقانی تعریفی بیلن باشلندهدی. شاعر خاقان نینگ اولوغلیکده، کوچ-قدرتده تېنگسوزلیگینی، لشکری نینگ سانی آسمانده گی یولدوزلر، پېرده گی قوم سینگری کؤپلیگینی، یوکسک موقع و آبرو-اعتبارگه اېگه لیگینی تأکیدلر کورستهدی. یخشی خلقی و عادللیگینی فریدون گه اؤخشتهدی، بابلگی قارون نینگ خزینه سیدن یوز مینگ برابر آرتیقلیگینی کېلتیرهدی. هر جهتدن تېنگی یوق اولوغ خاقان فرزندسوزلیکدن اضطراب چېکه یانگینی تصویرلهیدی.

زمانه طاق آفاق ایلب آنسی،

بری خانلر ارا طاق ایلب آنی.

اینگدېک فرد اېتیب چرخ کېن گرد

که، بیر فرزنددین هم ایله بان فرد.

مذکور باب نینگ اؤزیگه حاصلگی شونده که، شاعر خاقان نینگ اضطرابلرینی اونینگ اوی-کېچینهلری یعنی ایچکی مونولوگی آرقلی بیان اېتهدی. اوشبو اؤرینده شاعر فکری، خاقان نینگ اؤز اضطرابلرینی بیان اېتووچی ایچکی مونولوگی همده واقعهلر تصویریری بیرین-کېتین کېلهدی. بو حقهده اکادمیک عزیز قیوم سؤز یوریتیب، هر بیر بؤلیم بیر-بیری بیلن چنبرچس باغلنگن بولیب، اولر بیر-بیری نینگ دوامی، خلاصه سی دیر، دېدی. مذکور بابده شاعر نینگ دنیانینگ بېوفالیکگی، عمر نینگ اؤتکینچیلیگی، انسانی تېنگلیک غایه لرینی ایلگری سوره دی. یعنی شاعر شاه تخت آرقلی کؤککه قدر یوکسلسه، گدا اونینگ تختیدن پناه کون کورسه هم «بو دغی اول ایکسی تېنگ دورور، تېنگ»، دېدی. بونده شاعر ایجادیده مهم اؤرین توته دیگن «شاه

و گدا تېنگ»، دېگن قره‌شى نېنگ افاده‌سى دېر. داستانه خاقان نېنگ فرزند سيزلىك طفيلى چېككن اضطرابلرى، روجي كېچىنمه لرى چېكسيز درد بيلن تصويرلنه دى. بونده شاعر تصويرنى كوپه يتييريش اوچون حياتي مثاللر آرقه لى فكر-ملاحظه لرېنى تصديقلې باره دى. مثلاً:

چمنده سرو بس رعنا شجر دور،
يۇق اندين نفع، چون كيم بي ثمر دور.
شجر كيم جز لطافت شپوه سى يۇق،
اوتون اؤرنیده دور گر مپوه سى يۇق.
ياغيندين گر بولوت يېتكورمه سه سود،
هواده اول همان و بير قلين دود.

خاقان نېنگ التجارلى اجابت بۇليب، آرزوسىگه يېته دى. اونگه اوغيل فرزند عطا اېتيله دى. بو شادليكدن او بوتون مملكتگه بزم اويوشتيره دى، خلققه انعاملر بېره دى. خاقان بو شادليكدن جهانگه جوده كؤپ جواهر ساچه دى. داستانه بو شاديانه تصويرى مفصل بېريله دى. فرهاد نېنگ علم-هنر اېگلشى. خاقان اوغلى توغيليشىنى كته طنطنه آرقه لى نشانلش بيلن بيرگه اونېنگ تربيه سىگه هم عليه حده اهميت بېره دى. تربيه نى خاقان اوغليگه يخشى اسم قۇيىشدن باشلهدى. اونگه فرهاد دېب اسم قۇيه دى:

انگه فرزانه فرهاد اسم قۇيدى،
حروفى ماخذين بېش قسم قۇيدى.
فراق و رشك و هجر و آه ايله درد،
بېرار حرف ابتدادين ايله بان فرد.

بارین استادی عشق اېتکچ مرگب،
ترگبدين بو اسم اولدی مرتب.

اما بو اسم فرهادگه آته سی تامانیدن اېمس، بلکه اونینگ پاکیزه ذاتینی کورگچ،
عشق اونگه شونده ی اسم بېره دی. اونگه اسم عشق آسمانیدن نصیب بولگن.

عایله ده فرزند توغلیشینی انتظار تارتیب کونگن آته فرهادگه یاشلیکدن باشلب
پخته بیلم اوړگنه دی. زمانه سی نینگ برچه فنلریدن پخته بیلم آلیشی اوچون بوتون
شرط-شرایطلرنی یره تیب بېره دی. «یونان ده حکمت گردی»، «ارسطو بیر کیچیک
شاگردی» بولگن استاددن فرهاد قونت و اخلاص بیلن علم اوړگنه دی.

فرهادنینگ سوادى جوده تېز چيقه دی. بو حقه شاعر «اوچونچی آی روان
بولدی سوادى. بورونغی ییلده قرآن بولدی یادى»، دېب یازده دی. فرهاد اون یاشگه
یېتگنده جهانده او بیلمه ییدیگن علم قالمه ییدی. او دنوی، الهی و دینی بیلملرنی مکمل
اوړگنیب، معنوی کمالاتگه اېریشه دی. شونینگدېک، او جسمانی جهتن هم برکمال
بولیب، کمال تاپه دی. فرهاد اون یشرلیگیده قدی-قامتی ییگیرمه یشرنکیدېک اېدی. او
نه فقط عقلاً و جسماً به قوت بولیب اوسدی، بلکه سووده سوزیش، قیلیچبازلیک،
چاپندازلیک، مېرگنلیک سینگری جسمانی مشقلا دایمی مشغولاتی بولگن. فرهاد
اؤزی نینگ عقلی، جسمانی کوچ-قدرتی بیلن کیشیلرنی حیرته قالدیره دی.

فرهاد باله لیکدن باشلب غمگین بولیب اؤسه باشله ییدی. آته سی قنده ی
بولمه سین اوغلینی خورسند قیلیشگه حرکت قیله دی. خاقان فرهادنی بو حالتدن
قوتقریش اوچون اونگه اتب ییل نینگ ثورت فصلیگه ماسلنگن قصرلر برپا اېتیشگه
کیریشه دی. انه شو جریانده فرهاد قارندن تاش یونیشنی، مانی دن نقاشلیکنی، بانی دن
معمارلیکنی اوړگنه دی. کورینه دی که، نوابی کوچ-قدرتیگه مناسب عقل-ادراک،
فهم-فراست، ذهن اېگه سی بولگن فرهادنی هنر اېگه سی صفتیده هم تعریفله ییدی. بو
بیلن شاعر اونى کامللیک نینگ یوقاری مقامیگه کؤتریلیش اوچون تیارلب باره دی.

يونانستان سفرى و فرهادنينگ كمالانگه ابريشيشى: فرهاد طبيعيتيده عشقندن دردمندليک او توغيلگندن باشلب موجود ابدى. او وايه گه پيئنگن سرى قليبده گى عشق آتشى هم يوكسهله باشله يدى. فرهاد اوچون خاقان بو يروغيگه بناء قوريلگن تورت قصر هم اونينگ توشكون كيفيتيني كوتره اكمه يدى. خاقان اوغلى كيفيتيني كوتريش اوچون بير ييل دواميده تورت قصرده بزم او يوشتيره دى. بيراق بوندىن هيچ قنده نفع بؤلمه يدى. شوندىن كپين او شهزاده گه تاج-تختنى تاپشيرماقچى بؤلده دى. بيراق فرهاد آداب بيلن آتسى تكليفيني رد اېته دى. مذكور اؤرينده نوايى نينگ شاه و شهزاده لر حقيده گى ايده آل قره شلرى اؤز افاده سيني تاپگن. شاعر يشه ياتگن زمانه ده تاج-تخت اوچون اؤزارا ايچكى نزاعلر اوج آله ياتگن بير شرايطده خاقان و فرهاد اؤرته سيده گى صميمي مناسبت شاه و شهزاده لرگه عبرت قليب كؤرسيله دى.

خاقان خزينه سيده صندوقده گى آيينه سڪندري كورگن فرهاد اونينگ سرلرينى بيليش اوچون يونانستان گه آتلنه دى. فرهاد - عشق فرزندى. او حقيقي عشقده طريقت يولى بيلن بيتيشيشى كؤزده توتيله دى. شونينگ اوچون اونگه بو يولده استاد يعنى پير كبره ك ابدى. دانشمند جاماسپ فرهادنينگ توغيليشيني بشارت قىليب، اونينگ تربيه سى بيلن شغللنيشنى سهيلاگه وصيت قيله دى. فرهاد سهيلا درگاهيگه باره دى. سؤال- جواب آرقلى دانشمند فرهاد اؤزى كوتگن انسان اېكنليگيني بيله دى. اونگه مصلحتلر بېرىب، اژدها، دېو و تېمير پيكردن خبر بېره دى و سقراط حضور يگه آليب باره ديگن يولنى كؤرسته دى. اژدهانى بېنگيش اوچون سمندر ياغيني تحفه اېته دى. سمندر افسانه گه كؤره گؤيا اؤتدن پيدا بوليب، اؤت اېچيده يشه يديگن جانور دير. دېمك، اونينگ ياغى رمزي معناده عشق رمزي دير.

اژدها گى اژدها، اهريمين و تېمير پيكرلر تصوفي رمزلر بوليب، اولر نفس و مادى دنيا اينتيليشلرينى انگلته دى. فرهاد اولردن الهى عشق طفيلى خلاص بوله دى. سهيلا فرهادگه اؤزى بيلگن نرسه لرنى اؤرگتیب بؤلگچ، اونى سقراط سرى يولسه يدى. ادبياتشناس اې. آچيلوف بو حالتنى بې واسطه تصوف بيلن باغليقليگى حقيده شونده ي

دېدی: «معلوم که، تصوفده بیر نېچه پیرنینگ تعلیمینی آلیش رسم بؤلگن. شیخلر شاگردلرینی امکانلری درجه سیده تریهله گچ، استعدادیگه قره ب اؤزلریدن کوچلیراق پیرلرگه توصیه اېتگنلر. سهیلانینگ فرهادگه اؤزی بیلگن نرسه لرنی اؤرگتیب بؤلگچ، اونی سقراط سری یؤللیشی هم عین شو نرسه بیلن ایضاحلنه دی.» تمیر پیکرنی ینگیش اوچون باره یاتگن فرهاد یولده خضرگه یولیه دی. خضر تیریکلیک سووینی ایزلب تاپگن، اونی ایچیپ، منگو برحیاتلیککه اېریشگن پیغمبر دیر. او کؤپ گینه خلقلر ادبیاتیده قهرماننی مشکل و قیین احوالدن قوتقرب، اونگه یاردم بېره دیگن، توغری یؤل کؤرسته دیگن خلاص کار، حامی صفتیده تصویرلنه دی. او فرهادگه اؤزینی تنیشتیرر اېکن، «مېنی خضر انگله کیم، توتوم بؤلونگنی، که تا بو یولده توتقه یمېن قؤلونگنی»، - دېدی. ادبیاتشناس ن. کاملوف: «خضرنی فرهادنینگ ایگینچی پیری دېب قبول قیلیش ممکن، - دېب یازهدی، - اما او اولوغ مقصد سری توجه اېتگن فرهادگه غیبدن کېلگن مدد دیر. فرهاد خضر مصلحتیگه کیریپ، جامگه قرهیدی و اونده سقراط مسکن توتگن تاغنی همده غارنی کؤره دی.»

معلوم که، فرهاد توغیلگن کونیدن باشلب اونی اسمسیر بیر درد اؤرتهیدی. اونی نیمه اېکنلیگینی اؤزی هم، اطرافده گیلر هم توشونیشمهیدی. او خضر- بیلن اوچره شگندن کېن گینه اؤزینی اؤرتب کېله یاتگن سرلی درد طلسمی آچیلهدی. خضر اؤزینی نینگ حیات سووی کېی تعلیملری بیلن فرهادگه ینگ حیات بغیشلهیدی. فرهادنینگ اژدها، دېو و تمیر پیکرنی ینگیب، جام جهاننمانی قؤلگه کیریتگنی بو اونینگ قلبی آیینه جهاننماگه ایلنگنیگه اشاره دیر. خاقان خزینه سیده گی اسکندر آیینه سی هم اصلیده فرهادنینگ اؤز کؤنگلی بولیب، طریقت یولیده رنج و مشقتلر چېکیپ، نفسانی ایتیلشلردن واز کېچیپ، روحانی فضیلتلر کسب اېتکچ، او کؤزگوده ی پارلب، همه نرسه نی اؤزیده عکس اېتتیره دی.

فرهاد یولیده اوچره گن مشکلاتلرنی ینگیب، سقراط حضوریگه کېله دی. سقراط حقیقه پیتیش نینگ ایکی یولی بارلیگینی ایتهدی: «بیری اؤزلوکنی قیلماق

بۇلدى فاني، ينه بير داغى تاپماق بۇلدى آنى.» بو مقامگه ايسه مجازي عشق آرقهلى
اېرىشيلهدى:

بو اۇزلوكدىن قوتولماق چاره سازى،

نيمه يۇق اويله كيم عشق مجازي

سقراط فرهاد باشيگه توشگن عشق مجازي آرقهلى حقيقي عشقغه اېرىشيش
اېكن ليگىنى ايتهدى. نو ايبى فرهادنىنگ شيرين گه يېتىشيش يۇلىده چېككن رنج و
مشقتلىرى، الم-اضطرابلرني مجازي عشق، عاشق نينگ اوز معشوقه سى وصالىگه
اېرىشيشيني ايسه حقيقي عشق دېب اته يدى.

سقراط فرهاد باشيگه توشيشى ممكن بۇلگن سيناو لىر، مشقتلردن اونى
اگاهلنتيره دى. بو قىينچىلىكلرنى يېنگىب اۇتيش يۇل-يۇرىقلرني اۇرگته دى. شوندىن
كېين او وفات اېته دى. سقراطنى دفن اېتېب، خاقان، فرهاد، ملك ارا اوز وطنلر يگه
قېته دىلر. چين گه قېتگچ، فرهاد آيينه اسكندري ده اوز تقديرني كۆره دى. اونده شيرين
جماليني كۆرگچ، بهوش يېقىله دى. فرهادنىنگ احوالى كوندن-كون اغىرلشيب
باره ياتگىنى كۆرگن خاقان طبىلر مصلحتيگه كۆره اۇغلىنى دېنگيز سفر يگه آلىب
چيقه دى. دېنگيزده كېمه توفانگه اوچره يدى و فرهادنى اته سى همده ملك آرادن اجره تېب
قۇيه دى. ختن دن يمن گه كېته ياتگن سوداگرلر كېمه سى بير تخنه اوستيده هوش سىز
ياتگن فرهادنى كۆرىب. اونى قوتقر يشه دى. سوداگرلر كېمه سىنى قراقچىلردن حمايه
قىلىب، فرهاد مثل سىز قهرمانلىكلر كۆرسته دى. شو يېرده او شاپور بىلن تىشيب، دۇست
توتينه دى و اولر اۇرته سىده گى دۇستلىك بير عمر دوام اېته دى.

محنت سېورلىك و يره تووچنلىك: فرهاد ياشلىگىدن خلقنى اۇىلشى،
اونىنگ اغىرني يېنگىللتيشگه اورينيشى، چومالىگه هم آزار يېتكزمسلىگى بىلن اجره لىب
توره دى. او اۇزى نينگ فوق العاده خصوصيتلىرى، عليحده استعدادىگه قره مهى، سيره

خلقدن اجره لمه گن. همیشه اېل-یورتگه خدمت قیلیشنى، خلققه فايدهسى تېگیشینی کۆزلەيدى. اونینگ بو صفتی شیریننى ایزلب، ارمنیستان گه کېلگنیده تاغ قزووچیلر نینگ آغیر محنتینی کۆرگنیده یقال نمایان بۆله دی.

هنرنی اسره بان نېتکومدور آخر،

آلیب توپراققه مو کېتکومدور آخر!؟

فرهاد درحال ایشگه کیریشه دی. او مشقت چېکیب، تاغده گی قلعه گه سوو آلیب کېله دی. اوندن نه فقط شیرین، بلکه بوتون خلق بهره مند بۆله دی. بو بیلن شاعر حق یۆلیده قیلینگن ایش نینگ خلققه هم فايدهسى کتّه اېکنلیگیگه اورغو بهره دی. نوایى غایه لری نینگ حیاتیلیگی شونده که، فرهاد آب حیاتی کوره ش و کتّه زحمت بیلن قولگه کیریتهدی. فرهاد نینگ بو فعالیتیده اۆزبېک خلقی نینگ آب حیات حقیده گی عصري آرزولری، اونگه قره تیلگن کوره شلری اۆز افاده سینی تاپگن. ارمن خلقی نینگ کانال بیتیشیگه کۆز توتیشی، اونگه سوو آچیلگن کونده گی شادیانه لر تصویریده هم شاعر خلق قره شلرینی افاده له ییدی. شاعر محنت نینگ یره تووچنلیک، اۆزگرتووچنلیک کوچیگه یوقاری بها بهره دی، اونى انسان حیاتی نینگ یوکسک مضمونى دېب بيله دی.

سېوگیلیسى مملکتیگه دشمن هجوم قیلگنیده او خسرو قوشینیگه قرشى کوره شگه آتلنه دی. شیرین وطنینی مردانه وار حمایه قیلهدی. بیراق خسرو اونى مکر-حیله بیلن اسیر آله دی و اونى یاووز بیر مکاره کمپیر قولى بیلن هلاک اېته دی. داستانه بونده ی اۆرینلر تاثیرچن تصویرلنگن. بیراق شونچه یاووزلیکلر قیلگن، بی گناه کیشیلر اۆلیمیگه سببچی بؤلگن خسرو جزاسیز قالمه ییدی. شیرین نینگ گۆزلیلیگینی کۆرگن خسرو نینگ اؤغلى شېرویه اۆز آته سینی اۆلديره دی. خسرو نینگ بونده ی فاجعه لی اۆلیم تاپیشی یاووزلیک نینگ اۆلیمگه محکوم اېکنلیگیگه اشاره دیر.

شيرين سيماسى نينگ اثرده توتگن اۋرنى: داستانده شيرين سيماسى مركزي اۋرينگه اېگه. نوايى اونى عقل و آدابده توكيس، گۈزلىك، وفا و صداقت رمزى صفتيده تصويرلشگه عليحده اهميت بېرگن. او قلبى پاك، عاقله، كيشيلرگه مهربان، خلق پرور و وطنپرور، قطعيت و مستحكم اراده اېگهسى بۇلگن انسان دىر.

ادبياتشناس ع. هيىتمتوف: «نوايى ايجادى نينگ خصوصاً لىرىك و اېپىك شعريتى نينگ باش خصوصيتلريدن، قيمتلى تامانلريدن بىرى اونده كيشيلر اۋرته سېده گى مهر و محبت، حرمت، وفادارلىك نينگ كويلنىشى دىر»، دېب يازهدى. درحقيقت، اونينگ قهرمانلرى عرقى، ملتى ياكه منصبىگه قره ب اېمس، بلكه انساني صفتلرېگه بىر-بىرېگه محبت قۇيه دى. داستانده گى فرهاد و شيرين عشقى بونينگ يارقين مثالى دىر. داستانده شيرين نينگ فرهادگه بۇلگن سېوگىسى غايتده جاذبه دار طرزده تصويرلنگن. او فرهادنى چين شهزادهسى بۇلگنلىگى اوچون اېمس، محتنده گى متانتى، عاقل و دانشمندلىگى، كمترين، بې غرض و مرد انسانلىگى اوچون سېويب قالدى. فرهاد شيرين گه قچھلىك قتيق كۇنگىل قۇيگن بۇلسه، شيرين نينگ عشقى هم اوندىن كم اېمس. نوايى فرهاد و شيرين محبتدېك صميمى سېوگى فلک پيدا بۇلگندىن بېرى كۇرمه گن دېب تعريفله يدى. شيرين فرهاد نينگ محبوبى مطلق وصالېگه اېرئيشيش يۇلده گى مظهر بۇلئش بيلن بىر قطارده، اولوغ نيتنى كۇنگىلېگه توككن عاشق اېدى. او هم ايرىلىق طفيلى عذاب چېكر، كۇنگىلى عشق طفيلى غمگين اېدى. فرهاد نينگ اۋلئميدىن خبر تاپگن شيرين اونينگ آلديگه بارهدى و اونينگ قلبيدىن اۋتلى بىر آه چىقىب، منگو اويقوگه كېته دى. بو سېويشگنلر روحى نينگ جسم شكنجه سيدن خلاص بۇلئب، ابدىلىككە روانه بۇلئشى دىر.

مهين بانو - عدالتلى و معرفتلى حكمدار: داستانده عدالت مسألهسى مهين بانو سيماسى واسطه سېده يارىتيله دى. حكايه قىلئيشيچه، مهين بانو ارمنستانده رسمى شاه صفتيده تاج اېگهسى اېمس. لېكن اونى بوتون ارمن خلقى اۋز بېكهسى صفتيده تئيدى، اونگه اعتقاد بيلن قره يدى. نوايى مهين بانو سيماسىنى يرتهر اېكن،

اونینگ مملکتدہ گی قوریلشہلر، سوو انشاآتلیریگہ حامیلیگی مسألہسیگہ ہم علیحدہ دقت قیلہدی. ارمنستان اوستیگہ خسرونینگ حربی یوریشی وقتیدہ مہین بانو سیماسی اوزی نینگ بوتون اولوغوارلیگی بیلن نمایان بؤلہدی. اوز خلقی و وطنیگہ بؤلگن چوقور محبت حسّی اونی دہشتلی یاو بیلن یوزمہ-یوز آلیشووگہ آلیب کپلہدی. مہین بانو مملکت بیکہسی صفتیدہ کوچلی سیاستدان ہم دیر. او دستلب دہشت سالیب تورگن یاو بیلن مناسبتنی بوزمسلیک و فلاکت نینگ آلدینی آلیش اوچون برچہ تدبیرلرنی ایشگہ سالہدی. لپکن خسرونینگ فرہاد و شیرین شأنیگہ ایتگن حقارت گپلری اونی دشمنگہ قرشی شفقتسیز کورہشگہ آتلنتیرہدی. جہالتگہ قرشی، عار، ناموس تلشیب کورہشہ یاتگن نوایی قہرمانی شو اؤرینلردہ اہران شاہی کورش بیلن مناظرہدہ اوز شجاعتی بیلن بینگیب چیققن توماریس سیماسیگہ یقین تورہدی. شونینگدپک، مہین بانو علم-معرفت حامیسی ہم دیر. او اوز جینی شیرین نینگ ہر تامانلمہ کمال تاپیشی اوچون بوتون شرایطلرنی یرہتیب بہرہدی. سرایدہ گی اؤنتہ عالمہ و فاضلہ قیزلر مہین بانو و شیرین اطرافیدہ گی اہنگ یقین ہمصحبتلر دیر. اولر مہین بانو و شیرین نینگ علمپورلیگی، نزاکتلی دیدی، یوکسک عقل-ادراک اہگہلری اہکنلیگینی نمایان ایتووچی اؤبرزلر دیر.

بہرام سیماسی: داستاندہ فرہاد بیلن بہرام اؤرتہسیدہ گی یقین مناسبتلر ہم یوکسک انسانی توغو نمونہسی صفتیدہ تصویرلنگن. فرہادنینگ «آتہبگی» ملک آرانینگ اؤغلی بہرام فرہاد بیلن اہگیزہک بالہلردپک تربیہ تاپہدیلر. فرہاد بو قردان انسانی قہ پیردہ بؤلمہ سین تیلدن قومہیدی، اہنگ آغیر، تہلکہلی دملردہ اونینگ مددیگہ سوینہدی. او خسرو قؤلیدہ توتقونلیکدہ اہکن، بہرام گہ صبا آرقہلی خبر قیلیب، ارمنستاننی غمخانہ گہ ایلنتیرگن خسرونی تاج و تختی بیلن یکسان اہتیشنی وصیت قیلہدی. فرہادنینگ فاجعہسیدن خبر تاپگن بہرام قینچیلیکلر بیلن ارمنستان گہ یتیب کپلہدی. اوزی نینگ قردان کیشیسنی تیریکلر آرہسیدہ تاپمہ گچ، نالہ چہکہدی. بہرام

فرهادگه خيرخواه بؤلگن، اونگه اؤز توپراغيدن اؤرين بېرگن ارمن خلقىگه مئتدارچىلىك بيلديرهدى.

داستانده فرهاد و شيرين نىنگ كامللىك سىرى ايتتيليشلر بده خاقان، ملك آزا، بهرام، قارن، ماني، باني، مهين بانو و شاپور سىنگرى قهرمانلر اولرگه مددكار بؤلشهدى. خسرو، بزرگ اميد، شېرويه، مكاره كمپير سىنگرى قهرمانلر اېسه مكر-حيله، ظلم-قباحت اېگه سى بؤلگن نفس بنده لرى دير.

نوايى نىنگ شهزاده شاه غريب ميرزاگه نصيحتى: اثر نىنگ ۵۳ بابى شاعر حسين بايقرانىنگ اؤغلى شاه غريب ميرزا مدحىگه بغيشلندهدى.

نوايى اونده شهزاده گه بير نېچه نصيحتلر بېرهدى. بؤلگوسى شاه نيمه لرگه عمل قىلىشى ضرورلىگىنى كېلتيرهدى. شاعر تصويريچه اول شاه آگاه بؤلوشى ضرور. يعنى او ابل-يورت احواليدن يخشى خبردار بؤلوشى لازم. آگاهلىكىنى اؤزىگه شعار قىلىپ آلمه گن شاه شاعر تلقيننده پادشاهلىككه مناسب اېمس دير:

اېرورسېن شاه - اگر آگاهسېن سېن،

اگر آگاهسېن سېن — شاهسېن سېن.

نوايى شاه علملى بؤلسه اوندن يخشى آت قالىشىنى اېسلتهدى. فكرلرى تصدىقى اوچون اسكندر علم و هنرلى بؤلگنى اوچون بوتون عالمى قولگه كىريتگنى، اولوغ حكمدار ميرزا اولوغ بېك-نىنگ استرونومى ساحه سیده قىلگن خدمتلر ينى بير-بير كېلتيريب اؤتهدى. شاه اوچون علم بيلن بيرگه قناعت هم جوده ضرور، دېب بيلهدى. شونىنگدېك، شاه دين علمىنى هم چوقور بىلىشى كېرەك. نوايى دين علمىده فقه، حديث، تفسيرنى بىلىش لازم دېدى. بو اوچ علم حقيده «چو تكميل اولدى بو اوچ علم سېن بيل، يته بير علم ميلين قيلمه، يا قيل»، دېدى. شاعر شهزاده گه نصيحتلر بېرر اېكن، دنيا نىنگ اؤتكىنچى ليگىنى ايتدهدى. حياتنده يخشى هم، يامان هم يشه يدى، اما

انسان اوزیدن یخشی نام قالدیریشگہ حرکت قیلیشی لازم، دیدی. شاعر نیمہ فایدہ لی، نیمہ ضررلی اہکنینی حکمت اجرہ تیب بہریشینی، انہ شوندن کپین فایدہ لیلری بیلن شغلنیش کبرہ کلیگینی. ہمہ ایشدہ ہم اؤرتہ نی توتیشگہ میل قیلیش لازملیگینی ایته دی.

نوایی شاہنینگ مملکت باشقریش ایشلری حقیقہ تۆختہ لر اہکن، تاریخدہ جهانگیرلر قندہ یؤل تونگنلیکلری، قی بیری عدالت، قی بیری ظلم یؤلینی توتگنی، قندہ ی ایشدن مملکت آباد بؤلیب، قیسینیسیدن بر باد بؤلیشینی حکمدار یخشی بیلیشی لازملیگینی تأکیدلہ بدی. اہلگہ فایدہ کپلتیرہ دیگن ایشلر، چہریک نینگ قندہ ی توزیلیشی-یو، دینگہ زیان پیتکزہ دیگن ایشلر نیمہ لر اہکنلیگینی چوقور انگلشی، قندہ ی شاہدن یخشی نام قالہ دی، دہگن سؤالگہ شاہ جواب بہرہ آلیشی ضرور دہب حسابلہ بدی.

نہچوک کیم، شاہ تاہمیش دین و دُنی،
سنگہ ہم بہتگہ ی اوشبو ایگی معنی.
بو ایگی ایشنی گر قیلسنگ توقع،
نی ایش کیم شہ قیلور، قیلغیل تتبع.

کؤرینہ دی کہ، شاہ غریب میرزاگہ قیلینگن اوشبو نصیحت آرقہ لی علی شہر نوایی اؤزی نینگ ایڈہ آل جمعیت و ایڈہ آل حکمدار حقیقہ گی قرہ شلرینی شاعرانہ افادہ لہ بدی.

داستان نینگ بدیعی خصوصیتلری: «فرہاد و شیرین» داستانیڈہ یبتوک بدیعی تصویر اوستہ سی اہکنلیگینی نمایان اہتہ آگن. داستان ہزج مسلدس محذوف (مَفَاعِلُنْ مَفَاعِلُنْ فَعُولُنْ) وزنیڈہ یازیلگن. شاعر پہاڑ تصویرینی علیحدہ مہارت بیلن

چيزه‌دي. ۱۷-بابده‌گي فصللر تصويريده شاعر ماهر پيپراژ اوسته‌سي صفتيده نمايان بؤلده‌دي. قهرمانلر روجي كېچينمه‌لري، معنوي عالميني ياريتيشده مکتوب ژانريگه مراجعت قيله‌دي. فرهاد و شيرين نينگ بير-بيرگه يازگن مکتوبلري بونگه مثال بؤلده‌دي. شاعر آغزه‌كي ايجادگه خاص تصوير اصوللريدن مهارت بيلن فايده‌لنه‌دي. فرهادنينگ اژدرگه قرشي كوره‌شي، اهريمن‌ني پينگيشي، اسكندر طلسميني آچيشي، دېنگيزده قراقچيلرگه قرشي كوره‌شي و باشقه اپييزؤدلرده شاعر خلق اېرتك و افسانه‌لريگه خاص تصوير اصوللريدن صنعتكارانه فايده‌لنگن.

داستان‌نينگ كۆپ‌گينه اؤرينلريده تشبيه، مبالغه، تشخيص، تضاد، تلميح، استعاره، ارسال‌المثل سينگري بديعي تصوير واسطه‌لريگه مراجعت قيلينگن كه، بو شاعرگه تاثيرلنه‌ياتگن لوحه ياكه منظره‌ني تاثيرچن افاده‌لش امكانيني بهرگن.

عموماً، داستان‌نينگ اؤزيگه خاص جهت‌لري انچه‌گينه. عصرلر آشه سېويب اؤرگنيله‌ياتگن بو اثرده ايلگري سوريلگن مسأله‌لر بوگونگي كون كيشيسيني معنوي-روحي جهتن كمال تاپيشيده مهم اهميت كسب ايتيشي شېهه‌سيز دير.

«لیللی و مجنون» - عشقی - سرگذشت داستان

داستان نینگ یره تیلیش تاریخی

علی شبر نوایی «خمسه» سی نینگ اوچینچی داستانی «لیللی و مجنون» عنعنوی موضوعده یازیلگن بولیب، اثر شرقده مشهور بولگن لیلی و مجنون سوژه سی اساسیده یوزه گه کپلگن.

«لیللی و مجنون» سوژه سی اوزاق تاریخگه اېگه بولیب، اونینگ ایلدیزلری اکادمیک ای. کراچکوفسکی تأکیدله گنلریدېک، III عصر نینگ ایکینچی یرمیگه باریب تقهله دی. منبعلرده مجنون حقیده خیلمه-خیل فکرلر بار. ایریم عرب منبعلریده ایتیلیشیچه، مجنون تاریخی شخص بولیب، بنی عامر قبیله سیدن چیققن، اونینگ اصل اسمی قیس ابن مَلُوح (یاکه قیس ابن معاد) دیر. قیس اؤز قبیلهداشی لیلی نی سپوگن، سپوگی و هجران غذا بلری حقیده مونگلی شعرلر بیتگن. بونده ی معلوماتلر ابن قطیبه (۸۸۹ ییلده وفات اېتگن) نینگ «کتاب الشعر و شعرا» اثریده هم کپلتیریلده دی. باشقه عرب منبعلری اېسه بو معلوماتلرنی رد اېته دی. عرب عالمی اوان ابن حکیم القلبي (وفاتی ۷۶۴ ییل)، عرب تاریخچسی هشام القلبي (وفاتی ۸۱۹ ییل) هم مجنون تاریخی شخص اېمس دېگن فکرنی بیلدیریشه دی. اولرنینگ معلوماتیگه کؤره، مجنون

نامى مجازى بۇلىب، سېوگى و ايرىلىق حقيده گى شعرلر اېسە اموي خاندانىگە منسوب بىر عاشق يىگىت نىنگ قلمىگە منسوب، او اۋز نامىنى آشكار قىلمىسلىك اوچون شعرلر يگە مجنون تخلصىنى قۇللە گن. III عصر نىنگ ايکىنچى يرمىگە كېلىب عرب شعريتده مجنون تخلصلى مونگلى شعرلر كۆپەيىپ، كېنگ ترقلگن، اولردن ايرىملرى تۈپلملرگە كىرىتىلگن. منە شو شعرلر زمينده مجنون حقيده افسانه و روايتلر تۇقىلە باشلە گن. بو روايتلر IX عصرگە كېلىپ كېنگ ترقلگن، X عصرگە كېلىپ اېسە مجنون نامى، او حقدە گى روايتلر عربستان ده گىنە اېمس، بلکہ يقين و اۋرتە شرقده مشهور بۇلگن.

مجنون نامى بىلن باغلىق شعرلر روايتلر يره تىلشىگە اساس بۇلگن بۇلسە، شو روايتلر اساسىده يازمە ادبياتده لىلى و مجنون حقيده گى يىرىك جىملى اثرلر پىدا بۇلگن.

اولوغ آذربايجان شاعرى نظامى گنجوي بىرىنچى بۇلىب، «لىلى و مجنون» (۱۱۸۸) حقيده داستان يره تەدى. غايوي-بديعي جھتدن يىتوك بۇلگن بو داستان يوكسك، مكمل اثر صفتيده شهرت قازاندى و خمسه چىلىك نىنگ عنعوي داستانىگە ايلندى. اولوغ هند شاعرى خسرو دهلوي ۱۲۹۸-۱۲۹۹ يىللرده «مجنون و لىلى» ناملى اثرىنى يره تەدى. او نظامى داستانى نىنگ مضمونى و كمپوزىسيون قوريلشىنى سقلب قالگنى حالده اثرگە بىر قطار اۋزگريشلر كىرىتەدى. مجنون گە نوفل قىزى نىنگ نكاح قىلىنىشى، لىلى و مجنون نىنگ صحراده حيوانلر حمايه سىده توننى اۋتكىزىشى و باشقەلر بونگە مثال بۇلە آلەدى.

نوايى «لىلى و مجنون» داستانىنى يازىشگە كىرىشىشدىن آلدن عرب منبعلىرى آرقلە يىتىپ كېلگن روايتلرنى، نظامى، امير خسرو دهلوي، اشرف نىنگ «لىلى و مجنون» داستانلرىنى مفصل اۋرگنىپ چىققن. اونىنگ اۋزى، داستان نىنگ سۇنگى قىسميده، بو حقدە شونده دىدى:

مېن خسته که بو رقمی چېکتیم ،
تحریری اوچون قلمنی چېکتیم .
یازماقته بو عشق جاودانه
مقصودیم اېمس اېدی فسانه .

مضمونیهغه بؤلدى روح میلی ،
افسانه اېدی ایننگ طفیلی .
لېکن چو رقمه کېلدى مضمون ،
افسانه انگه لباس موزون .
مېن تورکچه باشله بان روایت ،
قیلدیم بو فسانه نی حکایت .
کیم شهرتی کیم جهانگه تؤلغه ی ،
تورک اېلیگه داغی بهره بؤلغه ی .

بو مصرعلردن کۆرینه دی که ، شاعرنینگ مقصدی شونچه که افسانه سؤزلش
اېمس ، بلکه مضمونگه ، یعنی ایچکی ماهیتگه اعتبار قره تیش دیر . ایکینجی مقصد اېسه
تیل مسأله سی دیر . شاعر داستانى آرقه لى تورکى تیل نینگ شهرتی جهانگه مشهور
بؤلیشیکه ایشانچ بیلدیره دی .

نوایی ادبی عنعنه گه ایجادی یانده شیب ، اؤز دوری طلبلریگه جواب بېره
آله دیگن داستان یره تیشنی مقصد قیله دی . شاعر داستان قهرمانلری نینگ فاجعه لى
تقدیری مثالیده اؤز زمانه سی نینگ آیریم ترتیب قاعده لریگه ، عرف عادت لریگه قرشی
چیقهدی . صاف سېوگی ، صداقت و وفانی ، معنوی - روحی برکمال لیکنى اولوغله یدى ،

انساني حق-حقوقلرنى ياقلهيدى. داستان ۳۸ بابدن عبارت بۇلىب، دستلبكى ۸ بابى اثرنينگ باشلىنىش قىسمى دىر. داستان نىنگ آخرگى اوج بابى اونىنگ خاتمه سى دىر.

۱-۴- بابلر يره تووچى و اونىنگ رسولى محمد عليه السلام وصفيده دىر. مذکور بابلر نىنگ اوزىگه خاصلىگى شونده كه، اونده الله وصفيگه بغيشلنگن اؤرىلرده او بو دنياده لىلى كؤرىنىشىده جلوه قىلدهدى و برچه نى مجنون كى اوزىگه مفتون اېتهدى:

اي هر سارى كيم قىلىب تجلى،

اول محضر اولوب جهانده لىلى.

اي آنى كه، لىلى آتب آتىن،

مجنون قىلماق بۇلىب صفاتىن.

بو تصوير نىنگ اوزى ياق اثر عادى سېوگى موضوعيگه بغيشلنمه گنىنى كؤرسهدهدى. اونده لىلى الهى عشق رمزىنى انگلتىب كېلگنلىگى عيان بۇلدهدى.

نوایى اولوغ خمسه نويسلر حقيده: نوایى «لىلى و مجنون» نىنگ بېشىنچى بابيده اولوغ سلفلرى نظامى گنجوي، خسرو دهلوي لر حقيده سؤز يورپتهدى. اوشبو بابده سؤز قىمتى تۇغرىسىده تۇخته لىب، اونى هيچ قنده دُر و جواهر بىلن تېنگلشتىرىب بۇلمسلىگىنى ايتدهدى، سؤزنى دېنگيزگه قىاسلېب، اونىنگ توبيده چېكسىز معنا عالمى يشىرىنىب ياتگنلىگىنى توكيدلهيدى.

نوایى اولوغ استادلرى نىنگ ايجادى تۇغرىسىده گىرىب، نظامى نى «بېش خزىنه» يره ننگن دېب مقتسه، خسرونى «بېش قصر» اېگه سى صفتيده اولوغلهيدى. ياكه نظامى داستانلرىنى «كعبه» گه اۇخشتسه، خسرو دهلوي اثرلرىنى كعبه آلدېده گى «بت» گه نسبت بېردهدى.

نوایى اوز سلفلرى نىنگ اثرلرى تۇغرىسىده گىرىب اؤنگچ، اوزى نىنگ نىتى و داستانى حقيده اؤته كمتريك بىلن قيسقه چه تۇخته لهيدى. او نظامى «لىلى و مجنون» يگه

یوقاری بها بېریب، اونى «قلعه» گه، امیر خسرو داستانیی یخشی بېزلگن «قصر» گه اوخستر اېکن، اوژ اثرینی «قلعه» و «قصر» اطرافیده گی «شهر» و «باغ» گه نسبت بېرده دی. بونده ای اوخشتیشلر آرقه لی شاعر، بیرینچیدن، سلفلری یره تگن اثرلردن بهره تاپگنلیگینی اوقتیرگن بولسه، ایکنینچیدن، اولر عنعنه لری همده فکر و غایه لرینی کبنگه یتیریب، رواجلتیریش نیتیده اېکنلیگینی صنعتکارانه افاده اېتگن.

علی شبر نوایی اثرنینگ آلتینچی بابیده اولوغ استادى و پیری بؤلگن عبدالرحمان جامی مدحیگه تۇخته له دی، بونده او بویوک تاجیک شاعری جامینی اولوغله دیدی.

داستان نینگ بیتینچی و سکیزینچی بابلریده حسین باقرا و اونینگ اوغلی بدیع الزمان تعریفی کبلتیریلده دی.

نوایی اثری نینگ تۆقیزینچی بابی داستان نینگ پرولوگی (مقدمه سی) حسابلنده دی. اولوغ صنعتکار بو بابده شونده ی بیر اصولنی قولله دیدی که، بونده ی تصویر باشقه خمسه نویسلرده اوچره مه دیدی. تصویر شونده ی باشلنده دی:

قارانغی کبچه ده شاعر، خیال آتیگه مینیب سیرگه چیقده دی. خیال آتی هر تامانگه شاشیلیب یوگوره دی، نهایت، عرب مملکتیده گی بیر دشتگه بیتیب بارگچ، اونینگ آلدیده باسیب اوتیلیشی ممکن بولمه گن عشق وادیسى پیدا بولده دی. آزارق تۇخته لیشی بیلن آتی نینگ آباغی آقسب، یوریشی جوده قینلشده دی. تون قارانغی، بونینگ اوستیگه تینمه ی یامغیر قویماقده، آنده-سانده چقماق چقیلیب، بو جانی ینه ده دهشتلی قیلیب کورسته دی. شونده ی بیر وضعیتده نوایی نینگ قولاغیگه «لیلی و میجنون» داستانی نینگ مضمونی حقیقه هاتف (غیبندن آواز بېرووچی) نینگ آوازی اېشیتیلده دی. بو باب نینگ ینه بیر کرکترلی جهتی شونده که، شاعر هاتف تیلیدن اوژی نینگ یازدیگن اثری سلفلری نینگ داستانلریدن قنده ی فرق قیلیشی لازملیگینی، کمترلیک بیلن بیان اېته دی.

ثبت ايله مه سنگ الرچه رنگين،
معنيسى دقيق و لفظى شيرين.
لېك اولغوسى درد و سۆزى كۆپرەك،
هنگامه دلفروزي كۆپرەك.
بۆلسه اول يان سرو دلخواه،
بۆلگوسى بويان فغان بيله آه.

اثرينىڭ اۋنىنچى بايىدن اساسى واقعه لىر باشلىنىدى. داستانده لىلى و
مجنون نىڭ عشقى سرگذشتلىرى اولر نىڭ وفاتى بىلن خاتمه تاپىدى.

مجنون - حقيقي عاشق تمثالى

داستانده قهرمانلىر معنوي-روحي عالمى غايتده تاثيرچن و چوقور تصويرلنەدى.
قيس نىڭ قلبى توغىلىشىده ياق عشق مەكان اېدى. اونىڭ وجودى لايى عشق اۋتىده
پيشگن. «غم توفراغى سويىدىن سىرشتى، عشق اۋتى و يېلى سىرشتى». او «عشق
اهليغه قبله مراد» بۇلىب دىياگە كېلدى. چونكه اونىڭ «عشق فرزندى» اېكنلىگى
چقلاقلىگىدە ياق عيان اېدى. قيس نى اۋقىش اوچون حى قبيله سىده گى مەكتەبگە
بېرىشەدى. بو پىتدە لىلى بېتاب اېدى، شونىڭ اوچون درسگە كېلمە ياتگن اېدى. او
ساغە يىب مەكتەبگە كېلگچ، قيس بىلن اوچرەشەدى. اولر بىر-بىرىنى كۆرگچ، قىلبرگە
عشق آتشى توشەدى و شو كوندن باشلېب ھجران عذابلىرى باشلىنىدى. شونىسى
عليحده اعتبارگە مالک كە، اولر نىڭ قىلىدە گى عشق بىر كوندە، بىر آندە، نگاھلر
بىر-بىرى بىلن تۇقشنگندە باشلىنىدى و بو سېوگى اۋتى بىر عمر سۇنمە يىدىگن بۇلىب
بانەدى. بو واقعه لىلى و قىزلر نىڭ گل سىرىگە چىققنلر يەدە صادر بۇلەدى.

قیس نینگ قلبیده گی عشق کون- کوندن آرت، او بیر اوینگه قمه لیب آلیب، تۇختاوسیز فریاد چېکه دی، تاماغیدن طعام اؤتمه ییدی، کوزیگه اویقو کېلمه ییدی، اونگه سېوگیلیسی تصویریدن باشقه هیچ نرسه کورینمس اېدی. اونی دوالش اوچون طبیب چقیریشه دی، بیراق بوندن فایده بۆلمه ییدی. اونینگ عشقی بوتون اېلگه آوازه بۆلگچ، خلق اونی مجنون دېب اته ی باشله ییدی. هجر، ایریلیق، تېلبه لیککه یؤلوققن عاشقنی بندیلیکده سقلشه دی. اضطرابلری کۆپلیگیدن بی مدار بۆلیب قالگن، بی حال مجنون بندیلیکدن آزاد بۆله دی و اوییدن دشت- صحرالرگه کېته دی. مجنون نینگ صحراگه چقیب کېتیشی اونینگ عشق عالمیگه کیریشیگه اشاره دیر. تصوفده دشت - عشق بی پایانلیگی نینگ رمزی. بونی شاعر نینگ اؤزی هم تأکیدله ییدی: « کېلدی بو دشت - عشق دشتی. » اونینگ آخریگه هیچ کیم بیتمه گن و اوندن هیچ کیم قیتیب کېلمه گن. داستانده دشته قه لشیب یاتگن انسان سوپکلری هم شوندن دلالت بېره دی.

مجنون گلر بیلن سرلشه دی، حیوانلر بیلن تیللشه دی. نباتات و حیوانات عالمی اونگه خیرخواه، اونینگ دردینی یېنگیللتیشگه حرکت قیله دیلر. اؤز قهرمانینی نباتات و حیوانات عالمی بیلن دؤستلیگی آرهلای نوایی عالم نینگ بیر بوتونلیگی - اؤسیملیکلر هم، انسانلر هم یگانه الله نینگ ايجادی بۆلگنلیگی، شونده ی اېکن، اولر آره سیده بیرلیک، اویغونلیک بۆلیشی جایز، دېگن غایه نی ایلگری سوره دی. زېرا، ذرّه دن کایناتگه قدر همه نرسه ده الله او یاکه بو درجه ده ظهور اېتگن. اؤسیملیکلر هم، قوشلر هم اؤزیگه خاص طرزده الله نینگ ذکرینی ایتیشه دی. دېمک، نوایی مجنوننی حیوانلر، قوشلر بیلن دؤست توتینیشینی تصویرلش آرقه لی خودی شونده ی عالیجناب غایه نی ایلگری سورگن.

مجنون مستلیک، بېخودلیک یۆلیده گی عاشق دیر. او الله محبتیدن مست بۆلیب، اؤزلیگینی اونوته دی و شو آرقه لی الهی معرفتنی حس قیله دی. اونینگ یۆلی کۆنگیل آرقه لی حقنی تیش و اونگه بېتیش یۆلی دیر. نوایی شناس ابراهیم حق قول:

«مجنون نينگ جنون يولى - معرفت و عبرت يولى»، - ديهه تعريفله يدى. مجنون گه الله تامانيدن فوق العاده استعداد و قابليت بېرىلگن اېدى. او الله نينگ مرحمتى بيلن باله ليگيده ياق تيلدن الهي كلامر توشمه يدى. «بۇلغچ تىلى لفظدين خيرليق، هر لفظ كه، دېب بارى اثرليق. چون ايله ي باشله دى تكلم، اېل هوشين اېتېب تكلمى گم. » لىلى و مجنون» داستانیده پاک عشق نينگ يوكسه لىب، حقيقي عشقنه ايلنیشى تصويرلنهدى. شاعر پاک عشقنى كويله ياتگننى داستانده اؤرنى بيلن كېلتيريب بارهدى. او مجنون و لىلىنى «گوهرِ پاک» صفتیده تيلگه آله دى. مجنون حقيده:

چون تاپدى بو نوع گوهرِ پاک،

بحر اولدى بو ذوقدين طرفناك.

دېب يازسه، لىلى تعريفیده:

پاک اېردى نچوک كه راست دعوى،

بكر اېردى نچوک كه خاص معنى.

دېدى.

قيس نينگ عشقى كون سيين اېمس، ساعت سيين آرتر اېدى. قبيله آقسقاللرى نينگ مصلحتى بيلن مسلمانلر نينگ مقدس سجده گاهى - كعبه گه آليب باريله دى. قيس يره تگن گه مناجات قىليپ، درديگه شفا تيلشى لازم اېدى. بىراق او عشق طفيلى قنچه اضطراب چېككن بۇليشىگه قره مسدن، الله گه التجا قىليپ، قلبیده گى بو النگه نى ينه ده زياده قىليشىنى سؤره يدى:

كؤنگلوم غم ايله تۇق ايله يا رب!

عشق ايچره مېنى يۇق ايله يا رب!..

لیلی عشقین تئیمده جان قیل،

لیلی شوقین رگیمده قان قیل.

دردینی نجاتیم ایت الهی،

یادینی حیاتییم ایت الهی...

دردیمغه خیالینی طیب ایت!

جانیمغه وصالینی نصیب ایت!

معنون نینگ اوشبو مناجاتی غایوی مضمونی، قهرمان نینگ عشقده بؤلگن
مناسبتی جهتیدن علیحده اعتبارگه مالک دیر. بونده بیز یوکسک اعتقادلی،
صبر-قناعتملی، عشق یولیده هر قندهی مشقتگه تیار عاشق معنوی-روحي قیافه سینی
کوره میز. او اؤز عشقی یولیده جانینی بېریشگه هم تیار. معنون فقط لیلی عشقی
بیلن گینه تیریک. او تنیده جانی بار اېکن، لیلی نینگ عشقی اؤز جسمی نینگ جانی دېب
بیلهدی. یاری نینگ دردی او اوچون نجات، خیالی اېسه دردیکه طیب دیر.

معنون اوچون لیلی مقصد اېمس، بلکه الهی عشق کمالینی کسب ایتیش
یولیده گی بیر واسطه دیر. تصوفده بو مظهر دېب یوریتیلهدی. حق عاشقلمی مظهرنی
سېویش آرقلی حقیقی عشقده یېته دیلر. فرهاد اوچون شیرین انه شوندهی مظهر بؤلگنی
کبی لیلی معنون اوچون، معنون اېسه لیلی اوچون مظهر اېدی. اولر نینگ قېلبری الهی
فیضدن بهره آلهدی. بو پاک محبت اولرنی روح مطلقه یقینلشتیره دی.

لیلی عشقی یولیده آدمردن، دنیادن اوزیلگن، ییابانگه چیقیب کبتگن،
اؤزلیگینی اونوتگن، قه یاققه بارسه - فقط معشوقه سینی کوره دیگن معنون نینگ قلبی
غبارلردن تازه لنیب، الهی شعله دن روشنلشگن اېدی. نوفل هجوم قیلسه لیلی نینگ

آتهسى اوز قيزىنى اولديرىشگه قصد قىلگىنىنى او توشيده كورهدى و دؤستيدن درحال اوروشنى تۇختىشىنى سؤرهيدى. آته-آتهسى نىنگ فرزندى غم-الميده جان تسليم قىلگىنى-يو، لىلى نىنگ جان تسليم قىلگىنىنى هم توشيده كورهدى. لىلى و مجنون عشق يۇلديه اوچره گن مشقتلرگه صبر قىليب، معناً و روحاً پاكلنگن، حقيقي عشقغه ابريشه آلگن عاشق تمثالى دير.

داستانده شاعر عشق بيلن بير قطارده اوز دورى نىنگ دالضرب مسأله لريگه هم اورغو بېرهدى. بولردن بيرى عايله و نكاح مسألهسى دير. بو آرقه لى شاعر انسان حق-حقوقىنى، صميمى سېوگىسىنى حمايه قيلهدى، شخصى و عايلىوي بخت اوچون كيشيلرنى كوره شگه چقىرهدى. زمان نىنگ ايرىم عرف-عادتلرنى قاره ليدى، اونىنگ ظلميدن فرياد چېكهدى.

اي زال زمانه داد و فرياد!

اطفالينگگه نېچه ظلم و بيداد!

بو خيلنى كيم هلاك ايترسېن،

اوز بغيرىنگ ابرور كه چاك ايترسېن.

لىلى و مجنون نىنگ اوچره شووى تصويرى. داستانده لىلى نى بدولت (باى) ابن سلام گه نكاحله يديلر. خودى شو كونى مجنون نوفل نىنگ قيزى بيلن نكاحلنهدى.

توى كېچهسى ابن سلام ايچكيليكنى كۆپ ايچيب قۇيب، ايسكى كسلى قۇزهدى و آدملىرى اونى اوز قبيله سيگه آيب كېتىشهدى.

نكاح كېچهسى نوفل نىنگ قيزى مجنون گه سېوگن ييگىتى بارليگىنى ايتهدى. اوندن مروّت اېتىشىنى - ايكى عاشق نىنگ اوليگه (وباليگه) قالمسليگىنى سؤرهيدى:

بو نوع مروّت اولسه سېندین ،

اظهارِ فتوّتِ اولسه سېندین .

بونی اېشیتگن مجنون جوانمردلیک نمونه سینی کورستیپ، نکاح گۆشنه سیدن
توغری دشت و بیابانگه چیقیب کپته دی. خودی شو پیت لیلی هم یانیده هیچ کیم
یوقلیگیدن فایده لنیب، اویدن چیقیب کپته دی و اولر صحرا ده بیر قوم تپه ده بیر - بیر لر یگه
دوچ کبله دیلر .

لیلی مجنون نی ناله قیلیب اوقیياتگن نظمیدن تنیدی. مجنون گه اېسه لیلی
نسیمی یېتیشگن اېدی. نوایی سېویشگنلر نینگ بو بختیار اوچره شوو آنلرینی تأثیر چن
طرزده تصویرلهیدی .

ایگی گهر اؤرنی بۆلدی بیر دُرح ،

ایگی قویاش اوجی بۆلدی بیر برج .

بیر ساغر ارا توشیب ایکی مل ،

بیر غنچه ارا بوتوب ایکی گل .

بیر جسمه ایگی روح اولوب گم ،

بیر کوز اراسیده ایگی مردم .

وصل ایله دی ایگیلیکنی باقی ،

وحدت قدحینی توتی ساقی .

نوایی سېویشگنلر بیرلیگینی خودی بدن و جان نینگ بیرلیگیگه اؤخشته دی.
گۆیا که ایگی گوهر بیر قاییقدن اؤرین آلگن، یا که ایگی قویاش آسمان نینگ بیر برجیده
جایلشگن . سېویشگنلر بیرلیگینی بیر پیاله ده ایگی می، بیر غنچه ده ایگی گل، بیر
جسمه ایگی روح، بیر کوزده ایگی قاره چیق سینگری تشبیه لر آرقه لی تصویرلنه دی . بو

بيلن شاعر بير تاماندىن عاشق و معشوقه نينگ روحاً بير-بير يگه نه قدر يقينليگيني نظرده توتسه، ينه بير جهتدن وصال آنلرينى تاثيرچن لوحه لرده تصويرلشگه ابريشگن. شونينگدېك، شاعر ايكله سېويشگن نينگ بير وجودگه ايله نيب كېتگنليگى، اولرنى بير-بير يدن ايريش ياكه ايرى تصور قيليش ممكن اېمسلېگيگه اورغو بېرهدى.

بېر و آسمانده گى برچه ذاتلر سېويشگنلر نينگ وصال لذتيدن بهره مند بوليشلر يگه كؤمكلشه ديلر. قوش، حشرات، ياوايى حيوانلر برچه سى وصال آنلر يگه اوز ياردملرينى كؤرسته ديلر. شاعر بو سېويشگنلرگه بېر و سما جسملرى هم خير خواهليگيني ايتهدى. «نې گرد قوېوب، نې بېل روانه، سوو ساكن و چېكمه ي اؤت زبانه.» عطارد، زهره، بهرام، مشتري سينگرى سياره لر جيملېك و قارانغولېكنى ينده ده كوچه تيره ديلر. بوتون عالم تينچليك و آسوده ليككه چولغنگن. عموماً، بونده ي تصويرلر آرقه لى شاعر حقيقي عشق نينگ كوچينى، وصال جاذبه سىنى اولوغله يدى. محبوبى نينگ جمالينى كؤرگن مجنون اونگه بيتيشيشگه ايتيلىدى. لېكن اولر اؤرته سيده مقرر تۇسيقلر بار اېدى. بو - دنيا، آدملر و جسم اېدى. عشق يۇليده رنج و مشقتلر اؤتيده اولردن اثر هم قالمهدى. مجنون حسن مطلق بيلن قوشيليب بير بوليب كېتدى.

داستانده گى نوفل و زيد سيمالرى: مجنون عشقيني، بو يۇلده اونينگ چېككن اضطرابلرينى توشونيشمه دى. بونينگ اوچون اونگه طعنه، ملامتلر ياغدريشدى. مجنون نينگ قلب طغيانلرينى «غم دشتى ارا يوگورگن» نوفل گينه انگله ي آلدى. نوفل صحراده تصادفاً او بيتيده حيوانلر بيلن سرلشيب يورگن قيسنى اوچرته تيب قالمهدى. نوفل انسان نينگ قدر-قيمتيگه بېتووچى، اونينگ اېزگو حس-تويغولر ينى يوكسك بهاله يديگن اولوغ انساندير. او مجنون نينگ احواليدن نهايتده قتيق تاثيرلنيب، او قيليشدن واز كېچهدى.

ترك ايله ده ي صيدغه جفانى،

اېلگه دېدى: «تشلنگ اؤق و يانى.

هم ایتلیگینگیزنى تشلنگیز چست

هم ایتلرینگیزنى باغلنگیز رست!

سؤنگره مجنون گه قیقلنشیب، او بیلن صحبتلشیشگه حرکت قیلهدی. نوفل نینگ مجنون گه قرهته ایتیلگن گپلریدن اونینگ انسانگه بؤلگن صمیمی محبتی، عاقل و چوقور ملاحظه گه ابگه بؤلگن کیشی ابکنلیگی یقال سبزیلهدی. نوفل عشق نینگ کوچی، تأثیرگه تن بېرسه-ده، بیراق او مجنون نینگ کیشیلر بیلن علاقه سینی اوزیب، صحراده حیوانلر بیلن الفت توتگنلیگینی معقول کۆرهمیدی. نوایی هومانستییک قرهشلیرى داستانده نوفل ده سینگدیرگن بۆلیب، شاعر او آرقه لى اۆزى نینگ آرزو- ایستکلرینی بیان اېتهدی.

مجنون نینگ باى معنوی عالمی نوفل نی حیرتگه ساله دی و او بیگیتگه یاردم بېریشگه حرکت قیلهدی. او لیلی نینگ آته سینی بؤلگه سالماقچی، اونى مُراضات گه کبالتیرماقچی بۆله دی. بیراق بوندن فایده چیقمهیدی. شونده سرکرده کوچ بیلن لیلی لر قبيله سینی بؤسوندیرماقچی بۆله دی و اوروشگه تیارگرلیک کۆره باشلهیدی. شونده مجنون نینگ توشیگه لیلی کیریب، نوفل قبيله گه هجوم قیلسه، آته سی اونى اؤلدیرماقچی ابکنلیگینی ایته دی. مجنون نینگ گپیدن کپین سرکرده جنگ قیلش فکریدن قېته دی.

زید داستانده گی یاردمچی اؤبرزلردن بیری بۆلیب، او اثر واقعه لرینی باغلاوچی واسطه صفتیده خدمت قیله دی. بو سیما نوایی داستانیده گینه کبالتیریلیب، باشقه خمسهنویسلر اثرلریده اوچرهمیدی.

مجنون او بیلن نوفل قوشینی حی قبيله سیگه اوروشنی تۆخته تگج، صحراگه چیقیب کبتگنده تیشه دی. مجنون نینگ لیلی گه محبتی نه قدر یوکسک ابکنلیگینی بیلگج، اونى قتیق حرمت قیله دی. زید لیلی حقیقه بیلگنلرینی مجنون گه گپیریب

بېرەدى. او اۋزى نىنگ مجنون بىلن اوچرە شگىنى لىلى گە يېتكىزىشگە، و اگر لىلى دن بىرار جواب بۇلسە مجنون گە كېلتىرماققە وعدە بېرەدى.

كېيىنگى بابلردە زىد لىلى نىنگ خطىنى مجنون گە كېلىپ بارەدى و مجنون نىنگ جواب خطىنى لىلى گە كېلىپ بارىپ بېرەدى.

داستانده گى آتەلر سىماسى

على شېر نوايى «لىلى و مجنون» داستانده آتەلر اۋبىزىگە كتە اعتبار بېرەدى. شاعر، اثرده يالغىز اۋغىل و يالغىز قىزى بۇلگن ايكى آتە نىنگ كركتىنى يره تەدى. بىراق داستانده تصويرلنگن مجنون نىنگ آتەسى بىلن لىلى نىنگ آتەسىگە بىر خىل تىپىدە گى كىشىلر دېب قرەب بۇلمەدى. اولر نىنگ كركتلرىدە بعضى عمومي تامانلر بۇلىشىدن قطع نظر، هر قىسىسى اۋبىزىگە خاص خصوصىتلرگە اېگە. اولر نىنگ بو خصوصىتلرى اۋزلىرىنى اۋرەب آلگن محىط و كىشىلر بىلن بۇلگن مناسبتلىرىدە نمايان بۇلەدى.

داستانده تصويرلنگن بنى عامر قىبىلەسى نىنگ باشلىغىنى شاعر اۋز هومانىستىك ايدە آللرىدن كېلىپ چىقىپ تصويرلەدى. او عربده مشهور حكمدارلردن بىرى بۇلىپ، بىر نېچە قىبىلەر اونگە بۇيسوندىرىلگن اېدى. بو كىشى آدملىرگە مهربان، سخى، مهمان دۇست آدمدىر. داستانده اونىنگ نامى ايتىلمە گن. او «بې چاره اولوسگە چاره ساز»، علم-معرفت نىنگ قدرىگە يېتەدىگن آدم اېدى. بو دانشمند، سخاوتلى كىشى نىنگ «آت و تويەسى حساب بىلن جفت، قۇيو قۇزىسى حسابدن هم كۆپ»، اما فرزندسىز. بىراق او كېكسە يىب قالگنيدە اۋغىل كۆرەدى. او يالغىز فرزندى نىنگ علملى بۇلىپ يېتىشىشىنى اۋىلپ، اونى ياشلىگىدن حى قىبىلەسىدە گى مکتبگە جايلاشتىرەدى. آتە اۋغلى نىنگ اۋقىشده گى موفقىتلرىنى كۆرىپ قووانەدى، اما آتە نىنگ بو قووانچلىرى اوزاققە بارمەيدى. قىس لىلى نى سېويپ قالگندن كېين بې چاره آتە باشىگە كۆپ

کۆرگولیکلر توشه‌دی. فرزندى نینگ سېوگىسى طفیلی هم اۆزى، هم قىيله‌سى لىلى آته‌سى نینگ تعقیبگه اوچره‌یدی.

داستانده مجنون نینگ آته‌سى روجي کېچىمه‌لری، اوغلى نینگ دردیگه چاره تاپه اكمه‌ی چېككن اضطرابلری تأثیرچن افاده‌لنگن. ییگىرمه سکزىنچى بابده‌گی آته‌نینگ مجنون‌گه نصیحتلریدن توزیلگن مونولوگ آرقه‌لی او حقیده تۆله تصورگه ابگه بۆله‌میز. آته قلبیدن چیققن حرارتلى سۆزلرده اونینگ دانا، مهر-شفقتلى، جان‌کویر پدر ابک‌نلیگی اۆزى نینگ غایت گۆزل بدیعی افاده‌سىنى تاپگن:

دېدى كيم: ايا رمیده فرزند!

پيوند بغيرغه، بلکه پرکند.

کۆکسوم يره‌سىنى سۆکمه مونچه،

بغيرىمنى قانىنى تۆکمه مونچه.

بو مصرعلرده اوغلى غم-الملىگه اۆزىنى دردداش دېب بىلگن، قلبى اضطرابلرگه تۆله مهربان آته سىماسى نمايان بۆله‌دی. او اوغلىگه هيچ قنده‌ی طعنه قىلمه‌یدی. آته اوغلىگه پند-نصیحت قىلىپ، اېس-هوشىنى يىغىب آلىشگه حقیره‌دی. اونینگ آته‌لىك مهرى، نصیحتلری مجنون‌گه تأثیر قىله‌دی و اختىارىنى آته‌سىگه تاپشيره‌دی. بىراق او سېوگىسىدن واز کېچمه‌یدی. آته مجنون‌گه سۆز آره‌سىده اۆزى نینگ عمرى توگه ياتگنى، آته‌سى نینگ هم اوغلىدن اوزاقده آغیر عذابلر چېكه ياتگىنى اېته‌دی. مجنون آته ايزمىگه بؤيسونىب اويىگه قىته‌دی. او فرزندلىك مهر-مجبىتى و آته-آته‌سىگه حرمتى طفیلی اولرگه اطاعت اېتىپ، نوفل نینگ قىزىگه اويلنىش حقیده‌گی تکلېفلرگه سکوت قىله‌دی. بونى اونینگ راضىلىگى دېب توشونىشه‌دی. آته-آته راضالىگىنى همه نرسه‌دن اوستون سنه‌گن مجنون آته‌نینگ قرارى و خواهشىگه بؤيسونه‌دی. مجنون توى کېچه‌سى نوفل نینگ قىزى بىلن اکه-سىنگىل

توتينيب، صحراگه چيقيب كېتهدى. بو خبرنى اېشىتگن آتە-آتە اېل-يورت آلدیده خجالتده قالەدىلەر، اولر غم-غصه بيلن وفات اېتهدىلەر. اونینگ آتە-آتەسى عشق يۇلیده تېلە بۇلگن اۇغلى دردیده غم چېكىب دنيادن اۇتهدىلەر.

نجد تاغیده سرگردان يورگن مجنون توش كۆردهى و اويقودن اويغانگىچ، آتە-آتەسىنى وفات اېتگىنى انگلەدى. اۇز قومی مزاریگه باریب، ينگى قد كۆترگن ايکى قېرنى كۆردهى. آتە-آتە قېرنى كۆرگن مجنون باشیگه توپراق ساجیب، آه و فغان چېكەدى. اۇلا مجنون آتە قېریگه كېلەدى. «اوردى اتاسى مزاریغه باش، كیم كۆم-كۆمك اېتتى باشین اول تاش»، سینگى تصويرلرده مجنون نینگ آتە-آتەسىدن ايریلیب، چېككن الملىرې چېكسىز اېكنلیگی نمایان بۇلەدى. شوندىن كېين او آتەسى تعريفىنى كېلتیرهدى، اونینگ مهربانلیگی و غمخورلیکلرینی اېسگه آلهدى، يېتگىزگن جور-ستملرى اوچون عذر سؤرهیدی.

مجنون نینگ آتەسى قېرى اوستیده ایتگن سؤزلىرى علیحده دقتگه مالکدیر. بونده اونینگ آتەگه بۇلگن مهر-ارداغى، ايریلیق طفیلی چېككن آه و ناله لرى اۇز عكسىنى تاپگن.

داستانده گى واقعه لر رواجیگه كتته تاثير كورسته دیگن اۇبرزلردن بېرى لیلی نینگ آتەسى دیر. او حى قبیلەسى نینگ باشلیغى، يکه و یگانه قیزی اوچون مکتب اچدیرگن و باشقه باله لر هم شو مکتبه اۇقىشه دی. داستان نینگ ۱۶- بابیده لیلی و قیس اۇرته سیده گى محبت اوج آلیب، مجنون نامى اېل اۇرته سیده آوازه بۇلگىچ، بو سېوگى حقیقه لیلی نینگ آتەسى اېشیتته دی.

مجنون عشق يۇلیده قۇلیدن اختیارینى بېریب، خلق تامانیدن طعنه-ملامتگه قالەدى. او لیلی محبتیگه گرفتار بۇلشیدن آلدین خلق ایچیده گۆزل اخلاقی و نادر استعدادی بیلن تیلگن اېدی. اونی همه حرمت قیلر، كېلەجگیگه امید بیلن قره شر

اہدی۔ لیلی نینگ آتہ سی ہم او حقیقہ یخشی فکردہ بؤلگن۔ شوندهی ذکا ییگیت نینگ بیر قیز عشقیدہ اہس-ہوشیدن جدا بؤلگنینی اہشیتیب، افسوسلنہدی۔ او مجنون نینگ آغیر احوالی اوچون کویینہدی۔ اما او ییگیت حلی کیم نینگ کوییدہ تہلبہ احوالگہ توشیب فالگنینی بیلہیدی۔ بو قیز کیملیگینی سؤره گندہ خبرچی اونینگ لیلی اہکنیگہ اشارہلر قیلہدی۔ مجنون نینگ سہوگیلیسی اؤز قیزی اہکنلیگینی فہملہ گن آتہ بیر سؤز دہمہی گنگیب قالہدی۔ اونینگ بو احوالینی نوایی: «باشین توتیب اؤلدی بیر زمان گچ، سؤز دہمہدی یخشی، یا یامان ہیچ»، - دہبہ تصویرلہیدی۔ اما بیرآز فرصت اؤتگچ، مجنون نینگ آتہ سیدن بو ایشگہ چہک قوییشنی طلب قیلہدی۔ مجنون نینگ تہلبہ لیگی آشکار بؤلگچ، بیرار چارہ کؤرمہ گنی اوچون اونگہ تنبہ بہرہدی۔ اونینگ طلبی بیلن مجنون نی دشتدن توتیب کہلیب، زنجیریند قیلشہدی۔ مجنون پاک محبت طفیلی عادی انسانلر درجہ سیدن قیاس قیلیب بؤلہیدیگن درجہدہ معنوی یوکسلدی۔ بونی توشونمہ گن آدملر اونی - جنی دہب اتہ دیدیلر۔ اولر تار فکریلیگی طفیلی مجنون و لیلی سہوگیسینی ادراک اہتیشگہ قابل اہمس اہدیلر۔ عادی آدملر اوچون اؤزلری تصور قیلہ آلہدیگن توشونچہلردن بؤلک نرسہلر غیر طبیعی تویولر اہدی۔ شونینگ اوچون ہم اولر نظریدہ عشق بؤلیدہ اؤزینی قربان قیلہ یانگن وجود جنی بؤلپ کؤرینہدی۔

قیس قابلیتلی و فاضل ییگیت صفتیدہ لیلی نینگ آتہ سیگہ معقول بؤلہدی۔ اما پاک محبت طفیلی یوکسک کمالات کسب اہتگنیدہ او لیلی نینگ آتہ سیگہ خاص توشونچہلردن اوزاقلشہدی۔ او جنی دہب مجنون دن یوز اؤگیرہدی، اوندن عار قیلہدی۔ معلوم بؤلہدی کہ، لیلی نینگ آتہ سی قیزی قیس گہ عشق بؤلیدہ گی دہوانہ لیگی، تہلبہ لیگی اوچون بہرہ گن۔ او تار فکریلیگی، عادی تورموش کؤرینیشلریگہ اسیرلیگی، محدودلیگی سببلی ایکی یاش نینگ کمدن-کم کیشیگہ نصیب اہتہدیگن صمیمی محبتیگہ توسیق بؤلہدی، نتیجہدہ سہویشگنلر وجودلری جسماناً ہلاک بؤلہدی۔

ابن سلام سيماسى: لىلى نىنگ آتەسىگە معقول بۇلگن شىخىس ابن سلام بۇلىب، او باى-بدولت كىشى اېدى. ابن سلام نەھائىتدە بدولت بۇلىب، اونىنگ مال و دولتى سان-سناقسىز.

ابن سلام ھەر قندەى مشكل اىشنى كوچ و پول واسطەسى بىلن حل اېتىشگە قتيق ايشانەدى. آغىر محنت غذايىنى كۆرمەگن، محبتدېك حس-تويغونىنگ نىمە-لىگىن توشونمەگن بو اۋزى نىنگ خواهش-ارادەسىنى كىشىلرنىنگ صىمىي محبتىدن اوستون قۇيەدى.

او ايچكىلىككە قتيق بېرىلگن بۇلىب، لىلى گە اولنىش بختىگە اېرىشكەن كېيىن معىشتەگە يەنەدە كۇپراق بېرىلەدى.

عیش ایلەدیلر نېچە تون و كون،

كىم نې كوني مې سىز اېردى، نې تون.

لىلى نىنگ آتەسىگە اۋزى نىنگ دولتى بىلن منظور بۇلگن بو كىشى لىلى نىنگ حرمتىنى قازانە آلمەيدى. چونكە اوندە مجنون گە خاص عقل-ذكاوت، پاك و صىمىي محبت، عاليجنابلىك كېي فضىلتلردن اثر ھم يۇق اېدى. شاعر ابن سلام نىنگ كركرتىنى يارقىنراق تصويرلش اوچون اۋزىگە خاص تشبىھلرگە مراجعت قىلەدى. شاعر لىلى نى آيگە اۋخستسە، ابن سلام نى اژدھاگە قىياسلەيدى:

چون تاپتى نكاح ايشى سرانجام،

لىلى حرمىغە اوردىلر گام.

كىم ميل اېتبان تومن جفاغە،

بېرگە يىلر اول آينى اژدھاغە.

بو تصویر داستان بديعيتینی کوچه يتيريش بيلن بيرگه شاعرنينگ بو قبيح ايشگه مناسبتینی هم توغری توشونيشيميزگه ياردم بهره دی. چونکه لیلی کبی هر جهتدن برکمال قیزنينگ ابن سلام گه اوزه تيليشی اونينگ اژدهاگه تاپشیريليشی بيلن برابر ابدی. اما بو ياووزليک عملگه آشمهیدی. ابن سلام غایتده کؤپ ايچکيلیک ايچگنليگی سببلی اېسکی خفقان کسلليگی قؤزيب قاله دی و بېهوش ييقيله دی. تانگ آنگچ، اونی آدملری قبيله سيگه آيب کپتیشه دی. کؤرينه دی که، ابن سلام سپویشگنلر قسمتی نينگ فاجعه لی توس آيشيگه سبچيلردن بیری دير. او قنچه ليک باي بوليشيگه قره مه ی، کلته بين، تار فکرلی، گؤزل انساني تويغولردن ييراق کيمسه دير.

عموماً، «لیلی و مجنون» ده يره تيلگن هر بير اؤيرز اؤزینگه خاص بوليب، اولر معلوم بير غايه نی ايلگری سوريشده فعال اشتراك اېته دی. بو اؤبرلر تمثاليده بيز نوابی نينگ بي تکرار مهارتی اېگه سی اېکنليگینی انگلب بېته ميز..

داستانده گی پسيکولوژيگ تصوير واسطه لری: نوابی نينگ بو داستانیده قهرمانلر ايچکی عالمی، پسيکولوژيگ تصوير نينگ غایتده تأثيرچن افاده لنگنليگی بيلن عليحده اهميتگه اېگه دير. «لیلی و مجنون» داستانی کمپوزيسيونیده ايکی اساسی قهرمان - لیلی و مجنون نينگ مکتوبلری مهم اؤرين توته دی. شاعر لیلی نينگ خطیده مراجعت اصولیدن فايده لنيب، اونينگ قلب طغيانلرینی قويده گيچه افاده لهیدی:

ای عشق اؤتیده خسیم نېچوکسېن،

ای بېدل و بېکسیم نېچوکسېن!

ای بؤلغه لی عشقیم ايچره مدهوش،

بیر جرعه وصل قيلماغن نوش!

اي فرقتيم ايچره گر ياريب تاش ،
مينگ تاش ييبان ياشورمه يين باش!...

حاليڭگ نېدورور فراقيم ايچره ؟
فكرينگ نېدور اشتياقيم ايچره ؟

بونده ليلي نينگ اوز سېوگيليسیگه مناسبتی، اونگه بؤلگن صميمي تويغولری بيلن بيرگه ليلي نينگ عشقه ثابتليگی، مستحکم اراده اېگه سی اېکنليگی نمايان بوله دی. شاعر مکتوب واسطه سیده قهرمان نينگ عشق يولیده هر قنده ی قينچيلىککه تيار اېکنليگینی مهارت بيلن تصويرله گن.

ليلی خطیگه مجنون نينگ يازگن جواب مکتوبی هم اوزی نينگ سادّه، صميمي و ليریک حسلرگه تولىب-تاشگنليگی بيلن کرکترلی دير. شاعر داستان نينگ عمومي پوآيتیک قانون-قاعده لريگه رعایه قيلينگن حالده اثرده نامه ژانريدن اوسته ليک بيلن فايده لنگن.

«ليلی و مجنون» ده نکاح لوحه لری عليحده اوزين توته دی. شاعر بو اېپيزؤد آرقلی داستان نينگ دنوي مضمونینی ايشانرلی قیلیب افاده لشگه اېريشگن. نوایی داستانیگي بو لوحه نينگ کته اهمیتی شوندن عبارت که، اثر نينگ باش قهرمانی مجنون نينگ عشقی مجازي و عشق الهي نی اوزیده مجسملشتيرگیني کورسته دی.

داستانده کيشینی حيرتگه سالوچی ليریک تصويرلر، طبيعت منظره لری، بی تکرار سؤز اؤيينلری، افوربزملر مهارت بيلن قوللنيلگن. «ليلی و مجنون» نينگ بدیعی نفاستینی آشیريشگه خدمت قيلگن واسطه لردن بیری پېسزاژ دير. نوایی طبيعت نينگ اوج فصلیدن عمومي رمز صفتیده فايده لنه دی.

داستان نینگ باشلنیشیده مجنون بیلن لیلی نینگ ابدی گینه کورنک آچه یاتگن
محبتی اونگه ماس حالده طبیعت نینگ هم اویغانه دیگن فصلی - ایلک بهار و اونینگ
شادلیککه سبب بؤللوچی گؤزل منظره لری آرقه لی تصویرلنه دی.

نوایی بهار توغریسیده فکر یوریتیر اېکن، او کیشی نینگ نازک حسلریگه تأثیر
اېتووچی سؤزلر آرقه لی شونده ی تصویریره ته دی که، نتیجه ده اونینگ مین تاولنیشلری
بوتون جاذبه سی بیلن کیشی کؤز اؤنگیده نمایان بوله دی. سبزه نینگ کؤکریشی،
گل نینگ آچیلشی، گل پیراغیده گی یامغیر تامچیلری نینگ کؤرینشی، مپوله لی
درختلر نینگ آفاق گللیشی، خلص، ایلک بهار منظره سی جانلی تصویرلنگن!

شوندن کپین لیلی نینگ گلرلر آره سیده مجنون بیلن اوچره شووی هم نهایتده
صنعتکارانه بدیعی افاده اېتیلگن:

سیر ایچره بیتیشی ماه دلخواه،

بیر گل چمنی ایچیگه ناگاه.

گلبن ببله رست تورت یانی،

کیرسه کیشی کیمسه ناپمهی آنی.

کیرگج انگه اول شگفته گلزار،

کوردی تیکن ایچره بلبل زار.

بو نه فقط طبیعت نینگ گؤزل منظره سی تصویری، بلکه رمزی معناده قیس نینگ
عشق چمنیگه کیریشیگه اشاره دیر. گل انساننی اؤزیگه تارتگنیدېک، عشق چمنی هم
کیشینی مفتون اېته دی، او گلزارده تیکن و بلبل زار نینگ بؤلشی عاشق نینگ عشق
بؤلیده قینچیلیکلر، مشقتلرگه اوچره شینی انگلته دی.

داستانده طبيعت كيشيلرنىڭ كىفئىتى، روحيگه هماهنگ دىر. قهرمانلر شادلىنگندە، اولرنى اۋرەب الگن طبيعت هم يشنب تورهدى، اولر قىغوگه توشگندە طبيعت اۋزگرەدى. مثلاً، مجنون باغده بېھوش ياتگن پىئندە بوتون طبيعت اونىڭ باشىگه توشگن بو سوداگه قىتق اچىنەدى: گل اۋز ياقاسىنى چاك اېتسە، نرگس توشگن شىبنم آرقەلى كۈز ياشى قىلەدى. مجنون قىلبىدەگى داغنى كۈرگن لالە اېسە اونگە همدردلىك بىلدىرىپ، اۋز كۈكسىگە داغ (قارە) سالەدى. مجنون حالتىدن بنفشە غمگە باتسە، سنبىل اۋز افت-انگارنى قارەگە بۈيەيدى. ھىمىشە شرقىرەب قووناق آقەدىگن سوو ماتم تونگندەپك زار يىغلىەيدى. بونەدى اۋرىنلر قهرمانلر روحي كېچىنمەلرنى يەنەدە تاثيرچنراق يارىتىشگە ياردەم بېرەدى. «لىلى و مجنون» نىڭ اۋزىگە خاص خصوصىتلر يەنە بىرى اوندە لىرىزم نىڭ كوچلىلىگى دىر. شاعر ھر بىر فكرنى اۋىرلى قىلىپ افادەلشگە علىحدە ھىمىت بېرگن. نوایى كۈپىنچە ايتەدىگن فكلرلىنى رمزى تصويرلر آرقەلى افادە اېتەدى. مثلاً، شاعر تانگ آتیشى منظرەسىنى شونەدى تصويرلەيدى:

تون اوردى كۈمىرلىرىنى درھم،

مېھر اۋتىنى صبح ايلەدى دم.

كۈك گلشنى گللىرى تۈكۈلدى،

گللىر كە تۈكۈلدى غنچە كۈلدى.

كۈك باغىدە گللىر اۋلدى نابود،

بېر باغىدە گللىر اۋلدى موجود.

اول باغده ھر نې كىم ساچىلدى،

گۈيا كە بو باغ ارا آچىلدى.

کانتراست اصولیدن فایدہ لئیب یرہ تیلگن بو مصرعلردہ آسمان و یسہر باغگہ، یولدوزلر، یسہر یوزیدہ گی برچہ نرسہ لر اہسہ گلگہ اؤخشہ تیلگن. بوندہ گلشن، باغ، گل، غنچہ سؤزلری آرقہ لی تناسب صنعتی یرہ تیلگن. داستاندہ تشبیہ، مبالغہ، کیچرہ یتیریش، تکرار، تناسب، تضاد و ترصیع کبی تصویری صنعتلر مہارت بیلن قؤللنیلگن.

عموماً، علی شہر نوایی نینگ «لیلی و مجنون» داستانی غایوی یوکسک، بدیعی جہتدن مکمل اثر صفتیدہ مہم اہمیتگہ اہگہ دیر.

«سبعه سيار» داستانیده شاه ليک و عاشق ليک معناسی

و اونينگ فلسفي يېچيمي

داستان نينگ يره تيليش تاريخی

«سبعه سيار» («يېتي سياره») نوای «خمسه» سی نينگ تورتينچي داستانی بوليب، او ۱۴۸۴-يیلده يازيب توگلننگن. داستان اوچون شرق خلقلری آره سیده کپنگ ترقلنگن «بهرام گور» افسانه سی اساس بولگن. بو افسانه ساسانيلر سلاله سيدن بولگن پادشاه ورهران (بهرام) (۴۳۸-۴۱۸) نامی بيلن باغليق (ورهران دري تيلیده «بهرام» معناسینی انگلته دی). او گور - قولان آويگه اوچ بولگنی اوچون بهرام گور نامی بيلن مشهور دور. نوای «تاريخ ملوک عجم» اثریده بهرام نينگ شجاعتلی پادشاه بولگنی ایتهدی و بهرام گور نامی نينگ کليلب چيقش سببینی قويده گيچه تعريفله يدی: «انی بهرام گور دبدیلر. مونينگ جهتين بعضی دبدیلر کيم، گورنی شهر صيد قيلغنده، انينگ اوقی ايکسیدین اوتوب، بيرگه تپگدی. بعضی دبتورلر کيم، گور آويگه کوپ ماييل اپردی.»

بهرام گور حقيده گی افسانه و روايتلر جوده کوپ بوليب، دستلب هند-ايران خلقلری تامانیدن يره تيلنگن، کيپنچه ليک ايران گه قوشنی بولگن خلقلر، اينقسه، ارمنلر، گرجيلر آره سیده هم پيدا بولدی. بو افسانه و روايتلر زمانلر اوتيشی بيلن شرق خلقلری آره سیده کپنگ ترقلنگن. اولرده بهرام شان-شوکتلی پادشا، شجاعتلی، مرد و عاليجناب،

تنتی، ماہر مہرگن، عشرتپرست شخص صفتیدہ تصویرلندی. دستلب خلق آغزہ کی ایجادیدہ پیدا بؤلگن بہرام گور سیماسی کپینچہلیک یازمہ ادبیاتدن، عین چاغده مناقب و خاطرہ-میموآرلردن ہم اؤزین آلہدی.

بہرام گور حقیده یازمہ ادبیاتده بیرینچی بولیب داستان یرہتگن ایجادیکار فارس-تاجیک کلاسیگی ابوالقاسم فردوسی دیر. او خلق آغزہ کی ایجادی، یازمہ منبعلردن ایجادی فایده لنیب، اؤزینینگ «شاهنامہ» اثریدہ بہرام سیماسینی شہرتلی، عدالتلی شاه، وطنپرور، تہنگسیز کوچ-قدرت، عقل-ادراک صاحبی، شونینگدپک، عیش-عشرتگہ بپرلیگن، خودبین و قہری قتیق شخص صفتیدہ تصویرلہیدی.

بہرام گور حقیده گی سوژہ فردوسی ده «شاهنامہ» نینگ بیر فصلینی تشکیل اہتیب، بہرامنینگ توغیلیشی، تختگہ چیقیشی، مملکتنی اداره قیلش توغریسیدہ گی تدبیرلی، اؤز دولتیگہ قرشی باش کؤترگنلر بیلن کورہشی و باشقہ اپیزوڈلردن، عبارت.

فردوسی بہرام گور کرکترینی تؤلہراق آچیش مقصدیدہ خلق آغزہ کی ایجادیدہ گی حکایت و افسانہلردن ایجادی فایده لنگن. داستانده بہرام گورنینگ آودہ اؤز کنیزگی آزادہ بیلن تونہ شووینی تصویرلہ گن حکایت کپلتیریلہدی. بو حکایت کؤپ شاعرلرنینگ دقتینی اؤزینگہ تارتدی.

بہرام گور حقیده مخصوص داستان یرہتگن شاعر نظامی گنجوی دیر. شاعر «ہفت پیکر» داستانیدہ بہرام و فتنہ حقیده گی قالبلاچی حکایہ نی بہرہدی. او فردوسی تامانیدن قلمگہ آینگن لوحہلرنی تکرارلہ مہ گن حالده ینگہ شکلده و اسلوبده داستان یرہتہدی.

نظامی فردوسی ایلگری سورگن غایہلرنینگ ماہیتینی چوقور انگلہ گن حالده بہرام سیماسیگہ خاص خصوصیتلرنی سقلب قالدی، بہرامنی، فردوسی

داستانیده گیدېک ماهر مېرگن، شېر و اژدرلرگه هم بس کبله آکووچی مرد و بهادر حکمدار صفتیده تصویرله دی. شونینگدېک، نظامی بهرام سیماسینی آرقه لی اؤز دوری اجتماعی حیاتیده گی مهم مسأله لرنی اؤرته گه تشله دی.

نظامی بهرام تمثالیده مرد و شجاعتلی عادل پادشاه همده عیش و عشرتگه بېریلگن بېوفا، خودبین حکمدار سیماسینی یره تدی. داستانده گی عقللی، تدبیرلی و زیرک عیال فتنه سیماسی علیحده دقتگه سزاوار دیر.

سوژه جهتیدن کؤپ قیره لی، کمپوزیسیون جهتیدن مرکب بؤلگن بو داستان نظامی نینگ بویوک صنعتکارلیگینی کؤرسته دی. شاعر ايجادی شرق شاعرلری اوچون عصرلر دوامیده نمونه بؤلدی، اولر نظامی گه اېرگشیب، او ایلگری سورگن غایه لرنی دوام اېتتیریب اثرلر یره تدیلر. انه شونده ی شاعرلردن بیری امیر خسرو دهلوی دیر (۱۲۵۳-۱۳۲۵). او نظامی نینگ «هفت پیکر» داستانیده اېرگشیب، «هشت بهشت» («سکیز جنت») داستانینی یره تده دی.

«هشت بهشت» کمپوزیسیون جهتیدن نظامی نینگ «هفت پیکر» داستانیده اؤخشه سه-ده، آیریم جهتلری بیلن اوندن فرق قیلده دی. خسرو دهلوی اثرنی بهرام نینگ تختگه چیقیشی واقعه سیدن باشله دیدی، نظامی داستانیده گی کؤپ گینه اېپیزودلرنی توشیریب قالدیره دی. شاعرنی بهرام گؤر سیماسی بیلن باغلیق سکیزته حکایتینی سؤزلتیش قیزیقتیره دی.

نظامی «هفت پیکر» ده دولت، خلق، عدالت توغریسیده گی مسأله لرنی باش مسأله صفتیده اثر مرکزیگه قؤیسه، خسرو دهلوی اؤز اثریده بو جهتلرگه آزرآق اعتبار بېره دی. «هفت پیکر» نینگ مرکزیده قهرمان پسیکولوژیسی، خطی-حرکتی، کرکتیرینی آچیب بېرووچی واقعه لر تورسه، خسرو دهلوی ده بونده ی پسیکولوژیگ انالیزگه کمرآق اعتبار بېریلگن. خسرو دهلوی شعری صنعتلردن فایده لنینشگه کؤپراق اهمیت بېره دی.

اونینگ مہتا فورہ لری، مجاز لری، خیلہ-خیل حکایت لری اثر گہ جانلیلیک بغیشلہ یدی. خسرو دہلوی نینگ یتّی حکایتی تمامیلہ ینگ حکایتلر بولیب، اولرنی شاعر ہند فولکلوری ماتریال لری اساسیدہ برہ تگن.

نوایی نینگ «سبعہ سیار» داستانی فردوسی، نظامی، خسرو دہلوی کبی اولوغ شاعرلر نینگ ادبی عنعنہ لرینی چوقور اہگلش اساسیدہ وجود گہ کپلدی. مذکور اثر مضمون و بدیعی جہتدن ینگ اثر دیر.

داستان نینگ ترکیبی توزیلیشی: «سبعہ سیار» ۳۸ بادن عبارت بولیب، ۱۱ بابی داستان نینگ مقدمہ سی دیر. مقدمہ عنعنہ گہ کؤرہ - حمد، مناجات و نعت بیلن باشلنہ دی. بونده نوایی اللہ گہ حمد ایتیب، پیغمبر و خلیفہ لرنی تعریف و توصیف قیلہ دی.

داستاندہ نوایی سؤز تعریف گہ علیحدہ باب بغیشلہ یدی. شاعر سؤز نینگ انسان حیاتیدہ گی اؤرنی، بدیعی اثر دہ مضمون و شکل، نظم و نثر مسألہ لر یگہ تۆختہ لیب اؤتہ دی. نوایی سؤز (بدیعی سؤز کؤزدہ توتیلہ دی) نینگ مضموندارلیگی و بدیعیلیگی گہ علیحدہ اہمیت برہ دی. او ادبی اثر گہ بها بریشدہ مضمون و شکل بیرلیگی مسألہ سینی اؤرتہ گہ تشلب، اثر دہ مضمون نینگ یتکچی رؤل اؤینشی ضرورلیگینی تأکیدلہ یدی. مضمون و شکل بیرلیگی حقیقہ شاعر شونده ی یازہ دی:

«نقش زرکش لباس» دې آنی،

بو لباس ایچره شاھدِ معنی.

معنی اول شوخ سیمبر بؤلدی.

کیم بو کسوتدہ جلوه گر بؤلدی...

چون کیب سؤز حریر و دیباسین،

دلکش ایلب جمال زبباسین.

شاعر سۆز آلتين كييمينىڭ نقشى بولسە، بو لباس ايچيدە گى دلبر معنا دىر. بونده معنائى گۆزل محبوبەگە، سۆز (شکل)نى اونىڭ كييميگە اۇخشتەدى.

نوئىيى شەكل و معنائىڭ اۇزارا چنبرچس باغلىقلىگىنى، بىر-بىرىنى تولدۇرىشىنى، بىرى ايگىنچىسىز مضمونسىز بولۇپ قالىشىنى اۋىرلىق قىلىپ تصويرلەيدى. شاعر نىڭ فكريچە، شەكلى و مضمونى بىر-بىرىگە ماس بولگن اثرلرگىنە، «جھانگە غوغا، كائىناتگە علالا» سالە آلەدى.

داستاندە نظم و نثر مسالەسىگە، اولرنىڭ اۋشە دور ادبىي حياتيدە توتگن اۋرنىنى بېلگىلىشگە اعتبار قرەتيلگن. معلوم كە، نوئىيى يشەگن دورە شەرىت كۇپراق رواجلىگن اېدى. نوئىيى نثرنى كەسىتمەگن حالدە نظمگە و اونىڭ تورلرگە كېڭ تۇختەلەدى، اۋز دوريدە نظم نىڭ اعتبارى نثر دن آرتىقراق اېكىنى ايتەدى.

نوئىيى نىڭ نثر و نظم حقيدە گى فكرلرنى عزيز قىوم شاعر نىڭ ادبىيات نظرىەسىگە عايد قىمتلى ملاحظەلرلى طرزىدە بهالەيدى. ۱۹

نوئىيى اولوغ خەمسە نويسلر حقيدە: داستان نىڭ مۇدەسسە شاعر اولوغ خەمسە نويسلر: نظامى، خەسر و دەلوي لرنى تەرىفلەيدى. شونىڭدېك، يەنە بىر «خەمسە» مۇئەللى اشرف حقيدە ھەم سۆز يوريتىلگن. شاعر استادى و دۇستى عبدالرحمان جامىي مدحىگە عليحدە باب بېغىشلەيدى، اونى بويوك صنعتكار صفتيدە اولوغلەيدى.

اوشبو اۋرىندە شاعر داستاننى يازىش دن كوزەتيلگن مقصدىنى، اوندە ايلگىرى سورماقچى بولگن غايەلرلىنى بيان اېتىپ، اۋز داستانى نىڭ سلفلرلى اثرلرلر دن فرقلى جھەتلرلىنى كېلتىرىپ اۋتەدى.

۱۹. قىوموف، ع. اثرلر، بىرىنچى جلد، ۲-كتاب، تاشكەنت: «كلاسيك سۆز»، 2008، ۱۴۶-بىت.

نوایى داستان نینگ مضمونى عشق بیلن یاقیملى بۇلشینی تأکیدلر اېکن، نظامی و دهلوی داستانلریده درد نینگ چین ماهیتی یۇقلىگینی، او عشق دن اوزیب آلینگن لیگینی ایتهدی.

بیری بو کیم، یوق، انده مایه درد،

قیلیدیلر عشق سۆزیدین انی فرد.

نوایى ایکنچی کمچیلیک صفتیده اثرلرده آیریم نامناسب اؤرینلر بارلیگی دېب کؤرسته دی. مثال صفتیده شاه بهرام عیش-عشرت اوچون یېتى قصر- بنا قیلگینی واقعه سینی کېلتیره دی. او قصر لرگه یېتى مملکت شاهى نینگ هر بیری لطافت و گؤزلیکده تېنگسيز بؤلگن یېتى قیزینی کېلتیریب قۇییب، هر کونى شو قیزلردن بیرتەسى بیلن اوشه گؤزل قۇنیم تاپگن کاشانه ده معیشت قیله دی.

شونینگدېک، بهرام ایچکیلیککه بیرلگن بۇلیب، هر کونى ابرته لبدن کېچگچه مى ایچه دی. کېچقورون اویقو مست قیلگنده اېسه او گؤزلردن افسانه ایتیشنى طلب قیله دی. نوایى بو قیزلرنینگ قصه خوان بخشى قیز بؤلمه سه لر- ده، افسانه ایتیشلریدن عجب لنده دی. شونگه اساسلنېب شاعر اویقوده گى شاه گه افسانه ایتیش، شاه حرمخانه سیده احترام بیلن اسرهش لازم بؤلگن نازنین قیزلرنى قصه خوانگه چیقیریش تۇغرى اېمس، دېگن خلاصه گه کېله دی. اوچینچی کمچیلیک صفتیده اېسه زمانه سى نینگ ایكله یگانه فاضل کیشیسی بؤلمیش نظامی و دهلوی نینگ شونده ی حیرت آمیز ایش توتگن ناداننى مقتشى و اونینگ مداحیگه ایلنېب قالیشیده دېب بیله دی. بو کمچیلیکلردن اېلگه کؤپراق رنج یېتیشینی تنقید قیله دی:

الله، الله، نې گنج بۇلغهی بو!

سربه سر اېلگه رنج بۇلغهی بو!

بس كه، استاد اېرديلر كامل.

بۆلدىلر غرّه ليغ بيله غافل.

بو كامل استادلر اۆز ايشلريگه قتيق بېرىلېب - غرورلنېب كېتىپ، اۆز خطالريدن غافل بۇلېب قالدېلر. نوايى بو فكلرلنى ايترا اېكن، مذكور اۆرينده ليريك چېكىنىش قىلېب، شونده يازدى: «كىم كه، بو ايشته بۇلسه مستغني. ياشونور كۇنگليدين بسې معني.» بونده شاعر كيم كه بېر ايشيده كبر و هواگه بېرىلسه، اونينگ كۇنگليده كۆپ گينه معنالر اۆزىدن يشيريىب قالدى، دېدى. كۆريندى كه، شاعر هر قنده ي ايشده آرتيقچه مغرورليك كيشيگه پند بېرىشى ممكنليگيدن آگاهلنتيرهدى. شونينگ اوچون انسانلرنى تواضعگه چقىرىپ، خطا قيلمسليكه دعوت اېتهدى.

نوايى اولوغ سلفلرى ايجاديه گى بو كى كمچىلىكلرنى كېلتيرر اېكن، اولرنيىن مھارتده تېنگى يۇق بويوك سۆز استادى اېكنلىكلرني عليحده تآكيدلب اؤتهدى و بو اولوغ اؤبرزلرنى اۆزى نينگ استادى صفتيده اعتراف اېتهدى.

شونده ي قىلېب، نوايى استاد شاعرلرنيىن ايجاديني تنقيدي اؤرگنېب، اولرده گى نقصان و كمچىلىكلرنى تكرارله مسليكه حركت قيلهدى. نوايى اۆز داستانيى «عشق مایهسى» بيلن سوغاريشنى، يعنى افسانهنى توگل عشق داستاني شكليده قيتهدن ايشلشنى اۆز آلدېگه وظيفه قىلېب قويدى.

شاعر اۆز داستانيى يازيشگه كيريشيشدن آلدین بهرام حقيده گى برچه روايتلرنى، تاريخى منبعلرنى سېنچىكلب اؤرگنگن. نوايى اثرنينگ خاتمه قسميده بو داستانيى يازيشدن ايلگرى تاريخى، حياتى و اثرگه علاقه دار بۇلگن ماترياللرنى اؤرگنېش اوستيده اوزاق وقت قونت بيلن ايشله گنليگيني اېتهدى.

نوايى «سبعه سيار» داستانيده فردوسى، نظامى، دهلوي كىبى اولوغ سۆز استادلرى نينگ ادبى عنعنهلرنيى ايجادى دوام اېتتيرىپ، اۆز دورى نينگ دالضرب

معمارلینى اثر ماهیتیکه سینګدیرګن. اوندە نوایى نینگ انسانګه محبت، انسانپورلیک، عدالت پرولیک غایه لری اؤزی نینگ یارقین عکسینى تاپګن.

«سبعه سیار» اؤزی نینگ کمپوزیسون توزیلیشیکه کؤره «خمسه» نینگ باشقه داستانلریدن اجره لیب توره دی. نوایى داستاننى یره تیشده شرق ادبیاتیده گی حکایه ایچیده حکایه اصولیدن مهارت بیلن فایده لنگن. بهرام و دلارام حکایتی نینگ داستانده گی اؤرنى. بهرام و دلارام عشقی سرگذشتى داستان نینگ قالبلاوچى حکایه سى بؤلیب، اونینگ ایچیده شاعر بیتیه حکایت کبلیتیره دی. حکایتلر اثر نینگ عمومی یونه لیشى بیلن چنبرچس باغلیق بؤلیب، اثر نینگ یخلیت بیر عضوی قسملرینى تشکیل اېته دی.

داستان نینگ اؤن بیرینچى بابیده شاعر بهرام توغریسیده قیسقه چه معلومات بېریب اؤته دی. شاعر اونینگ غلبه لى یوریشلری و فتحلرینى رد اېتمه یدى. اما شاعر نینگ باش مقصدى بهرام تاریخینى بیان اېتىش اېمس اېدى. او «بېتى بوستان مجلس افروزی» نى حکایه قیلیشنى نیت قیلګن. داستان نینگ باش قهرمانى بهرام ضدېتلى کرکترده گی مرګب سىما دیر. بهرام اؤزی نینگ دستلېكى پادشاهلیک دوریده عدالت یولینى توته دی. ظالملرنى جزالب، مظلوملرنى حمایه قیله دی، یورت آبادانلیگی یولیده کؤپ ایشلر قیله دی. شاه بهرام کؤپ وقتینى معیشتده اؤتکزه دی. او اونی و موسیقی کویلر تینگلشنى جوده یاقتیره دی. بهرام نینگ انه شو قیزیقیشلری دلارام گه محبت قویشیکه سبب بؤلګن.

بهرام اوده تصادفاً رسام مانى بیلن اوچره شیب قالدی. مانى چین ده تېنگى یوق گؤزل دلارام نینگ رسمینى بهرام گه تقدیم اېته دی. مانى دلارام نى گؤزللیکده تېنگسزلیگی و ماهر سازنده اېکنلیگینى ایتهدی. شاه دلارام نى سېویب قالیب، ختای خاقانیدن آله دیګن بیر بیللیک خراجى عوضیکه، اونی اؤز حضوریکه کبلیتیره دی. شاه سېوگیلیسى وصالیکه اېریشه دی. شوندن کبېن بهرام دولت ایشلرینى، خلقنى بوتونله ی اونوتیب، بوتون وقتینى دلارام بیلن بیرگه لیکده اؤتکزه باشله یدى. او سېوگیلیسى بیلن

بیرگه لیکده آوگه چيقر، بزم جمشیدلر قیلر، معشوقه سی نینگ صنعتیدن ذوق-شوق آلیش بیلن کونلرینی اؤتکزردی. او بیر لحظه هم دلارام دن اوزاقلشمس اېدی. نوایی بهرام نینگ خطی-حرکتلرینی حیات منطقیگه مانند حالده تصویرلیدی. بهرام کیفیتیده یوز بېرگن اؤزگريشلر طفیلی شاهلیک فعالیتیده نقصانلر یوز بېره باشلیدی. نتیجه ده مملکتده ترتیب سیزلیک باشلنده دی، اېل-یورت حیاتی ینه آغیرلشیب، آباد بؤلگن شهرلر ویران بؤلله باشلیدی.

شو طریق بهرام مملکت، سپاه ایشلرینی اونوته دی، اونگه اېل-یورت ملامت قیله باشلیدی. مملکت نینگ آغیر احوالگه کبلیب قالگنیدن تشویشگه توشگن ارکان دولت بوندن شاهنی خبردار قیله دی. وصال لذتلیگه شاهلیک طفیلی اېریشدیم، دېب اؤیله گن بهرام اېندی حاکمیتینی قؤلده سقلب قالماقچه حرکت قیله دی. شونینگ اوچون بهرام ملک و سلطنتنی سقلب قالیش اوچون عشق ترکینی قیلماغی درکار.

نوایی بونده ی ملاحظه لرینی یازر اېکن، سېوگی و شاهلیک بیر-بیرگه موافق اېمس، دېگن خلاصه گه کېله دی.

عشق ایله شاهلیغ موافق اېمس،

عشق لافیده شاه صادق اېمس.

بهرام نینگ عاشقلیگی فقط عشق یولیده گی لاف اېدی. اونینگ سېوگی سیدیه صمیمیلیک یوق. او دلارام وصالیگه آسان گینه اېریشدی. اېندی اوندن آسان گینه واز کېچیشی هم ممکن اېدی. بهرام نینگ مېرگنلیک مهارتینی مشق قیلش عاقبتی دېب بهاله گن دلارامنی حق سؤزلری شاهنی قتیق غضبلنتیره دی. بونینگ عوضیگه شاه نینگ بویروغی بیلن دلارامنی اؤز ساچلریگه باغلب، دشت-بیابانگه تشلب کېته دیلر. بو لوحه آرقه لی شاعر شاهگه دلارام حضور-حلاوتی، کونگیل آپیشی اوچون گؤزل بیر اشیا بؤلگینی، اونینگ قیزگه سېوگی صمیمیتدن بیراق اېکنلیگینی افاده له ماقده.

داستانده بهرام روحي كېچينمه لری تصويری: شاعر بهرام كرکتریده گی ضدیتلی قیره لرگه علیحده اعتبار بهره دی. اېرته سیگه بهرام اویقودن اویغانگچ، دلارامنی سوره دیدی. اطرافده گیلر رؤی بېرگن واقعه نی اونگه اېسلته دیلر. مذکور اؤرینده بهرام كرکتریده گی ضدیت توله راق نمایان بوله دی. او بیر انسان صفتیده قیلگن ایشیدن قتیق پشیمان بولیب، دلارامنی ایزلشگه اؤزی بارماقچی بوله دی. اما شاهلیک مرتبه سی بو کؤزله گن ایشینی قیلشیکه یؤل قویمس ایدی. اونینگ کرکتریده گی عاشقلیک بیلن شاهلیک تۇقنشه دی.

نوایی بهرام نینگ سېوگیلیسیدن اېریلیب قالگندن كېینگی روحي عذابلرینی، چېككن اضطرابلرینی یوکسک صنعتکارلیک بیلن تصویرله دیدی. او دولت ایشلریدن ینده چېکینیپ، تینیمسز ناله و فریاد قیله دی. یاریدن بیر عمرگه اېریلگینی بیله گن بهرام قیلگن ایشیدن قتیق پشیمان بوله دی. اېریلیق طفیلی بهرام حقیقی عاشقکه ایلنه دی. شاعر اونینگ چېككن عذابلرینی توله تصویرله دیدی. اونینگ مونولوگیده اضطرابلری نینگ نه قدر چېکسیزلیگی شونده ی کبلیتیر یله دی:

دهدی: «اؤز جانیمه نی قیلدیم وای!

بؤلورین بویله ایش نی بیلدیم، وای!

کیم اؤزی کؤکسین اؤزی چاک اېتگه ی،

اؤزی جانین اؤزی هلاک اېتگه ی؟! ...

جاننی آغیل که، تویمیشم، بالله!

کؤنگول اؤلککه قویمیشم، بالله!

جاننی نیله ی جهانده جانانسیز!؟

جانیم آنسیز تې دورور جانسیز!»

كۆرىنەدى، كە، بهرام عشق يۇلىدە جان بېرىشگە تيار بۇلگن عاشقە ايلنەدى. اونگە جانانىسىز حيات كېرەك اېمس. اونىنگ چېككەن آه و نالەلرى شو درجەگە يېتەدى، كە، نتيجه دە بهرام بوتونلەى بې حال بۇلىب قالەدى. كېچەلرى تۇختاوسىز نالە قىلر، اېرتەلبدن كېچ گچە هوشى آغىب يىقىلىب قالر اېدى. ارکان دولت و طبيبلر يىغىلىب اونىنگ درديگە دوا ايزلشەدى. تۇرت يوز طيب بهرامنى دوالشگە جلب اېتيلەدى. طبيبلر شاه عشق درديگە مبتلا بۇلگىنىنى معلوم قىلىشەدى. اولر «عشق اۇت دور، بىزىنىگ معالجه خس»، دېيىشەدى. شونەدى اېكن، اۇتنى خس بىلن دفع اېتىب بۇلمسلىگىنى اېتىشەدى. اولر نىنگ سەى-حركتلرى بىلن ايكى يىلدە شاه سلامتلىگى انچه تىكلنە باشلەدى. شاه نىنگ بوتونلەى توزەلىب كېتىشى اوچون حكىملرنىنگ مصلحتىگە كۆرە يېتى اقليم پادشاهلرى يېتتە چىرايلى قصرلر برپا اېتىشگە كىرىشەدىلر. قصرلر بىتگىچ، مانى اولرنى يېتى خىل رنگە نهايتدە مفتونكار قىلىب بېزەدى. بهرام اولردن ذوقلىب، كوندن-كونگە دردىنى اونوتە باشلەدى. بهرام نىنگ احوالىنى يەنەدە يىخىلىش اوچون بېزەش ايشلرى نهايەلنگىچ، يېتى اقليم شاهلرى اۋز قىزلرىنى اۋزلىرى قوردىرگن قصرلرگە جايلاشتىرىشەدى، شاه بهرام هفتە نىنگ هر كۈنى بىر قصرە خورسندچىلىك بىلن اۋتكىزىشى، يېتى گۈزلىنى اۋز نكاھىگە آلىشى مقصدگە موافق دېب تاپىلدى.

حكايىتلرنىنگ داستان كىمپوزىسيونىدە تونگن اۋرنى: خودى شو اۋرىندە

اثر نىنگ اساسى قىسمىنى تشكىل اېتۈۈچى يېتى مسافر حكايىتلرىگە اۋرىن بېرىلەدى.

«سبعه سيار» داستانى نىنگ سوژه چىزىغى، اونىنگ اساسى مىندرجەسىنى تشكىل اېتگن يېتتە حكايىت دىر. اولر نىنگ موضوعى رنگ-برنگ دىر. بو حكايىتلر هم نوابى يشب ايجاد اېتگن تارىخى دور و شرايط بىلن، اۋزبېك خلقى نىنگ آغزەكى ايجادى بىلن عضوى باغلىق بۇلىب، شاعر اولردە حيات نىنگ اېنىگ دالضرب، مسألەلرنى قمرەب آلەدى. انسانپورلىك، عدالت، وطنپورلىك، عشق-محبت، تىنچلىك و آسايىشتەلىك غايەلرى حكايىتلردە ترنم اېتيلەدى.

شبنہ کونی بہرام قارہ رنگلی قصرده بیرینچی اقلیم یولیدن کبلیتیریلگن مسافر حکایتینی تینگلیدی. اوندہ شہزادہ فرخ و اخی سرگذشتی مثالیدہ عشق و ہمت مسألہسی ایلگری سوریلیدی. سرانندیب شہریدہ جسرت خان اسملی بیر قدرتلی شاہ بار ابدی. اونینگ حسندہ، عقلدہ و اخلاقدہ تینگسبز بولگن فرخ اسملی اوغلی بولگن. آتہسی سکسان یاشلرگہ یبتگندہ اوغلیگہ تاج و تختینی تاپشیرماقچی بولہدی. اما فرخ بونی رد ایتہدی. بیر کونی فرخ توشیدہ قڈوسلیک گؤزلی کؤریب سہویب قالہدی. آتہسیدن توشیدہ کورگن گؤزلی ایزلش اوچون رخصت سؤرہیدی. اولیگہ آتہسی رخصت بېرمہیدی، اوغلی نینگ قراری قطعی اېکنلیگینی کورگج، ناعلاج راضی بولہدی. فرخ کتہ قوشین بیلن قڈوسگہ کبلہدی. فرخ ینہ توش کورہدی و اوندہ سہوگیلیسی حلبدہ اېکنلیگی عیان بولہدی. قوشین نینگ کتہ قسمینی اوز اېلیگہ قیتریب، آزگینہ آدم بیلن حلبگہ یؤل آلہدی. یؤلده تصادفاً توشیدہ کورگن سہوگیلیسینی کؤریب قالہدی و ہوشیدن کبتہدی. اوزیگہ کبلگنیدہ سہوگیلیسی یوق ابدی. بیر کاغذگہ اوزینی کوزہ تیب یورگن آدملرگہ یورتیگہ کبتیش اوچون رخصت نامہ یازیب، اوزی شاہانہ لباسلری اؤرنیگہ قارہ پلاس یاپینیب، یشیرینچہ غایب بولہدی.

او تورلی بیرلردہ تلبہ لردبک تبتیرہب یورہدی و بیر گلخن کولینی مکان توتہدی. حلبدہ اخی اسملی سخاوتلی بای بولیب، دایما غریب مظلوملرگہ لطف و مرحمت کورستر و شو صفتی بیلن مشہور ابدی. فرخنی ویرانہلر ایچیدہ اوچرہ تیب قالگن اخی اونوی اویگہ آلیب کبلہدی و کؤپ التفاتلر کورستہدی. مهماننی دایما درد و الم چبکیشینی کورگن اخی فرخ نینگ عشق اسیری بولگنینی فہملہدی. بیر کونی اخی اونوی مست قیلیب کونگلیدہ گی بار دردینی بیلیب آلہدی. فرخ تعریفیگہ کورہ او سہوگن عیال اخی نینگ رفیقہسی گلچہرہ ابدی. مروتلی اخی خاتینینی طلاق قیلیب، فرخگہ نکاحلب بېرہدی و اولرنی عزت-اکرام بیلن یورتیگہ جؤنتہدی. گلچہرہ آرقہلی دؤستی نینگ ہمتیدن واقف بولگن عالیجناب فرخ اوزیگہ ہر قنچہ آغیر بولیشیگہ قہمسدن، اونگہ اولینیش فکریدن واز کبچیب، اکہ-سینگیل توتینہدی. یورتیگہ

كېلگنیده آه سی وفات اپنگن اېدی. فرخ سلطنتنی اېگلّهیدی. او حلب اسلوبیده بیر قصر قوردیریب، توتینگن سینگلیسینی شو قصرگه جایلشیرهیدی.

اخي نینگ ایشی کساد بۆلهدی، بار بایلیگیدن آیرلهدی. دشمنلری نینگ نهمتیگه اوچرهب، ناحق قملهدی. زندان ساقچیسی نینگ یاردمی بیلن زنداندن قاچهدی و فرخ یاپینگن پلاسنی اوستیگه یاپینیب، سرانديب سری کپتهدی، بو بېرده بیر ویرانه ده مکان توتهدی. اخي دن عبرت آیب فرخ غریب و مظلوملر حالیدن خبر آیب تورردی. ناگاه ویرانه ده اخي نی اوچرتهیب، اونی تئیب قالدی. اونی سرايگه کپلتیریب، حرمت-احترام بیلن مهمان قیلهدی. سؤنگره فرخ گلچهره نی اخي گه نکاحلب بېردهدی. اخي و گلچهره فرخ دولتی نینگ سایه سیده بختیار عمر کپچیره دیلر.

بهرام بو مسافرنی اخي اولادیدن اېکنیدن خبر تاپگچ، اونی اؤز خدمتیگه آلهدی. داستان نینگ اساسی غایه سی مروّت، همت و یخشیلیک دیر. واقعه لر دوامیده مروّت سېوگیدن اوستون کپلهدی. مروّنگه فقط چین سېوگی حسّیگه اېگه بؤلگن انسان گینه قادر دیر. اخي و فرخ انه شونده ی ذاتلر دیر.

اخي مروّت و فتوّت اېگه سی اېدی. بو فرخ گه عبرت بۆلهدی. اخي اونگه قیلگن یخشیلیکلری عوضیگه اونینگ خاتینیگه اویلنمهیدی، بلکه او بیلن اکه-سینگیل توتینهدی. فرخ شاهلیک تختیگه اؤتیرگچ، استادی اخي دن اؤرگنگن انسانپرورلیک، غریب و محتاجلرگه یاردم بېریش سینگریلرنی اؤزیگه عادت قیلیب آلهدی. او اېل-اولوس احوالیدن خبردار، اولرگه کؤمکداش پادشاه صفتیده فعالیت یوریتهدی. نوایی فرخ آرقه لی عاشقلیک، مروّت، همتمنی اولوغلهیدی.

اوشبو حکایت یوکسک بدیعیتی بیلن دقتگه مالک دیر. نوایی واقعه لرنی منطقیاً رواجلنیب باریشیگه اعتبار بېردهدی. فرخ نینگ سېوگی اضطرابلری، اونینگ باشیگه توشگن سودالرنی بوتون ایکیر-چیکیرلری بیلن تصویرلهیدی.

شاعر حکایتده گی دیالوگلرگه علیحده اؤرین اجرهتهدی. فرخ و آتهسی دیالوگی، اخي و فرخ دیالوگی (اخي نینگ اوییده)، فرخ و مهوش دیالوگی، فرخ و اخي (فرخ نینگ یورتیده) دیالوگی، بهرامشاه و مسافر دیالوگی بونگه مثال بوله آلهدی. بو دیالوگلر واقعهلر ماهیتینی آچیشگه، قهرمانلر حالتی و کیفیتینی تصویرلشده مهم اهمیت کسب اېتهدی. فرخ اؤز سېوگیلیسی بیلن حلبدن اؤز یورتیگه کېته یاتگنیده اؤز یارینی جوده خفه حالده کؤرهدی و بونینگ سببینی اوندن سؤرهیدی. اولر اؤرته سیده گی صحبت شونده ی کېچهدی:

دېدی: «ای مهوش پری پیکر،
سېن کیبی ابلگه بخت اولوب یاور،
بؤلسه عقد و نکاح امریده سور.
بېتیشور یوز نشاط بیرله سرور.
سېنده کیم بو غم و تعب کؤرونور،
حکمتین دې که بس عجب کؤرونور.»
دېدیم مهوش که: «ای اولوس ارا طاق!
خوش دل ایلر - نکاح، یوق که - طلاق!»
دېدی فرخ که: «ای پریوش حور!
اویله دې کیم، تاپه ی سؤزونگگه شعور!
سؤزده لفظی طلاق - نې یعنی
وصل ایچینده فراق - نې یعنی.»

شوندن کپن گلچهره اؤزی نینگ قنده ی قیلیب فرخ نکاحیگه کیریب قالگنی سرگذشتینی گپیریب بېره دی. فرخ و مهوش اؤرته سیده بؤلیب اؤتگن بو دیالوگ

قهرمان نینگ حالتی، کپچینه لرینی یاریتیشگه یاردم بهره دی. حکایتده گی کپسینگه واقعه لر رواجیگه شو دیالوگ تأثیر اشته دی.

حکایتده قاره رنگ بیلن باغلیق رمزلیک بار. بهرام بزم قورگن قصر هم، حکایه چی مسافر اېگنیگه کیب آگن پلاس هم قاره رنگده. شونینگدېک، بهرام نینگ دل سیاهلیگی هم، اونگه آزار بهره یاتگن ایریلیق شامی هم شو رنگه او یغون. اما حکایت نینگ اېزگولیک طنطنه سی بیلن توگشی قاره رنگه اولوغلیک بغیشله یدی. حکایتده بو حالت شونده ی کپتیر یله دی:

چونکه شه خلعتی قرا بؤدی،

قاره کییمک اولوس ارا بؤدی.

قاره رنگ اېلگه تاج تارک دور،

کیم بو رنگ اېچره دور، مبارک دور.

حکایت نینگ باشلنیشده قاره رنگ بهرام نینگ دلارامدن جدالیک کونلری، ایریلیق رمزی صفتیده قوللنیلگن بؤلسه، حکایت آخیریگه کپیب، قاره رنگ باشده گی تاج اېکنلیگی، یعنی باشده گی ساچ نینگ قاره لیگی انسان نینگ بختیارلیگیگدن، یاشلیگیگدن درک بېریشینی تأکیدلش بیلن توگللنده دی. بونده قاره کون کپتیدن یاروغ کون کپلیشی مقرر بؤلگنیدېک، ایریلیق هم وصال تانگیگه اولنیشی ممکن لیگیگه اشاره لر بار. عموماً، اثرده گی هر بیر حکایت حیات بیلن باغلیق قلیکده بیان اېتیلده دی. حکایتلرده گی حادثه لر آرقه لی شاعر کونده لیک تورموشده اوچره یدیگن ایریم حالتلرنی ایضاحله یدی و اولردن فلسفی عموملشمه لر چیقرده دی.

داستانده گی اېکینچی مسافر تیلیدن کپتیر یلگن «زید ذهاب» حکایتیده یورت حکمدارلرینی نهایتده سبرگک و هوشیار، ذکا و تدبیرکار بؤلشگه حقیره دی. شاعر اولرنی مملکتنی اداره قیلیشده علم-هنر اهلیدن فایده لنیشلری ضرورلیگیگنی تأکیدله گن

حالدہ عین پیتدہ پادشاہلرنی احتیاطکارلیککہ چقیرہدی۔ چونکہ علم-ہنر وکیللرنی نینگ آیریم ناپاک حرکتلری طفیلی سرایدہ قلابلیک، خیانت، منافقلیک، عداوت، فسق و فساد اوج آلیشی ممکن لیگینی بیان اہتہدی۔

حکایت خیانت، عذر و عفو توغریسیدہ دیر۔ نوایی فکریچہ، گناہ قیلہمہ بدیگن کیشی نینگ اوزی یوق۔ شونینگ اوچون گناہکار اوز عیینی بؤینگیہ آلیب، توبہ قیلسہ اونی کپچیریش لازم۔ زید شاہ اطرافیدہ گی عملدار و ہنرمندلردن بیری۔ اونینگ فضیلتی ماہر زرگر و بیلیمدان طیب لیگیدہ دیر۔ شونینگدہک، او قیینچیلیکلرنی آسانلیک بیلن پینگوچی، مرکب وضعیتلردن چقیب کپتیشگہ قادر، تدبیرلی، چقان و عہدہ برا شخص دیر۔ اونینگ اساسی علتی مملکت خزینہ سیدن اوغیرلیک قیلر، شاہ حقیگہ خیانت قیلیب عمر کپچیرردی۔ حکایتدہ سرایدہ خیانت و جنایتلرنی، ناپاکلیکلر حقانی یاریتیلہدی۔

اوپینچی اقلیم یولیدن کہلتیریلگن مسافر سعدنینگ عشقی سرگذشتی حقیدہ حکایہ قیلہدی۔ حکایت سوژہسی خلق اہرتکلریگہ جودہ یقین تورہدی۔ حکایتنی تشکیل قیلوچی علیحدہ اپیزودلر - دہو بیلن آلیشیش، توش کوریش و اونی تعبیر قیلیش، غاردہ یاتگن دانشمند بیلن اوچرہ شیش کبی اپیزودلر خلق اہرتکلریدہ جودہ کوپ اوچرہ دیدیگن اپیزودلر دیر۔ حکایتدہ قسمت، اونینگ انسان حیاتیدہ گی اؤرنی، انسان نینگ قسمتگہ بؤیسونیشی حکایہ قیلینہدی۔ سعدنینگ علملی، یوکسک فضیلتلی انسان اہکنلیگی بختلی تقدیریگہ واسطہ بولدی۔

«سبعہ سیار» داستانیدہ گی اینگ یوکسک حکایتلردن ینہ بیری تورتینچی حکایتدیر۔ نوایی اونده اوز دوری نینگ مهم مسألہلرینی افادہلیدی۔ مملکت و خلق تقدیرینی حکمدارلرنینگ خطی- حرکتیگہ بارلیق دہب بیلگن نوایی بو حکایتدہ ہم شاہلرنی عدالتلی، خلق پرور، سخی، عالی ہمت بؤلیشگہ اوندهدی۔ انہ شوندهی شاہلردن بیری دہلی شاہی جونہ دیر جونہ عدالت، انصاف و سخاوتدہ تہنگسیز اہدی۔ نوایی او حقدہ:

عدل و انصاف اؤلوب صفاتي انينگ،
شاه لر ايچره جونه آتى انينگ.
اېلگه بذل و عطا بيله مشهور،
عالم ايچره سخا بيله مشهور.

عدالت و انصافده تېنگسىز بؤلگن شاه طراز حاكمى مسعودنينگ سخاوتنده
اؤزىدن هم آرتيق اېكن ليگىنى اېشيتيب، او بېرگه بارهدى. مسعود آلدېگه عرض و داد
اوچون كېلگن كيشيلرنى حمّامده چؤمدىريب، يخشى لباسلر كىيديرىب، قارنىنى
تؤيدىريش، شوندىن كېين كېلگن كيشىنى حاكم حضورىگه آيب كىريش اېكن. جونهنى
تيمه، اونگه هم شوندهى معامله قيله دىلر. مسعود او بىلن صحبت آره سىده
سخىلىكنى اؤزى نينگ عادل پادشاهىدن اؤرگنگن ليگىنى ايتهدى. مسعود اونگه اېچگن
بىلن مېى توگه مه بىدىگن ايدىش و اوچقور آت هدىه قيله دى. جونه مسعودنينگ
سخاوتىگه قايل قالىب، دهلى گه قىته دى.

طراز شهرى جونپور اؤلگه سىگه قره شلى بؤلىب، اونينگ واليسى جىپور جوده
ظالم كيشى اېدى. جونه اونينگ اؤرنىگه مسعودنى جونپور واليسى اېتېب تعيينله ماچى
بؤله دى. بونى اېشيتگن جىپور مسعود بىلن يقىنلشه دى. او بىلن يالغاندىن دؤست
توتىنىب، مست قىلىب، چاهگه تشله دى. اونى قْتىق قىينه دى. قىينا قچىلرنىنگ باشلىغى
مئو اېدى. نو ايبى حكايته ظلم، زؤرلىك و منافقلىكنى جىپور و مئونىنگ
خطى-حركتلىرىنى كؤرسىش ارقه لى قْتىق قاره له دى. حكايته گى مئونىنگ قىزى
عدالتسىزلىك و انصافسىزلىككە قرشى عصيان كؤترگن جسارتلى قىز سىماسى دىر. او
مسعودنى چاهدىن قوتقره دى، او يىده بشىرىنچه يىگىتنى پرورش قيله دى و مسعود اؤزىگه
كېلگچ، او بىلن بىرگه لىكده قاچهدى. اولر تعقىبچىلردن قاچىب دهلى گه بارىب
قالىشه دى. مسعود تاسكشلىك ۲۰ قىلىب، خرىد قىلدىگن ماللرنى شاه نىنگ چارباغىگه

آلیب بارگنیدہ جونہنی تیب قالہدی. بیراق اوزینی تیتیشن اندیشہ قیلہدی. ایشیک آلدیدہ گی خدمتچیلریدن بیرتہسی مسعودنی تیب قالہدی. مسعود بار گپنی جونہ گہ ایتیب بپرہدی.

جونہ- ظالمہرگہ قرشی شفقتسین کورہ شووچی شاہ: او ملو و جیپور کبی ظالمہرنی قتل ایتپرہدی. مسعودگہ طراز و دربست حاکملیگینی بپرہدی. کوپ خزینہلر انعام بیتیب، سہوگیلیسی بیلن نکاحلب قویہدی.

«جونہ و مسعود» حکایتی ہم یوکسک بدیعی مہارت بیلن یرہتیلگن. کپسکین کانفلکت اساسیگہ قوریلگن حکایتندہ سخاوت بیلن بخیلالیک، انصاف بیلن انصافسینلیک، توغرلیک بیلن منافقلیک اوڑتہ سیدہ قتیق کورہش بارہدی. بو کانفلکت حیاتی کانفلکت دیر.

بیشینچی مسافر حکایتیدہ عدنلیک ملکہ مہر بیلن یمنلیک شہزادہ سہیل نینگ سہوگی سرگذشتی حکایہ قیلینہدی. بو سرگذشت عاشق-معشوقہ نینگ سہوگی سرگذشتی بولیشی بیلن بیرگہ یاووزلیک اوستیدن اہزگولیک نینگ غلبہسی ہم دیر.

«مہر و سہیل» حکایتی نینگ بیتکچی موضوعی سہوگی دیر. بو سہوگی صمیمیت، وفا و صداقت، مردلیک و جسارت، اہزگولیک کبی فضیلتلرنی مجسملشیرگن. سہوگی عاشقلرگہ کوچ-قدرت جسارت بغیشلہیدی. اولر بیرگہ لیکدہ قراقچی جابرنی پینگیب غالب چیقہ دیلر. صمیمی سہوگیگہ بولگن صداقت، ظالم، منافق شخصلرگہ نسبتاً نفرت، اولرگہ قرشی شفقتسین کورہش بو حکایت نینگ اساسی غایہسی دیر.

یوزلب کیشیلرنی دہنگیزگہ چوکتیرگن، کبمہلرنی تلب، قراقچیللیک بیلن بایلیک ییغووچی جابر سہیل قہرمانلیگی آلدیدہ معنوی مغلوب بولہدی. او حیلہ بیلن سہیل نی پینگسہ-دہ، اونینگ مردلیگی، باتیرلیگیگہ، جسارتیگہ تن بپرہدی، سہیل نی

اۋلدير مەيدى. اونى عقل و تدبير، جسارت و مردلىك، دۋستلىك و هم-جهتلىك يېنگەدى. حكايەت محبت و صداقت نېنگ ياوزلىك و ظالملىك اوستيدن غلبەسى بيلن توگەيدى.

اكتىنچى حكايەت «مقبل بيلن مدبر» حكايەتى دېر. بولر ايكلەسى ايگى خيل كر كتر ابگەسى بۈلگن كيشيلر دېر. مدبر نېنگ طبيعتيدە ناشكرلىك، منصب پرستلىك، خودبىنلىك، يالغانچىلىك مجسم. مقبل اېسە صبر-قناعتلى، ارادەلى، ايمان-اعتقادلى، اپرننگى كونگە اميدوار بنده دېر. انه شو خصوصيتلردن كېلىپ چىقىپ، مدبر شرمندەلى اوليم تاپدى. مقبل اېسە انصافى، صبر-قناعتى، توغرىلىگى سببلى گۈزل ملكە وصالىگە اپرىشدى، شاه مرحمتىگە سزاوار بۈلدى.

خوارزم اېلىدن كېلگن يېتىنچى مسافر حكايەتى بهرام نېنگ محبوبە سىدن خبر مرهمىنى يېتكزەدى. او خوارزم مملكتيدە نهايتدە گۈزل بير قىز بارلىگىنى، اونىنگ صنعتدە تېنگى يوق بۈلىب همه اونگە عاشقلىگى، اونىنگ اېسە هيچ كىمگە كۈرىنمىسلىگىنى، اۋزى نېنگ اېسە قىينچىلىكلر بيلن اونگە شاگرد بۈلگنلىگىنى، شوندىن كېين قىز نېنگ اۋز باشيدن كېچىرگنلىرىنى ايتىپ بېرگنلىگىنى شاهگە حكايە قىلەدى. حكايەتدە تصويرلنىشىچە، بهرام غضبىگە اوچرەگن دلارام قۇل-آياغى اۋز ساچلرىگە باغلنگن حالده كىمسە سىز چۈل و بىبانلردە يالغىز قالگن. دلارامنى فرزند صفتيدە كۈرگن خواجه اونى كۈرىش اوچون كېلە ياتگندە تصادفاً چۈلدە يوقارىدە گىدېك احوال نېنگ اوستيدن چىقەدى و قىزنى خوارزمگە آلىپ كېتەدى. دلارام اۋزى نېنگ صنعتى بيلن بوتون خوارزم اېلىدە شهرت فازانەدى. خوارزمده گى مشهور مشاق كافور دلارام نېنگ صنعتدە گى مهارتىگە تن بېرىپ، اونگە شاگرد توشەدى. كافور دلارام نېنگ عاشقلىگىنى سېزەدى و بو سردن اۋزىنى واقف قىلىشنى اوندىن التماس قىلەدى. دلارام اگر كافور بو سرنى بىلگندىن كېين خوارزمدىن چىقىپ كېتىشىگە سۈز بېرسە گىنە ايتە جگىنى بىلدىرەدى. كافور راضى بۈلەدى. شوندىن كېين دلارام اۋز باشيدىن كېچىرگنلىرىنى حكايە قىلىپ بېرەدى. شرطگە موافق كافور خوارزمدىن جۈنەيدى.

بیتنیچی مسافر صفتیہ جمعہ کونی بہرام نینگ آق قصریگہ کبلیتیریلگن کیشی شو کافور ابدی. کافور حکایہ سیدن کوچلی ہیجانگہ توشگن بہرام اوز سہوگیلیسی دلارام دن درک تاپہدی. او خوارزم شاہیگہ خط یازیب، دلارامنی اوزیگہ جؤنتیشینی طلب قیلہدی. دلارام گہ اوز قیلیمیشلری اوچون عذر سؤرہب، خط یازہدی. نہایت دلارام بہرام یانیگہ قیتہدی. شاعر انہ شونہدی یوکسک مہارت بیلن بیتنیچی حکایتنی اساسی سوژہ گہ باغلہیدی.

داستانہ گی بیتنی حکایت کمپوزیسیون قوریلشی جہتیدن ہم، مضمونی بیلن ہم بیر-بیرینی تولدیرہدی. شونینگ بیلن بیرگہ اولرنینگ ہر بیر چوقور مضمونی، بدیعی توکلننگ لیگی بیلن علیحدہ-علیحدہ مستقل اثر حسابلنہدی.

«سد اسكندري» داستانده علي شېر نوایي نينگ

عدالتلی شاه حقيده کی قره شلری

«سد اسكندري» – «خمسه» نينگ يکونلاوچی داستانی

«سد اسكندري» نوایی «خمسه» سی نينگ يکونلاوچی داستانی بوليب، اونده شاعر اؤزی نينگ عدالتلی شاه و مکمل جمعيت حقيده گی آرزو نيتلرینی بديعي افاده اېته دی. نوایی داستانده «خمسه» نينگ باشقه داستانلریده هم بيان اېتيلگن فلسفي، اجتماعي-سياسي، اخلاقي-تعليمي فکرلریگه خلاصه يسه بدی. شونينگدېک، نوایی داستان آخريده «خمسه» نينگ يکونلنیشی و اونی بويوک سؤز صنعتکارلری تامانیدن اعتراف اېتيلیشی حقيده مخصوص باب هم کيرته دی.

اسكندر يقين و اؤرته شرق خلقلری آره سيده اسكندر ذوالقرنين، اسكندر رومي، اسكندر مقدوني ناملری بيلن يوريتيله دی. شونی هم اونوتمسليک کبره ک که، نوایی داستانده تصويرلنگن اسكندر سيماسی بيلن تاريخي اسكندر اؤرته سيده انچه گينه اؤخششليکلر بولسه-ده، او مقدونيه ليک الکساندر سيماسی اېمس. نوایی تلقينده گی اسكندر شاعر نينگ ايده آل قره شلرینی اؤزیده مجسم اېتگن عدالتلی و معرفتلی شاه تمثاليدير. نوایی اثرده خلق آسايشته ليگی، اېل-يورت تينچليگی، اؤزارا اختلاف و نفاق لرگه چېک قویش، مملکت آبادليگی حقيده ايلگريگی داستانلریده ايلگری سوريگن فکر-ملاحظه لرینی ينده تکامللشتيره دی.

مقدونی الکساندر (مقدونیہ لیک اسکندر) و بدیعی ادبیات:
 مقدونیہ لیک اسکندر (میلاد دن اولگی ۳۲۳-۳۵۶ بیلر) دونای دن ہند دریاسیگچہ
 بؤلگن کتہ حدودہ اولکن مملکت برپا اہنگن اولوغ سرکرده دیر. اونینگ حیاتی و
 حربی یوریشلری انتیک دور تاریخچیلری «آریان فلاویوس Arrian Flavius» و
 «پلوتارخ Plutarch» اثرلریدہ معلوماتلر بہرلہدی. یونان تاریخچسی آریان نینگ
 معلوماتلریگہ کؤرہ، اسکندر حقیدہ یرہ تیلگن افسانہ و روایتلر نینگ خلق اؤرتہ سیدہ
 کہنگ ترقہ لیشیدہ جہانگیر لیک یوریشلریدہ اشتراک اہنگن عسکرلر نینگ رؤل۱ کتہ دیر.
 اونگہ کؤرہ، اسکندر عسکرلرنی اؤز یورتلریگہ قیترب یوبارر اہکن، فارس لر و میدیانلر،
 باکترہ لیکلر و شکلرنی، خزر دہنگیز یگہ قدر چؤز یلگن حدودہ یشاچی پرفیانلر،
 خوارزمیلر و گیرکنلرنی قندہی بؤیسوندیرگنی حقیدہ حکایہ قیلیب بہریشلرینی ایتر
 اہکن. حکایہ چیلر تاریخی حقیقتدن کؤرہ فتنازی و اویدورمہ لرگہ کؤپراق بہرلیب، بو
 یوریشلر حقیدہ رنگ-برنگ افسانہ و روایتلرنی توفیگنلر.

افسانہ و روایتلرہ اسکندر الہی قدرت صاحبی صفتیدہ اولوغلنہدی.
 استہ-سپکین اسکندر حقیدہ کیچیک حجملی حکایتلر یوزہ گہ کپلہ باشلہدی. بو
 حکایتلرہ اسکندر ارسطو مصلحتی بیلن ایش کؤرہ دیگن دانشمند، خلق پرور،
 عالیجناب شاہ صفتیدہ تصویرلنہدی. اسکندر سیماسی تورکی خلقلر آغزہ کی ایجادیدہ
 ہم کہنگ ترقلگن. محمود کاشغری «دہوان لغات الترتک» اثریدہ آیریم جیوگرافیک ناملر
 و سؤزلرنینگ کپلیب چیقیشینی اسکندر نامی بیلن باغلب ایضاحلہیدی. اسکندر
 حقیدہ گی معلوماتلر «قرآن کریم»، «قصہ ربغوزی» سینگری مقدس کتابلردن ہم اؤرین
 آلگن. اولردہ اسکندر الہی صفتلر اہگہ سی بؤلگن کیشی صفتیدہ کپلتیریلہدی. شرق
 بدیعی یازمہ ادبیاتیدہ ایلک مراتبہ ابوالقاسم فردوسی «شاهنامہ» اثریدہ اسکندرگہ
 مخصوص داستان یرہ تہدی. فردوسی اسکندر نی عدالتلی و نجاتکار حکمدار صفتیدہ
 تصویرلہیدی. نظامی نینگ «اسکندرنامہ» (۱۲۰۳-۱۲۱۱)، خسرو دہلوی نینگ «آیینہ
 اسکندری» (۱۳۰۰-۱۳۰۱) داستانلریدہ اسکندر سیماسی مہارت بیلن تصویرلنہدی.

اسكندر سيماسى نوایى تلقينیده

اسكندر سيماسى نوایى نينگ بير نېچه اثریده اوچرهدیدی. «حیرت‌الابرار» داستانی نينگ اؤن تورتينچى مقلتيدن كېين نوایى اسكندرنينگ بوتون دنيانى ضبط اېتيب سؤنگره «خالى ايليك بيله عالمدين رحلت مركبين سورگنى» تۇغريسیده گى حكايتنى كېلتيره دى. «تاريخ ملوكِ عجم» ده نوایى اسكندر حقيده سؤز يوريتيب، «اسكندر نسبتیده اختلاف كؤپتور»، دېدى و اولوغ جهانگير حقيده گى بعضى حكايتلرنى كېلتيرگن.

نوایى «سُدَّ اسكندري» داستانیده اسكندرنينگ جهانگيرليك يوريشلرى تاريخى بيلن بي واسطه باغليق طرزده تماميله ينگى سيما يره تده دى. شاعر اؤزىگه قدر موجود بؤلگن آغزه كى و يازمه معلوماتلرگه ايجادي يانده شيب، تاريخى اسكندردن فرقلنو وچى قهرمان سيماسىنى گوده لنتيره دى. اثرده شاعر نينگ عدالتلى شاه و مكمل جمعيت حقيده گى آرزو-نيتلرى اسكندر سيماسى بيلن باغليق حالده اؤز عكسىنى تاپه دى.

داستان تركيبى توزيليشيگه كؤره اؤزىگه خاص بؤليب، ۸۹ بابدن عبارت دير. هر بير بابده اسكندر بيلن باغليق بيرار واقعه بيان اېتيله دى. شوندن كېين فلسفي-ديداكتيك چېكينيشرلر طرزیده گى فلسفي فكرلر اظهاريدن عبارت بير باب بهر يليب، شاعر فكرلر نينگ تصديقيگه خدمت قیلووچى حكايت و خلاصه طرزیده گى حكمت كېلتيره دى. حكمتلر اسكندرنينگ ارسطوگه بهرگن سؤالى و ارسطونينگ جهانگيرگه جوابيدن عبارت. اسكندر واقعه لرى نينگ بيانى ليريك چېكينيشرلر بيلن توگللنه دى. اوندە شاعر اول اياقچيگه، سؤنگره مغنيگه و آخريده اېسه اؤزىگه مراجعت قيله دى.

نوایى تصويرله گن اسكندر هيچ بير سلاله گه منسوب اېمس، او آتە-آنه سيدن آيريلگن يېتيم باله دير. فرزندسيز شاه فيلقوس نينگ تربيه سى طفيلسى او برچه فن، هنرلرنى اېگلله دى. نوایى داستانه انسان شخصىنى شكللنتيره يشده تعليم-تربيه، شرايط

و محیط اېکیني ناکیدله یدی. شاعر اسکندر کرکتريني یوکسک و مناسب فضیلتلر اېگه سی قیلیب تصویرله یدی.

آه سی وفات اېتکچ، خلق نینگ تکلیفی و التماسیگه کوره اسکندر حکمدارلیک تختیگه اؤتیره دی و عدالت بیلن دولتی باشقره دی. او مملکتده عدالتلی ترتیب اؤرنته دی، خلق نینگ عرض-دادینی تینگله یدی. مظلوملرني قوتلب، ظالم لرگه جزا بهره دی. اسکندر نینگ بو یوسینده گی فعالیتی اونینگ اېران شاهی دارا اوستیدن غلبه قازانگیدن سؤنگ هم کؤرینه دی. دارا خزینه لری اسکندر نینگ بویروغیگه کوره عسکرلر و اېلگه اولشیب بهره له دی.

اسکندر فرنگ، قریم، اندلس، مصر، عراق، عرب، شام، حلب، یمن نی اېگلله یدی. مکه نی زیارت قیلیب، فارس نی فتح اېتکچ، شمال سری یوریش قیله دی. دشت قیپچاق، آس، روس، چرکس، گرجی اېلرینی ضبط اېتکچ، اسکندر شرققه یوریش باشله یدی. فرخار، ماوراءالنهر، چیگیل، یغما، چین، هند اېلرینی اؤزیگه بؤیسوندیرگن اسکندر جنوبگه اؤز یوریشلرینی باشله یدی. سند، کان، مقران، خراسان، اصفهان کبی یورتلرني اؤزیگه قره م قیله دی. قؤلگه کیریتگن مملکتلریده اسکندریه، سمرقند، هرات، رای شهرلرینی بنیاد قیله دی. بهار پیتی اسکندر چین و ختاینی اېگللب، اؤز قوشینی بیلن مغرب سری یؤل آله دی. مغرب اېلینی فتح اېتکچ، روم گه روانه بؤلده دی. اسکندر قوشینی یؤلده چومالیگه اؤخشش آدمخؤرلر گروهیگه دوچ کپله دی. بو جایدن سل نریده بیر گؤزل وادی بار اېدی. او وادی نینگ ایکی تامانیده ایکی تاغ - بیری آلتین، ایکی نیچسی کوموش. بو بیرده جوده اولکن قامتلی وحشیلر یشه یدیلر. اؤشه وحشی گروه انه شو خزینه نینگ اژدهاسی کبی دیر. اولر اؤن کون او بیغاق بولیب، اؤن کون اوخله یدیلر. اولر اوخلب یانگنده چومالیسیمان قوم اولرگه پایلاوچیلیک قیله دی. اسکندر عالم لر بیلن مصلحتلشیب، او بیرده یشاوچی اهالینی وحشیلر خروچیدن سقلش تدبیرینی کوره باشله یدی.

اسكندر وحشيلر گروھيني اوزيگه بؤيسونديرگچ، چوماليوار قومنى يوق
قيلماقچى بؤلهدى. اما وحشيلر التماس قىليب، اونى بو فكريدن قيتريدلر.

اسكندر كركترى نينگ اېنگ عاليجناب بېلگيسى اونينگ اسكندر دېوارىنى بنا
قىلىشى دير. ياچوج-مأجوجلر هجوميدن خانهويران بؤلهدياتگن قروان خلقى نينگ غمىنى
چېكىب، دېوار قورديرهدى. شو طفيلى وادي خلقى آفتدن قوتولهديلر. نوياى اوز
داستانىنى انه شو دېوارگه نسبت بېرىب «سداً اسكندري» («اسكندر دېواري») دېب
اته گنى هم بې چيز اېمس. شاعر اسكندر خلق پرورليگى نينگ عالي تمثالى قىليب شو
دېوار قوريليشىنى آلگن. او انسانىتى ياچوج-مأجوجلر كى بلا و آفتلردن دايم خالى
بؤيشلرىنى آرزو قىلگن. نوياى عدالتلى حكمران خلققه، اېلگه هميشه غمخورليک و
مهربانليک آتھليک و فداكارليک قىلىشى كېرھك دېب حسابلهدى.

ياچوج-مأجوجلر تاغ بيلن ظلمت اؤرتھ سيدة استقامت اېتريدلر. اولر هر يىلى
ايكى مرته اوز مكانلريدن چىقيب واديگه ياييلهديلر. همه ياقنى خانهويران قىليب، قؤلگه
توشگن نرسه لرنى يېب، سؤنگ قىتيب كېتهديلر.

اسكندر آدم يوبارىب، روس، شام و رومدن اوستلر كېلتيرهدى، چوقور خندقلر
قزديرهدى؛ مس، روى، قلعي، برونز، تېمير، قؤرغاشىنى اېرتيب تاغ جنسلرى بيلن
قاراشتيردى. اسكندر قوشىنى ياچوجلر بيلن اوروش قىلدى، اولر نينگ كؤى
اؤلديريلدى. اما اسكندر قوشىنى هم كؤپ تلفات كؤردى. اسكندرنينگ بو يروغىگه
كؤره مهندسلر اوزونليگى اؤن مينگ قرى، بناسى بېش يوز قرى دېوار قوره باشلهديلر.

آلتى آى كېچھ-كوندوز قىلينگن محنت نتيجه سيدة بو دېوار بيتكزىلدى. دېوار نينگ
بلندليگى اوچ يوز قرى ۲۱ (225 متر) اېدى. اونگه زينه لر يسلدى و ساقچى خانهلر

۲۱. قرى: اؤتميش زمانلرده اوزونليكنى اولچش بېرليگى. بېر قرى 0.75 سانتى مترگه تېنگ بؤلېب، شونينگ
اوچون اؤن مينگ قرى 7500 متر (7.5 كيلومتر) گه تېنگ كېلهدى.

قوریلدى. یا جوجلر کېلگنلریده اولرنینگ تیش-تیرناقلرى بو دېوارگه اؤتمه دى. اسکندر نینگ بویروغى بیلن قوشین دېوار اوستیده توریب اولرنى تاش بۇران قیلهدى. یا جوج-مأجوجلر نینگ كۇپى هلاک بۇلدى، قالگنلرى قاجیب کېتدى. شوندىن سونگ شاه اؤز سپاهلرى بیلن روم گه کېلدى.

اسکندر بیر نېچه وقت روم مملکتیده نوردى. سۇنگ او اقیانوس سفرینى اختیار قیلدى. اونینگ بویروغیگه كۆره مینگلب کېمه لر یسه لیب، سکیز یللیک یراغ و آزوقه لر آکینیب، سفرگه چیقیلدى. نوایى اقیانوسنى سربیلیکنى سقلاوچى، واهمه لى، تصادفلرگه باى جای صفتیده تصویرله یدى. نوایى شناس افتاندىل اېرکینوف نینگ کېلتیریشیچه، نوایى نینگ سوو محیطى نینگ شو جهتلرینى قلمگه آکیشى اسکندر کرکترینى یره تیش بیلن هم بې واسطه باغلیقدیر. اسکندر قرشیلکلىرنى یېنگیب، قوروقلیک و عالم نینگ سوولى قسیمگه شاه بۇلدى. اسکندر شیشهدن صندوقه اؤخشه تیب یسلگن ایدیشگه اؤتیریب اقیانوس تویگه توشیب اونینگ برچه غرایاتلرینى كۆردى. یوز كوندن سۇنگ او ایدیشنى سوو آستیدن ارقان بیلن تارتیب آله دیلر. نوایى بو بېرده آیریم مؤفلر فکریده هر خیللیکلر بارلیگینى ایتهدى. اقیانوس توبیدن چیققچ، اسکندرده گۇیا اولیالیك و پیغمبرلیك علامتلىرى، یوز بېرگن اېمیش.

بیر ییل اؤتگچ نهایت، اسکندر اؤز اېلیگه یتیب کېلیب قیراقچه چیقهدى. اما سوو سفریده اونینگ سلامتلیگى یامانلشگن اېدى. اونینگ کسلى زۆره یه باریب، مملکتنى باشقیریشنى پادشاه لیک نینگ آدملىرى «ملوک الطوائف» گه تاپشیره دى و وفات اېتهدى.

اؤلىمى آلدیدن اسکندر آنه سیگه، مکتوب یؤللب، آنه سى حضوریده اؤغیللیک حرمتینى كۆرسته آلمه گنیدن اؤکینه دى، اؤزى نینگ اؤلىمى اوچون چوقور ماتم توتمسلیکنى وصیت قیلهدى. اسکندرنینگ اؤز آنه سیگه اؤلىمى آلدیدن یازگن مکتوبى، داستان نینگ اېنگ مهم و بدیعی جهتنن یوکسک بیر قسیمدیر. مکتوبنى جؤنتگچ،

اسکندر اؤز جسدینی اسکندریه ده دفن قیلیشینی وصیت قیله دی. او دفن یتیده قۆلمینی تابوتدن تشقیریگه چیقیریپ قۆیینگیز، تاکیم، جهاننی اېگله گن بو قۆل دنیادن قوروق کبته یانگه لیگینی آدم لر کؤرسینلر، دبیدی.

اسکندرنینگ پادشاه و انسان صفتیده گی تعریفینی بېریشده اونینگ عیال لرگه مناسبتی هم معلوم اؤرین توته دی. او دارانینگ قیزی روشنک که اولنه دی و اونگه آداب بیلن معامله قیله دی. قلب حرارتی تۆله سېوگیسینی کشمیر گؤزلی مھرنازگه بغیشلهیدی. اسکندر سېوگیلیسی نینگ حقّانی طعنه لرینی وزمینلیک بیلن تینگلهیدی. آنه گه بؤلگن مھر- محبتی، اونگه یوره گیده گی اېنگ اېزگو تو یغولرینی افاده له گنده اسکندرنی عاقل و دانشمند فرزند تمثالیده کؤره میز. اسکندرنینگ عدالت پورولیک تدبیرلری دست اؤل اونینگ دولتیستی مستحکم لشدگه قره تیلگن ابدی. چونکه او عاقل پادشاه صفتیده خلق احوالی یخشیلنسه مملکت آباد، حیات فراوان بؤلشینی یخشی توشونر ابدی.

فلسفی- دیداکتیک چبکینیشلر: «سُد اسکندری» داستانیده کبلیتیریلگن فلسفی و دیداکتیک چبکینیشلر علیحده اعتبارگه مالکدیر. شاعر داستان بیان چیزیغیدن تشقیریده اما او بیلن بی واسطه باغلیق بؤلگن فکرلرنی علیحده بابلرده کبلیتیره دی. بو بابلر معلوم درجه ده عموم لشمه صفتیده خدمت قیله دی. بونده شاعر اسکندر دوریدن اؤز زمانه سیگه اېکسکورس (سیاحت) قیله دی. نوایی بونده ی اؤرینلرده اؤز زمانه سیده گی اجتماعی واقعلیک بیلن باغلیق قطار مسأللرنی یاریتیب، اولرگه اؤز مناسبتینی بیلدیرگن، دورنینگ مهم و حل قیلینیشی ضرور بؤلگن سؤلرلیگه جواب بېریشگه اورینگن. شاعر آیریم اؤرینلرده شاهلر و سلطانلر فعالیتگه عاید فکرلرینی افاده لب، اولرنی عادللیک و خلق پورولیککه، انصاف و تۇغریلیککه چقیره دی.

او انسان کرکتری نینگ مهم بېلگیلری: عالی همتلیلیک، مال- دنیاگه رجوع قۆیمسلیک، سخاوت، قناعت، یوکسک معنوی یتوکلیک سینگری مسأللرگه علیحده اعتبار بېره دی.

شاعر ھمت تۇغرىسىدە گى بابدە ھمت نىنگ بلند بۇلىشى كىشىنى اېل
اۋرتەسىدە آبرو و يوكسك درجەلى بۇلىشى حقىدە شوندى يازەدى:

بىراو كىم، انگە ھمت اۋلدى بلند،
اېرور عالم اھلى ارا ارجمند.
كىشى نقدى گر بىر قرا مس اېمس،
اگر ھمتى بۇلسە، مفلس اېمس.
انى انگلە مفلس كە، يۇق ھمتى،
چو يۇق ھمتى، يۇق انىنگ حرمتى.

مصرعلردە شاعر اۋز حيات تجربەلرى، عمومي تورموش قاعدەلرىدن كېلىپ
چىققن حالده اخلاقي نظام نىنگ قطعي قاعدەلرىنى بيان قىلماقده. نوایى بوندى
قاعدەلر اونوتىلە باشلنگنى، اونىنگ اۋزىنى توبنلىك، پست كىشلىك، منفعت پرستلىكلر
اېگلەى باشلە گنىدن قتيق اذيت چېكەدى.

فلسفي-دىداكتىك چېكىنىشلردە شاعر اجتماعي-سياسي مسألەلر بىلن بىر
قطاردە تعليم-تربىه، انسان خُلق و آدابىگە عايد مسألەلرگە هم اعتبارنى قرەتەدى. نوایى
بو بابدە تۇغرىلىك راستگۇيلىك، حلاللىك وفادارلىك، يىخشى معاملە، تدبىركارلىك
حقىدە سۇزلەيدى.

كۆرىنەدى كە، فلسفي و، دىداكتىك چېكىنىشلردە نوایى اۋزى نىنگ حيات،
انسان تۇغرىسىدە گى اېزگو فكلرلىنى بيان اېتگن. بوندى انسانگە، حياتگە، محبت،
كىشىلرنىنگ اۋز عمرى، تورموشىنى يىخشىلىك بىلن، مضموندار و گۇزل كېچىرىشىگە
اونداو ياتەدى.

حکایت و حکمتلر

داستانده هر بیر واقعه تصویریدن کپین اونینگ ماهیتینی توشونیشیگه یاردم بپروچی عموملمشمه طرزده گی عبرتلی حکایت ببریگن. حکایتلر نینگ بعضیلری آیریم تاریخی شخصلر حیاتی و تجربه سیگه عاید بولسه، بعضیلری خیالی و مجازی مضمونگه اېگه دیر. حکایتلر نینگ کؤپچیلیگی خلق آغزه کی زمینده یوزه گه کپلگن. داستانده گی حکایتلر مضمون و ماهیتی جهتیدن آلدینگی بابلرده گی واقعه لرگه توتشه شیب کپته دی و اؤزیدن کپینگی حکمتلرگه زمین تیارلهدی. حکایتلر داستانگه رنگ-برنگلیک بغیشلب، اونی اؤقیشنی بینگیلشتیره دی. اثرده جمعی اؤن بیتته شعری حکایت بار. اولر غایتده قیسقه و ایخچم، مضمون و فکر انیق، خلاصه لر لؤنده قیلیب بپریگن. حکایتلرده نوایی حیات نینگ تورلی-تومن مسأله لرگه اعتبارنی قره ده دی. اولرده دولت و حاکمیتنی باشقیریش، خلققه مناسبت، کیشیلر اؤرته سیده گی صداقت، وفا، مهر-عاقبت، دنیانینگ اؤتکینچیلیگی و باشقه حیات نینگ کؤرینیشلریگه عاید اېزگو فکر-ملاحظه لر کپلتیریگن. بو آرقه لی شاعر کیشیلرنی اېزگو انسانیلرگه اوندهدی.

داستانده گی اسکندر و گدا حکایتی، ایکی وفالی یار حکایتی، سلطان ابوسعید کؤره گان حکایتی، بهرام کؤز حکایتیده پادشاهلر فعالیتیگه عاید فکرلر ایلگری سوریلده دی. شاعر بو حکایتلرده معلوم واقعه آرقه لی شاهلرگه نصیحتلر قیلده دی. بو حکایتلرده شاعر پادشاهلر فعالیتی قنده ی بولیشی کپره ک، قی یؤسینده دولت باشقیریلسه، اېلگه کؤپراق فایده تېگه دی، دېگن ملاحظه لر نی ایلگری سورده دی. نوایی حکمدارلرنی عدالتپورلیک، خلقپورولیک بیلن ایش یوریتیشگه چقیره دی. بدینلیک، اوزاقنی کؤره بیلمسلیک یامان عاقبتلرگه آلیب کپلیشی ممکنلیگینی ابوسعید کؤره گان حکایتیده اساسلب بپرده دی. اؤز سپاهلری نینگ طلبلرینی ادا اېتمه گن، اولرگه دقت-اعتبار قره تمه گن ابوسعید کؤره گان اوروش پیتیده اؤز سپاهلرینی قولده توتیب توره

آلمه‌دی، دشمندن ینگیلیب باشی کپسیلدی. نوایی بو واقعه‌دن شونده‌ی
خلاصه چیقیره‌دی:

نی شه‌دین که، اتباع خوشنود اېمس،
پُشیمانلیغی ایش چاغی سود اېمس.
سپه‌دین جُدا شاه ابرور بیر کیشی،
نی بؤلگوسیدیر بیر کیشی‌نینگ ایشی.

بعضی حکایتلرده انسان روحیتی نینگ غایتده نازک قیرّ‌لری یاریتيله‌دی. اولرده
انسان کرکتری نینگ تورلی قیرّ‌لری یاریتيله‌دی. ایلگی کپسیلگن کیشی حکایتی بونگه
مثال بؤلّه آله‌دی. بیر کیشیگه تهمت قیلیب، قؤلینی کپسه‌دیلر. او هیچ کیمگه هیچ نرسه
دېمه‌ی شهردن چیقیب. بیر ویرانه‌گه باره‌دی و او یپرده اؤزیگه اؤخشه‌گن قؤلّی
کپسیلگنلرنی کؤره‌دی. بونده شاعر کیشی فقط دردینی توشینه بیله‌دیگن، اؤزی هم
شونده‌ی المنی چپکیب کؤرگن کیشی گینه یوره‌گیده‌گی درد و المینی آچیق اظهار
اېتیشی، همدرد بؤلّیشی ممکن دېیدی:

«کیشی تاپسه همدردینی ناگهان،

نی امکان، نهان درد قیلماق نهان.»

حکایتلر بعضاً مثل شکلیده هم کبله‌دی. بلبل و زاغ، بلیقلر حکایتی، کبوتر
حکایتلری شولر جمله‌سیدندیر. بو اېسه فکرنی ینه‌ده انیقراق، تأثیرلیراق افاده‌لشگه یاردم
بېره‌دی. داستانده مجنون‌گه عاید ایکّیته حکایت، لقمان حکایتی، خراسان‌لیک ایکّی
رفیق حکایتی، تاجر حکایتی، مشرقدن گنج تاپگن کیشی حکایتیده شاعر تورموش نینگ
تورلی کؤرینیشلری حقیده نصیحتلر بېره‌دی. دنیانینگ اؤتکینچیلیگی، مال-دنیاگه
حرص قویمسلیک حقیده‌گی خلاصه‌لری نینگ اولر ماهیتیگه سینگدیریب یوباره‌دی.
حکایتلر شاعر نینگ اسکندر فعالیتیگه مناسبتینی انیق‌لشگه یاردم بېره‌دی.

داستانده حكايتلردن كېيىن كېلتيريله ديگن حكمتلر افاده اېتىله ياتگن فكر- ملاحظه لرنى منطقي جهتدن اساسله يدى، اولرگه فلسفي يگون يسه يدى، حكايتلرده گى فكرلرنى يته ده تولدیره دى. داستان نينگ يكونى. «سداً اسكندري» داستانى نينگ آخريده نوايى مشهور فيلسوفلر ارسطو، افلاطون، سقراط، فيلقوس، اسقليينوس، هرمز و اسكندر ناميدن شاهليكنى قندهى عملگه آشيريش توغرىسيده نصيحتلر قيله دى. بونده هم اساسي مسأله اېل، خلق، اولوس آسايسته ليگى و فراوانليگىنى تامينلش باش اوزىنى اېگله يدى. جمله دن، ارسطو حكمرانگه خطاباً دېدى:

خلايقه كورمه قىليب بي نوا،

اوزينگه روا كورمه گنى روا.

سقراط پادشاه نينگ بيرينچى وظيفه سى اېلگه آسايش يېتكز يشدن عبارت دېب بيله دى. «اولوس رنجيغه اهتمام اېتمسليك» كېره كليگىنى اوقتيريب دېدى:

رعيتنى عدلينگدين آسوده توت،

فراغت مهادیده اويقوده توت.

رعيتقه بؤلسه پراکنده ليک،

تا پر سلطنت اهلى برکنده ليک.

يكونلاوچى قسّمده شاعر «خمسه» نى يازيب بيتيرگچ، استادى جامي حضورىگه آليب كېلگىنى، جامي بو كتابنى معقولله گىنى خبر قيله دى. شوندى سؤنگ نوايى اوزيدن آلدن «خمسه» يازگن شاعرلر - نظامي، خسرو بيلن خيالي اوچره شووينى حكايه قيله دى. اولوغ خمسّه نويسلر هم شاعرنى قولل-قولل، دعا قىليشه دى.

عموماً، «سداً اسكندري» داستانى تورموش و انسان طبيعتىنى حقّانى يارته دى.

شاعر يوكسك بديعيت بيلن حيات نينگ خيلمه-خيل جهتلرينى انكشاف اېته دى.

اسکندر سیماسی بیلن باغلیق حالده شاعر حیات انسانگه یخشیلیک قیلش، کیشیلر منفعتینی حمایه قیلشگه قره تیلیشی لازملیگینی ایتهدی. مضموندار حیات کپچیریش حقیده گی شاعر قره شلری عالمیر بیلن صحبتلر، حکایه و حکمتلر، فلسفی و دیداکتیک چبکینیشلرده بیان ایتلگن.

«لسان الطير» - فلسفي - مجازي داستان

داستان نينگ يره تيليش تاريخي

علي شېر نوایی نينگ «لسان الطير» داستانی ۱۴۹۸-۱۴۹۹ ييللرده يره تيلگن بۇليب، اونده شاعر اۇزى نينگ فلسفي، تصوفي، اخلاقي-قره شلرينى صنعتكارانه افاده لهدى. اولوغ فارس-تاجيک شاعرى فريدالدين عطّار نينگ «منطق الطير» داستانی نوایی داستانی نينگ يره تيليشيگه سبب بۇلگن.

فريدالدين عطّار (۱۱۱۹-۱۱۹۳) جهان شعريتي، فلسفه سيگه كته حصه قوشگن اولوغ شاعر و متفكر، تصوف عالمى نينگ يارقين نماينده سيدير. منبعلرده كېلتير بليشيجه، عطّار يوزدن آرتيق اثر مؤلفيدير. بيراق اولردن آيريملىرى گينه بيزگچه يېتيم كېلگن. اونينگ «اسرارنامه»، «الهي نامه»، «مصيبت نامه»، «تذكرة الاوليا»، «مختار نامه»، «خسرو نامه»، «منطق الطير» ناملى اثرلىرى جوده مشهوردير. علي شېر نوایی نينگ عطّار ايجادي ميراثيگه اخلاصى كته بۇلگن. شاعر عطّار نينگ كؤپ گينه اثرلىرى بيلن يقيندن تنيش بۇلگن. اولر آره سيده «منطق الطير» شاعرگه اۇزگچه تائير كؤرسنگن. نوایی باله ليگيده سهويب اؤقيگن، قتيق تائيرلنگن و حيرتگه توشگن عطّار نينگ «منطق الطير» داستانيگه جواباً «لسان الطير» داستاني يازهدى.

«لسان الطير» نينگ باشلنيشيده مخصوص بابده شاعر عطّار اثرلىرى و تعليماتيني يوقارى بهاله يدى. بونده نوایی دنيا دېنگيز و كانلريده نيمه يى كه بار بۇلسه، بولر نينگ برچه سى عطّار دۇكانيده بار، دېدى. بو دۇكانده تورلى-تومن دردلرگه شفا بۇلوجى دارو-

درمانلر بارلیگی ایتیلهدی. بو دارو-درمانلر عطارنینگ ایجاد محصوللری بولیب چیقهدی و اولر انساننی معنوی توبنلیکدن قوتقریشیگه اشاره قیلینهدی. اثرده نوایی عطار روحیدن مدد آلیب، اوز داستانینی یره تگینی و استادیدن منتداریلیگینی ایتهدی:

شیخ روحیدن یېتیشدی بو مدد،

کیم بو بلبل لحنی بولدی بی عدد.

نوایی استادیگه اوز احترامینی افادهلر اېکن، قُنوس حقیده گی حکایتینی کبلیتیره دی و بونگه قیاساً عطارنی قُنوسگه، اوزینی اېسه قُنوس نینگ باله سیگه اوخشه ته دی. ینه شاعر عطارنی بلند مرتبه لی پادشاه گه، اوزینی اېسه پادشاه نینگ قولیگه قیاسله دیدی. بونده ی اوزینلر نوایی نینگ استادیگه چېکسیز حرمتینی نمایان اېته دی.

داستان «منطق الطیر» گه نظیره صفتیده یازیلگن بولسه ده، اونده نوایی نینگ اوزیگه خاص صنعتکارلیگی نمایان بولگن. اونده شاعر قوشلر اوبرزی و اولر نینگ سرگذشتلری آرقه لی اوزی نینگ طبیعت، الهیات، جمعیت و انسان حقیده گی فلسفی قره شلرینی ایلگری سوره دی. شونینگدېک، ریال حیات واقعه لرینی، کیشیلر نینگ خط حرکتلری، فعل-اطواریده گی آیریم ضدیتلی جهتلرنی هم قلمگه آله دی. داستان نینگ ترکیبی توزیلیشی. «لسان الطیر» ۱۹۳ بابدن عبارت بولیب، ۱۳ بابی عنعنوی مقدمه نی تشکیل اېته دی. اونده الله گه حمد، مناجات، پیغمبرگه نعت، چهار یارلرگه بغشیللاو همده حکایتلر، شیخ فریدالدین عطار مدحیگه اوزین بېریلگن. اثر نینگ اساسی واقعه لری ۱۴- بابدن باشلنهدی. بابلرده قوشلر نینگ اوزارا سؤال-جوابلری، کیچیک حجملی حکایت یاکه مثللرنی اوز ایچیگه آله دی. داستانه هُدهد باشلیق قوشلر نینگ سیمُرغنی ایزلشلری حکایه سی اثر نینگ قالبلاوچی حکایه سیدیر. بو حکایه ایچیده جوده کؤپ حکایتلر، مثللر، مناظره لر بېریله دی. ادبیات شناس نتن ملّه یېف شرطلی روشده داستاننی مقدمه، سیمُرغ تعریفی، سیمُرغنی ایزلش یولیده، وادیلر تعریف-

توصيفى، مناجاتلر قىسمى و خاتمه گه اجرته دى. بو قىسىملر اؤزارا بير-بىرى بىلن چنبرچس باغلىق بۇلىب، اثر نىنگ اساسى غايه سىنى افاده لىشگه خدمت قىلهدى.

داستان نىنگ سوژه سى

داستانده كېلتىر يلىشچه، بير گلستان نىنگ تورلى قوشلرى مجلس قورماق اوچون يىغىله دىلر. قوشلر اؤزلرىگه ماس اېمس، بلكه دوچ كېلگن اؤرىنىنى اېگله گنلىكلرى سببلى آرده نزاغ چىقه دى و اونى بر طرف اېتىش اوچون عادل و عاقل يۇلباشچىگه احتياج پيدا بۇلهدى. شونده هۇدهد سىمىرغ دره گىنى اىته دى. هۇدهد سىمىرغنى مقتاولردن يىراق، برچه قوشلر حاليدن آگاه بير شاه صفتيده تعريفله يدى. قوشلر بو شاهدن بېخبر بۇلسه لر-ده، او هر دايم قوشلر بىلن بيرگه دىر. داستانده كېلتىر يلىشچه، دنيا قوشلرىگه شاه بۇلگن سىمىرغ نىنگ لقبى عنقا بۇلىب، او قاف تاغيده يشه يدى. اونىنگ پرلرى رنگ-برنگ بۇلىب، هر بير رنگيده يوز خيل نقش بار، بو نقش رنگلرنى عقل ادراك اېته آلمه يدى.

هۇدهد نىنگ ايتىشچه، هر بير جان ذات انه شو شاهگه يقين بۇلماغى، او سرى ايتىلماغى لازم. «هر كىشى بۇلسه تىرىك اندىن يىراق، اول تىرىكلىكدىن اولوم كۇپ بىخشىراق.» قوشلرده سىمىرغ گه كته هوس او يغانه دى و اولر سىمىرغنى ايزلب يۇلگه چىقىشگه قرار قىلىشه دى. هۇدهد دن بو يۇلده رهبرىك قىلىشنى التماس قىلهدىلر. هۇدهد هم اوز نوبتيده طوطى، طاووس، بلبل، قۇمرى، ككلىك، دُراج، كبوتر، شاهباز، شونقار كى قوشلرگه مراجعت قىلىب، اولرنى يۇلگه آتلىنىشگه دعوت قىلهدى. قوشلر يۇلگه روانه بۇلهدىلر. اما بو يۇلده قىينچىلىكلر انچه گينه اېدى.

محنت و رنج و الم يوزلدى كۇپ،

شددت آشوب و غم يوزلدى كۇپ.

اولر نینگ ہر بیرى ھدھدگه مراجعت قیلیب، اؤز عذرلرینی ایتہ باشلہ دیلر. ھدھد قوشلرنینگ بو عذرلرینگه حکایتلر بیلن جواب بېرہدی و سیمرغ نینگ مفصل تعریفینی بېرہدی. شونده قوشلر ھدھدن سیمرغ گه قنہدی پیتیش ممکنلیگینی سؤرہدیلر. ھدھد بو عشق یولیدیر، بنا برین، بو یولده جانندن ہم، ملت و ایمان و اسلامدن ہم کبچیشگه تیار بولیش واجبدور، دېدی و سؤزلرنینگ دلیللی اوچون مشهور شیخ صنعان حکایتینی کبلیتیرہدی.

قوشلردہ سیمرغگه بؤلگن اشتیاق ینہدہ کوچہ یہدی. اولر بو مشقتلی یولده بیر سردار بؤلماغی درکار، دېہہ اونى رہبر اېتیب تعینلہماقچی بؤلہ دیلر. لېکن ھدھد راضیلیک بېرمہدی. شونده اولر قرعہ تشلشہدی و قرعہ ھدھد نامیگه چیقہدی. دېمک، ھدھد نینگ قوشلرگه بؤلباشچیلیک قیلیشی تقدیر حکمی اېدی. قوشلر یولگه توشہ دیلر. اولر اوزاق اوچہ دیلر، چرچہ دیلر، ہر بیرى اؤز منزلی، کوندہ لیک حیاتی نی قومه سہدی. آخرى اولر آرقہ گه قیتیش فکریگه توشہ دیلر. ھدھد قوشلرنینگ اعتراضلرینی رد اېتیب، تورلی حکایتلر سؤزلہ ییدی و اولرنی یولنی دوام اېتتیریشگه کؤندیرہدی. ھدھد باشلیق قوشلر سیمرغنی ایزلشده دوام اېتہ دیلر.

وادیلر تعریفی: قوشلر سیمرغنی تاپیش اوچون یبتی وادیدن اوتیشلری لازم اېدی. داستانہ وادیلر تعریفی ھدھد تیلیدن بېریلہدی.

بیرینچیسى طلب وادیسیدیر: بو وادیگه کیرگنلرنینگ کؤنگلی ایستہمک عذابینی چکہدی. تاپہ آلمہ سلیک روحنی یرلہ ییدی. کیشی بو یولده طلبدن باشقہ ہمہ نرسہدن واز کبچماغی شرط.

هر نې کیم غیر طلبدور تشلہماق،

اؤزنى مقصد منزلیگه باشلہماق.

بويوك مقصدگه اينتيليش كمال بخش ابتهدى و بركمالليك طفيلى برچه
توسيقلىر يېنگىب اۋتيلهدى. بركمالليك آرقهلى مقصد اېشىكلرى آچيلهدى. اونىنگ
قرشىسىده كفر و دين هم آرقهده قالهدى. طلب واديسى كىشىگه انه شوندهى فضيلت
بغىشلهيدى.

ايكىنچى وادى عشقدير: بو اۋرىنده عشق و عاشقلىك حقيده سۇز
يوريتيلهدى. عشق سعادتبخش بير اۋت بۇلىب، اونىنگ شعلهلىرى اقلرنى كويديرىشگه
قادردير. انه شوندهى آلاو دېوانىنىڭ كۇنگلىده لاووللب يانهدى. اۋزىنى بو اۋنده
كويديرمه گن كيمسه عاشقلىك دعواسىنى قىلمسلىگى كېرەك. عاشق نىنگ يوره گى
اېسه اۋت گوريللب يانه ياتگن آتسگاهدير. آلاودن توتون چىقىب تورگنىدېك،
عاشق نىنگ كۇنگلىدن هم متصل آه و فغان توتونلىرى چىقىب تورهدى.

عالم اۋتر عشقدىن توشگن يالين،
سۇزناك اېتگن هوايدندور چاقين.

عشق هوانى شونچەلر تۇلدېرىب يوبارگن كه، بو اوچقون چقنشى بيلن بوتون
دنيانى اۋت آلهديگن درجهده پارلاوچى يالقين كېلىب چىقهدى. بوندن كېيىنگى اۋرىنلرده
عشق نىنگ كويديرگوچى صفتلىرى، اونىنگ اۋت، آتس، آلاو بىلن نسبتلىرى
تعريفلنەدى.

اۋچىنچىسى معرفت وادىسىدېر: شاعر بو وادىده بير-بېرىگه اۋخشمه گن
يۇللىرىنىڭ كۇپلىگىگه اورغو بېرەدى. هر كىم نىنگ اۋزى تنله گن يۇلى بار و بو يۇللىرىنى
هر كىم اۋز اختىارى بىلن تنلهيدى. يۇل خواه تۇغرى، خواه اېگرى بۇلسىن، خواه
اوزاق، خواه يقين بۇلسىن برى بير بو يۇلنى باسىب اۋتېب، هر بىرى اۋز مقصدىگه
يېتهدى. چونكه يۇلاوچىلرنىڭ همهسى بيرته مقصدنى كۇزله گن.

گر سلوک اطواریدہ تغیر اہدی،
مقصدی لہکن بری نینگ بیر اہدی.

تورتینچسی استغنا وادسی بؤلپ: شاعر اونینگ تعریفینی کپسکین
افادہ لردہ بیان قیلہدی. بو وادیدہ استغنا شمالی عالمنی اغدر-تؤنتر قیلیب یوبارہدی.
استغنا بولوتیدن آقنن یامغیر دنیانی سووگہ تولدیرہدی. اونینگ قرشیسیدہ یبتی دریا بیر
قطرہ یامغیر سوویدہک، یبتی کؤک بیر دانہ خشخاشدہک کورینہدی. یبتی دؤنخ بیر
اوجقون کبی. سکیز جنت بیر شودرینگ سینگریدیر. بو وادیدہ شہرلر چومالیرگہ
یپمدیرلر. یبتی مملکت پادشاهی بؤلگنلر گدا بیلن تہنگدیر. عموماً، استغنا وادیسیدہ
ہمہ نینگ حکمی بیر خیل، ہمہ تہنگدیر.

آندہ تہنگ کؤر گہرہ و آگاہنی،

دیر کؤیی بیرلہ بیت اللہنی.

بیردورور کعبہ بیرلہ بؤتکدہ،

بؤلسہ لر معمور یا آتشدہ.

مینگ یاشر پیل تانگلہ توققان یاشچہ،

چرخ اعظم دانہ خشخاشچہ.

بہشینچسی توحید وادیسیدیر: بو وادیکہ کپلگچ، برچہ نرسہ لردن خالی
بؤلپ، یگہ-بالغیز بؤلماغینگ لازم. «چون بو وادی ساری سیرینگ قؤیدی گام، فرد و
یکتالیغ سنگہ بؤلدی مقام» بوندہ ہمہ بیر-بیری بیلن بیرگہلیک کسب اہتہدی. بیر خیل
روش، بیرگہلیک، بیرلیک حکمران.

التينچيسى حيرت واديسى بۇلىب: اونده كۆز نيمه گه توشمه سين و حيرتده
قاله دى. حيرت آدمنى هر نرسه دن تشقريگه چيقريب قۇيه دى.

باقسه هر يان حيرتين افزون تاير،
اؤزنى حيرت ايچره ديگرگون تاير.
دبر كه، عاشق ابركنيمنى تينگله مان،
كىمگه ابركننى ولېكن آنگله مان.

يېتىنچيسى فقر و فنا بۇلىب: بو واديه تينليكدن باشقه هيچ نرسه يۇق.
خودى تۇلقين چاغى دېنگيزده كۇبيكلر پيدا بۇلىب، سۇنگره اۇچگنى كى مینگ موج
ينه پيدا بۇله دى، ينه اۇچه دى. فقط گينه دېنگيزنينگ اؤزى دايما بار، موجلر اېسه پيدا
بۇله دى و اۇچه وېره دى. بېر يوزيده گى جمعى كه آدميزاد اۇشه دېنگيزده گى موجلردير.
شاعر كېلتيريشيچه، فقط حق قادر برحقدير. همه موجوداتلر يۇق بۇلىب كېته دى.
«برچه فاني، باقي مطلق دور اول». شوندىن كېين فكر تصديقيگه خدمت قىلووچى
حكايه كېلتيريله دى. شاعر خلاصه قىلىب، حقيقت اېگه لرى اؤزليكدن واز كېچىب،
فانيليكه اېريشه ديلر و مطلق ابديليكه مشرف بۇله ديلر. ادبياتشناس س.عالم
«لسان الطير» نى فناگه يېتىش يۇللىرى شرحلنگن اؤزىگه خاص بديعي «رساله» دېب
اته دى. او فنا و فاني توشونچه لرى تلقينى بوتون داستاننى تيزمه بېر زنجيردېك توتىب
تورگنليگىنى اېته دى و اثرده قۇللنيلگن فنا همده فاني اتمه لرىنى ايضاحلشگه حركت
قىله دى.

داستان نينگ مجازي ماهيتى

داستانده گى تمثاللر رمزي ماهيت كسب اېتىب، اونده گى سيمرغ- الله، هۇدهد
-شيخ، پير مرشد، قوشلر اېسه طريقت يۇليگه كيرگن سالكلردير. نوايى سيمرغنى

عالمدن تشقریده اېمس، بلکه طبیعت و موجوداتده مجسملشگنیگه اشاره قیلهدی. هر بیر موجودات اونینگ مظهریدیر.

قوشلرنینگ سیمرغگه یتیشیش اوچون ایتیلیشلیرى مجازي معناده طریقت یولیگه کیرگن سالک نینگ حق وصلیگه یتیشیش اوچون چېککن مشقتلرینی انگلتهدی. داستانده گی قوشلر باسیب اؤتگن بېتی وادی اېسه تصوفده گی طریقت مقامی نینگ بېتی باسقیچیدیر.

قوشلر نې-نې مشقتلرنی باشدن کچیریب، مقصد سړی ایتیلهدیلر. اولردن کۆپچیلیگی نابود بۆلهدی، بیر قسیمی اېسه حالدن تاییب، چۆل و بیابانلرده قالیب کپتهدی. بو اېسه صوفیلیک یولیگه کیرگن سالک نینگ بو یۆلدن حتا جانیدن کچیشگه هم تیار اېکنلیگینی انگلتهدی. اؤتیز قوش گینه مقصد منزلیگه یتیب باریشهدی. اولر سیمرغنی ایزلشدن واز کچیشهدی. چونکه اولردن اؤزلری سیمرغ اېدی.

کۆردیلر اؤزنی قیانکی نوشدی کۆز،

الله-الله، نې عجایبدور بو سۆز،

کیم قیلیب سیمرغ اؤتوز قوش هوس،

اؤزلرین کۆردیلر اول سیمرغ و بس.

دېمک، قوشلرنینگ اؤزلری سیمرغ نینگ ذرّه سی، اونینگ ظهوری اېدیلر.

کۆرینهدی که، شاعر قوشلر رمزی آرقه لی انسان نینگ اؤز نفسانیتیدن واز کچیب، ریاضت کچیب، روحی پاکلنیشینی تصویرلهیدی. اؤتیز قوش اېنگ عالی مقصدگه اېریشگن، کمالات کسب اېتگن ذاتلر تمثالیدیر.

داستانده گى حكايتلر

نوایی «لسان الطير» نینگ اساسی قالبلاوچی حكايه سى هُدُهد رهبرليگيده قوشلر نینگ سيمرغنى ايزلشلىرى ايچيده هر خيل حجمده گى حكايت همده مناظره لر بهرب باره دى. اولر انه شو قالبلاوچی حكايه ده سؤز كهته ياتگن مقصد، مسأله ياكه واقعه نى توله راق ياريتيب بهربشگه ياردم بهره دى. اثرده بونده ي كر كترده گى ۶۳ ته حكايت بهربلگن. بو حكايتلر نوایی نینگ بيتوك حكايه نويس اېكنليگىنى كؤرسته دى. اولر خيلمه خيل يونه ليشده بؤلب، بير قنچه سى شيخلر، اوليالر حياتى بيلن باغليقتدير. شيخ صنعان، نجم الدين كوبرا حقيده گى حكايتلر بونگه مثال بوله آله دى. بو باشقه بير قطار حكايتلرده نوایی چينه كم محبتنى اولوغله يدى. عشق يوليده اوزليگيدن كېچگن، معنوي يوكسك انسان نینگ اېزگو فضيلتلىرىنى تصويرله يدى.

داستانده اجتماعى حيات بيلن باغليق بير قطار حكايتلر هم موجود بؤلب، اولرده انسان محنتى نینگ قدر سيزليگى، بايلىككه حرص قوئيش، طمع گيرلىك، تېكىنخؤرلىك، عيارلىك، فريگيرلىك، جاهللىك كىي علتلر قاره لنه دى. گؤزل پادشاه، قلاب زرگر، او قووسيز باغبان، تومس پهلوان و باشقه حكايتلر شولر جمله سيدندير. شاعر حجم جهتيدن تورلى خيل بؤلگن بو حكايتلرده اوزى نینگ يوكسك بديعى مهارت اېگه سى اېكنليگىنى نمايش قيله آگن. او هر بير حكايت مضمونىگه مانند طرزده بديعى واسطه و اسلوبنى تنله يدى. شاعر كهلتيرگن حكايتلر داستان اساسى غايه سىگه ماس كهلب، اونى ينده تولدیره دى و قهرمانلر روحي كېچينمه لرىنى ياريتيشگه ياردم بهره دى.

«لسان الطير» داستانى نینگ تىلى نوایی نینگ باشقه داستانلرى، شعري اثرلرى تىليگه نسبتاً انچه گينه سادّه و رواندير. اثرده گى مركب فلسفى مضمون، مجازي تصوير واسطه لرى نینگ كهنگ قوللنگنلىگى تىل و اسلوبنى يېنگيل، اؤيناقي، جانلى هم

توشونرلی بولیشینی تقاضا قیلگن. نوایی خلق آغزه کی ایجادی، اونده گی سوزہ لر، حکمتلی سوزلر، تعبیرلردن، ہزل-مطابہ لردن اونوملی فایدہ لنگن.

عموماً داستانده انسان معنوی کمالاتی، «لسان الطیر» نوایی ایجادیده، قالہ وپرسہ، اوزبیک ادبیاتی تاریخیده اوزیگہ خاص اوزین اېگلیدی.

علی شېر نوایي نینگ علمی - نثري اثر لری

نوایي نثري اثر لری نینگ اؤزینگه خاص خصوصیت لری

علی شېر نوایي ايجادي میراثیده نثري اثر لری علیحده اؤزین توتهدی. علی شېر نوایي اؤزی نینگ نثري اثر لری بیلن تورکي نثرنی جوده نادر منبع لری بیلن بايیتدی. نوایي شناس سویمه غنی بیه نوایي نثري اثر لرینی قویده گیچه تصنیف لری اؤرگنه دی:

۱. علمی-فیلولوژیک کرکترده گیر: «محاكمة اللغتين»، «میزان الاوزان»، «مجالس النفايس»، «رساله معما».

۲. میموآر-بیوگرافیک کرکترده اېگه بؤلگن اثر لری: «خمسة المتحیرين»، «حالات سید حسن اردشېر»، «حالات پهلوان محمد».

۳. اجتماعي-فلسفي و دیداکتیک کرکترده گی: «محبوب القلوب».

۴. تاریخ، تصوف و دین تاریخیگه عاید اثر لری: «وقفیه»، «تاریخ ملوک عجم»، «نسایم المحبة»، «تاریخ انبیا و حکما».

۵. انشا صنعتی نمونه سی. «منشآت».

۶. دېوانلرگه یازیلگن «دبیاچه لر»، «نظم الجواهر» مقدمه سی و اېپیک (حماسي داستان) اثر لری، قطعه لرده گی سرلوحه لر. بیز هم اوشبو تصنیفگه قوشیلگنیمیز حالده نوایي نثري میراثی حقیقه فکر-ملاحظه یوریتیشگه حرکت قیله میز.

علی شبر نوایی نثری اثرلرینی یره تر اېکن، اؤزگچه موجود بؤلگن شرق نثری نینگ اېنگ یخشی خصوصیتلرینی ینه ده رواجلتیریشگه علیحده اهمیت بیلن قره دی. نوایی دورنینگ دالضرب مسأله لرینگه نثری اثرلریده معین درجه ده جواب بېریشگه اوریندی.

اونینگ نثری میراثیده ادبیاتشناسلیککه عاید اثرلری علیحده اؤرین توتهدی. شاعر ادبیاتشناسلیککه عاید اوچته اثر («میزان الاوزان»، «رساله معما»، «مجالس النفایس») یره تدی و بو اثرلر ادبیات نظریه سی، ادبی تنقید تاریخیده گی مهم واقعه دیر. اولرده ادبی-مدنی حیات، سؤز صنعتی، شعریت قانونیتلری، ایجاد اهلی حقیقه قیمتلی ملاحظه لر ایلگری سوریلگن. نوایی نینگ ادبیاتشناس صفتیده گی فعالیتی ع. هیتمتوف، ح. قدرت الله پیف، س. غنی یبوه، ب. ولیخوجه پیفلر تامانیدن معین درجه ده اؤرگنیلگن .

«مجالس النفایس» («نفیس مجلسلر») تذکره سیده XV عصرده ماوراءالنهر و خراسان ده یشه گن ۴۵۹ ته ایجادکار حقیقه سؤز یوریتیلهدی. اثر ۱۴۹۱- ییلده یازیلگن بؤلیب، ۱۴۹۸- ییلده مؤلف تامانیدن قیته تحریر قیلینگن و تؤلدریلگن. اثر مقدمه، سکیز مجلس و خاتمه دن عبارت. مقدمه ده اثر نینگ یازیلیش سببلری بیان ایتیلهدی. شاعرلر حقیقه گی معلوماتلر و اولر نینگ اثرلریدن آیریم نمونه لر سکیزته مجلسده کبلیتیریلگن.

معلوم که، نوایی گچه یره تیلگن تذکره لر فارس-تاجیک تیلیده یازیلگن بؤلیب، «مجالس النفایس» تورکی تیلده گی ایلك تذکره دیر. نوایی بو اثری بیلن اؤز سلفلریدن عوفی نینگ «لباب الالباب»، زمانداش لریدن دولت شاه نینگ «تذکره الشعرا» و جامی نینگ «بهارستانی» ده گی تذکره چیلیک عنعنه لرینی دوام ایتدیردی.

نوایی «مجالس النفایس» ده کروئولوژیک، جغرافی همده سلالوی تمایل لرگه رعایه قیلهدی. بیرینچی و ایکنینچی مجلسلرده کبلیتیریلگن شاعرلر نینگ تذکره

يازيه ياتنگن وقتده حيات بوليشمه گن، اوچينچي مجلسده ايسه زمانداش ايجادكارلر حقيده معلوماتلر بېريلگن، بېشينچي مجلسده خراسان، آلتينچيسيده سمرقند، خوارزم، قرشي، بدخشان، كرمان، شېراز و باشقه شهرلردن چيققن قلم اهللري حقيده سؤز باره دي؛ يېتتينچي و سكيزينچي مجلسلر ايسه تېموريلرگه منسوب ايجادكار شاه و شهزاده لرگه بغيشلنده دي.

نوایی شاعرلرگه کرکترېستیکه بېرر اېکن، اولر نینگ انساني فضيلتيگه هم اورغو بېرده دي، ايجادكارلر نینگ بېليمی درجه سی، اخلاقی، معامله سی کبی خصوصیتلرینی کېلتيريب اؤته دي. عبدالرحمان جامي، لطفی، شیخم سهيلي، ميرزا بېک، سيد حسن اردشېر، حافظ شرتي، شاه غريب ميرزا، شاهي، کامل، ضيا و باشقه لر حقيده گی ملاحظه لر شولر جمله سيدندير.

نوایی هر بير شاعر شخصيتيگه خالصانه مناسبتده بؤله دي. تذکره گه کيريتيلگن شاعرلر نینگ کرکترېده گی کمچيلیکلرنی؛ معنوي قيافه سيده گی نقصانلرنی هم کؤرستيب اؤته دي.

نوایی بعضی شاعرلر نینگ اېچکيلیککه آرتيقچه رجوع قویگنليگینی (سيفي، سيد عماد، حافظ سعد)، بعضيلری نینگ فتنه چی، بېزاري، اوريشقاقليگینی (سيد قراضه، قطب لکه دنگ، ابو نصر، قوسي، شاهقولي، اويغور و باشقه لر) کته تأسف بيلن کېلتيره دي. نوایی قطار شاعرلرده گی امان خلق-اطوارنی تنقيد قیلر اېکن، کؤپينچه توزه لیب کېتیشلريگه اميد باغله يدي.

نوایی اؤزی استعدادلی بؤله توريب، وقتینی بيهوده اؤتكز و وچی ايجادكارلردن رنجييدي. بونده ی اؤرينلرده اولر کرکترېده گی ضدیتلی جهتلرنی آچيق کؤرستيب اؤته دي. مثلاً، مولانا قوسي نینگ يلقاوليگی، بېرر ايش بيلن جدی و دواملی شغللنه آلْمسليگی تنقيد قیلينه دي. شاعر آصفی ايسه بار قابليتی و بېليمینی يېتوک اثرلر يره تيش

اوچون صرفلش و قتيق محنت قيليش اوړنيگه بوتون وقتيني آفته گرچيليك و بېزاريليك بيلن بېهوده اوټكزيشيني فاش اېتهدى. بوندهى تنقيدي ملاحظه لر قنبري، زيني، ساقى، ولى قلندر، كوټري و باشقه لر حقيده هم بيلديريلهدى.

تذكره ده معلوم درجه ده دورنينگ اجتماعي و سياسي حيات لوحه لرى ريال چيزيب بېريلگن. مثلاً، اولوغ بېك ميرزانينگ اوغلى عبداللطيف ميرزا حقيده قويده گى فكرلر ايلگرى سوريه دى: «اوتر دنيا مصلحتى اوچون دانشمند و پادشاه آتھ سين اولتوردى. هر آيينه كيم، سلطنت شېرويه گه وفا قيلغنچه انگه قيلدى.» بونده شاعر عبداللطيف ميرزانينگ تاج-تخت تله شيب اوږى نينگ عالم و فاضل آتھ سى - اولوغ بېكنى اولديرگنى، بوندهى قاتلليک عوضيگه قولگه كيريتيلگن سلطنت اونگه هم وفا قيلمه گينى ايتهدى. نوایي عبداللطيفنى محبوبه سى و تاج-تختينى قولگه كيريتيش اوچون آتھ سينى اولديرگن، لېكن اوږى هم تېز آرده قتل اېتيلگن اېران شاهى خسرونينگ اوغلى شېرويه گه اوڅخته دى. بونده نوایي دنيا نينگ اوټكنيچيلگينى اېسليتب، تاج-تخت اوچون اوږارا كوره شلر اكب باره ياتگن شهزاده لرنى آگاهليكه چقيره دى.

«مجالس النفايس» ده نوایي بديعي ايجاد نينگ اساسي ماهيتينى بېلگيلاوچى نظري مسأله لردن بيرى مضمون و شكل مسأله سيگه هم مناسبت بيلديريب اوته دى.

شاعر شكلنى مېنسيمس ليكنى، اونگه لاقيد مناسبتده بوليشنى قتيق قاره لهدى. نوایي شكل مكمل ليگينى بديعي ادبيات نينگ جوده مهم بېلگيسى دېب قره يدى. اثرده غايه، شكل بيرليگى و بو بيرليكه غايه يېتكچيلگى تأمين اېتيلمه سه، بونده اثر نينگ قيمتى بولمه يدى، دېيدى. نوایي قطار شاعرلر نينگ شعرلرينى معنا سيزليگى، منطق سيزليگى، غايه سيزليگى اوچون تنقيد قيله دى. او قابلي دېگن شاعر حقيده شعرلرى نينگ «هيچ مزه سى يوقتور» دېب يازهدى و اونينگ ايجاديدن بو فكرنى تصديقلاوچى كر كترلى مثاللر هم كېلتيريب اوته دى. «مجالس النفايس» ده شعرىت قاعده لريگه توله رعايه قيلينمه ي يره تيلگن اثرلر نينگ ايجادكارلرى كېسكين تنقيد آستيگه

آلينگن اۋرىنلر كۆپدېر. خرمى، آصفى، ساغرى، شهاب و باشقەلر شولر جملە سېدندير.

كۆرىنەدى كە، نوایى ايجادكارلر آلدیگە شعریت بدیعیەت طلبلریگە جواب بېرە كیشى ضرور، دېگن مسألەنى قۇیەدى. بدیعی اثر هم غایوی، هم بدیعی جەتدن بېتوك و پۇختە، ادبی عنعنەلرنى ايجادى دوام اېتتیریب، ینەدە رواجلنتیرگن، اېستېتىك ذوق بېغیشلەى آلدیگن درجەدە بۇلیشى لازم دېب حسابلەیدى.

نوایى اۋزگەلرگە تقلید قیلوۋچى، باشقەلر شعرینی اۋزینیكى قېلیب آلوۋچى ساختە ايجادكارلر - مولانا نرگس، انیسی، خواجە موسالرنى قتیق تنقید قیلەدى. نوایى شاعر ايجادیگە، فعالیتگە و شخصیتگە بها بېرىشەدە اولرینىگ جمعیتگە فايده كېلتیرەدیگن فنلر بیلن مشغول بولگن ايجادكارلرنى یوقارى بهالەیدى. او شاعر بنایى حقیقە شونەدى یازەدى: «بغایت قابلیتى بار. اول تحصیلغە مشغول بۇلدى، اندە كۆپ رشدی بار اېردى... خطقە عشق پیدا قیلدى، آز فرصتە آبادان بیتیدی. اندین سۇنگرە موسیقی فنیگە مېل كۆرگوزدى، بات اۋرگنیب، خیلې ایشلر تصنیف قېلیب، رسالە دغى ادوارده بیتیدی.»

نوایى باشقە مملکت و شەرلردن كېلیب، هراتدە تحصیل كۆرەياتگن یاش ايجادكار طلبەلرگە علیحدە اعتبار بیلن قرەیدى. نوایى بو یاش شاعرلرنىگ بعضیلرى حقیقە «نظمى هنوز شهرت توتمەیدور»، دېب یازسە، اېرىملرى تۇغرىسیدە «امید اول كیم، یخشیراق ایتقەى»، دېدیدى. بونەدى یاش استعدادلر آرەسیدە معما ساحەسیدە مشهور بولگن سید عبداللطیف، طبعیدە فکر اویغاتوۋچیلیك خصوصیتی بار سەد، بكر ذهن اېگەسى ناظرى، قابلیتلى مدرسە طلبەلرى میراسدالە، بهشتى، میرحسینلر بار اېکنلیگی كېلتیریلەدى.

علی شېر نوایى بو یاش شاعرلر ايجادى فعالیتلرنى تۇغرى یۇنلتیریب توریش بیلن بیرگەلیكە ماددى احواللردن هم خبردار بولیب تورگن. اولرینىگ كېلەجگیگە امید

بیلن قره گن. «مجالس النفايس» نوایی اؤز دوریده گی ادبی ژانرلر و شعریت تورلری نینگ رواجی حقیده هم کېنگ معلومات بېرده دی.

علی شېر نوایی اپیک تور دورینینگ دالضرب معمالرینی یاریتیش و تلقین اېتیشده کېنگ امکاناتلر بېریشینی کؤپ گینه اثرلریده تأکیدلر اؤته دی. اؤزی هم بو ساحده کؤپ ایجاد قیلگن. «مجالس النفايس» ده هم اپیک تورده قلم تېبیره تگن شاعرلرنی کؤرسیتب اؤته دی. شاعر خمسه چیلیک عنعنهلرینی دوام اېتتیرگن اشرف، کاتبی، علی آهی، عبدالرحمان جامی، شیخم سهیلی، عبدالله هاتفی، خواجه حسن خضر شاه، فصیح رومی، خواجه عماد و باشقه مشنوی گؤی شاعرلرگه علیحده تۆخته لیب اؤته دی. اولرینینگ مشنویلریدن نمونه لر کېلتیره دی. تذکرده بو دورده غزل ژانری کېنگ ترقلگنی تأکیدلننه دی. غزل ژانریده ایجاد قیلگن کاتبی، گدایی، لطفی، اتایی، آدری، حافظ سعد، بنایی، هلالی، اوحد مصطفوی، مشرقی، عالم، محمد علی جلایر، نجومی و باشقه لر حقیده گی ملاحظه لر مهم اهمیتگه اېگه دیر.

اثرده شعریت نینگ قصیده، قطعه، رباعی، تویوق کبی لیریک ژانرلری حقیده هم معلوماتلر بېریله دی. هجو و طنز ساحه سیده قلم تېبیره تگن ایجادکارلرگه مناسبتر بیلدیریب اؤتیلده دی.

عموماً، نوایی اؤز دوری ادبیاتیده گی ژانرلر ترقیاتی خصوصیده فیغورگن. تذکرده سؤز یوریتیله یاتگن هر بیر شاعر ایجادیدن نمونه لر کېلتیریلده دی. بو اېسه اؤشه شاعر ایجادی حقیده انیقراق تصورگه اېگه بولیشیمیزگه یاردم بېرده دی.

تورکی تیلده گی بدیعی ایجاد رونقی اوچون فیغورگن علی شېر نوایی تذکرده بو تیلده ایجاد قیلگن شاعرلر حقیده کېنگ معلوماتلر بېرده دی. تورکی گؤی شاعرلر تذکرده کمچیلیکنی تشکیل اېتیب، ۴۵۹ ایجادکاردن فقط ۳۹ شاعر تورکی گؤی دیر. اولر آره سیده ذواللسانینلری هم بؤلگن، کؤپچیلیگی اېسه (۱۲ شاعر) شاه، شهزاده و موقعلی شخصلر اېدی.

«مجالس النفايس» نوای دوریده گی علمی نثریننگ گؤزل نمونه سیدیر. شونینگدېک، اونینگ بدیعی هم یوکسک دیر. بونی مؤلف نینگ پارتربت چیزیش، کرکتر یره تیش مهارتیده و ادبی انجمنلر، بعضی واقعه لر بیانیده گی بدیعی بویاقلرنینگ رنگ-برنگلیگیده کؤریش ممکن. شاعر نینگ اسلوبده ایخچمیلیککه، معجزلیککه اینتیلیشی اثرگه علیحده جاذبه بخش اېته دی.

نوایی بو اثریده اؤزی نینگ یتوک ادبیاتشناس عالم و تنقیدچی صفتیده نمایان بوله دی. اونده ایلگری سوریلگن فکر-ملاحظه لر اؤشه دور ادبیاتشناسلیک علمی ترقیاتیکه مهم اولوش بولیب قوشیلگن و بوگونگی کونده کتّه علمی قیمتگه اېگه دیر.

«میزان الاوزان» اثری

نوایی نینگ «میزان الاوزان» («وزنلر اؤلچاوی») اثری ۱۴۹۲-ییلده یره تیلگن. «میزان الاوزان» عروض علمیکه عاید اثر بولیب، اوندہ نوایی عروض نینگ همه گه معلوم قاعده لرینی توشونتیریش بیلن گینه چبگره لنمه یدی، بلکه اونگه قوشیمچه و ینگیلیکلر هم کیریتهدی. بونده نوایی عرب و فارس تیللریده گی شعریتده قوللنیلیب کبلگن عروض تیزیمیگه قوشیمچه لر کیرگیزیش و اوزبک شعریتی و فولکلوری نینگ اوزاق عصرلیک تجربه لرینی تپکشیریب عموملاشتیریش و اونی ینه ده باییتیشنی مقصد قیله دی. شونینگدبک، نوایی تورکی شعریت نینگ قاعده لرینی اؤرگنیش وظیفه سینی اؤز آلدیگه قویهدی. نوایی اثریده عرب، فارس شعریتی بیلن تورکی شعریتی تقاسلب باره دی. شاعر عرب-فارس شعریتیگه عاید فکرلرنی ایتیش بیلن بیرگه، شو ساحه ده اوزبک شعریتیده قنده ی خلاصه گه کپلیش ممکنلیگیگه هم اورغو بهره دی. مثلاً: رکنلر نینگ یوزه گه کپلیشینى گپیبر اېکن، نوایی عروض نینگ رکنلری، عرب، فارس و تورکی خلقلر شعریتیده بیر خیل میدانگه کپلیشینى ایتیب اؤته دی. عروض نینگ اساسی بؤلگن اصللر حقیده سؤز بارگنده عرب شعریتیده سکیز اصل قوللنیشینى کپلتیره دی و بو تورکی خلقلر شعریتیده قنده ی حل قیلینیشى مسأله سینی اؤرته گه قویهدی. نوایی نینگ فکر یچه، عروض نینگ سکیز اصل رکنى (أَفَاعِلُ یا تَفَاعِلُ) دن بېشته سى فارسی شعریتده کؤپراق ایشله تیلهدی، باشقه اصللر نینگ ایشله تیلیشى جوده هم کم (مستثنا طریقه سیده) اوچره یدی.

نوای اصللریننگ زحافات و فروعی بابیده فقط شو بېش اصلگه گینه توخته یدی. فارس و اوزبېک شعریتیده اوچره یدیگن (یاکه کم اوچره یدیگن) اصللریننگ زحافاتینی تحلیل اېتمه یدی. بو بیلن نوایی اوز آلدیگه قویگن وظیفه نی (اوزبېک و فارس عروضینی اوزگیشینی) اوقتیریب اؤته دی.

نوایی بحرلر حقیده سؤز یوریتر اېکن، عروضده قبول قیلینگن ۱۹ بحریننگ قیسی بیرى تورک، فارس و قیسی بیرى عرب شعریتيگه تطبیق اېتیلیشى مسأله سیگه مفصل توخته یدی. او طویل، مدید، بسیط، وافر و کامل بحرلرینی علیحده اجره تییب، اولریننگ اوزبېک و فارس شعریتیده کم ایشله تیلیشینی قید اېته دی. بحرلرنی گروهلب، معلوم دایره لرگه جمعله گنده، نوایی عروضده معلوم مختلفه هم منتزعه (یا محتلبه) دایره لرگه ینه اوچ دایره قوشیمچه قیله دی و اولریننگ قنده ی قیلیب میدانگه کبلیتیریلگینی توشونتیره دی.

(۱) «دایره مجتمعه» نوایی تامانیدن عروض سیستمسیده بیرینچی مرته یوزه گه کبلیتیریلگن دایره لردندیر. نوایی منسرح، مضارع، مقتضب، مجتث، سریع، جدید، قریب، خفیف و مشاکل بحرلرینی نینگ سالم (اوزگریلمه گن، بوتون) شکللری آرسیده عمومیلیک تاپه دی و بونی اولرنی بیر دایره گه کیرگیزیش بیلن افاده اېته دی.

(۲) «دایره ی مختلطه» نی نوایی شعرده کم ایشله تیلهدیگن کامل و وافر بحرلریدن توزه دی. نوایی دن اولگی عروضچیلرده بو دایره کم اوچره گن؛

(۳) «دایره ی مشتبه» هم عروض نظریه سی اوچون ینگیلیکدیر. نوایی اونی عرب شعریتيگه خاص بؤلگن طویل، مدید و بسیط بحرلریدن توزه دی.

تقطیع مسأله سیگه نوایی «میزان الاوزان» ده مفصل توخته یدی. بو بابده نوایی اوزبېک تیلی نینگ و اؤشه و قتده گی املانینگ خصوصیتلریدن کبلیب چیقهدیگن کؤپ گینه ینگى خلاصه لرنی کبلیتیره دی.

بحرلر و وزنلر حقیده گی باب «میزان الاوزان» نینگ قیمتلئ قسیمیدیر. بو اؤزینده نوایی تورکی خلقلر یازووی و فولکلور تجربه سی اساسیده عروض نینگ وزنلر بایبگه اهمیتگه مالک قوشیمچه لر کیریتهدی. نوایی نینگ کپلتیریشیچه، عروضگه عاید ینه بییر نچه وزن بار که، اولر عجم (فارس و اؤزبیک) شاعرلری، نوایی نینگ زمانداشلری اثرلریده اوچره سه-ده، اما عروض حقیده گی کتابلرده قید ایتیلیمه گن. نوایی تۆقیزته ینگ و وزن و شعری شکلنی قید قیلپ اؤته دی. فارس-تاجیک تیلده گی شعریت عربچه شعر توزیلیشی سیستمسی - عروضگه اساسلنگن ابدی. پروفیشنل (حرفوی) شاعرلرگینه اېمس، بلکه فارس-تاجیک شهزاده لریدن چیققن هوسکار شاعرلر هم شو عرب عروضی اساسیده شعر یازر ابدیلر.

پادشاه لیک تورک خاقانلری حکمیگه اؤتگچ، تورکی تیلده گی شعریت ترقی ایتگن. شاعر هولاکوخان زمانیدن (XIII عصر نینگ ایکینچی یرمیدن تا تېمور و تېموریلرگچه) XV عصر نینگ باشیگچه بؤلگن پینتی تورکی ادبیات نینگ شکللنیشی دېب بېلگیلیدی. بو تیلده گی ادبیات لطفی ایجادیده اېنگ بلند چؤقیگه کؤتریلگن پیت دپیدی: «تا ملک عرب و سارت سلاطینیدن تورک خانلریگه انتقال تاپتی، هولاکوخان زمانیدین و سلطان صاحبقران تېمور کؤره گان زمانیدین فرزندئ خلفی شاهرخ سلطان زمانی نینگ آخریگچه تورک تیلی بیلن شعرا پیدا بؤلدیلر: ... شعرا: سکاکی و حیدر خوارزمی و اتایی و مقیمی و یقینی و امیری و، گدایی دېکلر. و فارسی مذکور بؤلگن شعرا مقابله سیده کیشی پیدا بؤلمه دی، بییر مولانا لطفیدن اؤزگه...»

نوایی تیلگه آلگن شاعرلر نینگ عروض وزنیده یازیلگن تورکی شعرلری بیزگچه بیتیب کېلگن. نوایی نینگ ایتیشیچه، تېموریلر آره سیده تورکیده هم عروض اساسیده شعر یازگن شاعرلر انچه بؤلگن، اولردن دقتگه سزوارلری میرزا بابر و سلطان حسین باقرا دیر. عموماً، نوایی نینگ «میزان الاوزان» اثری زمانه سی احتیاجلریگه جواب بېره آله دیگن بیتوک اثر دیر. اونده گی فکر-ملاحظه لر بوگونگی کونده هم مهم علمی-نظری اهمیتگه مالک دیر.

«نسايم المحبة» اثرى

نوايى نينگ «نسايم المحبة من شمائم الفتوة» (اولوغلېك خوشبۇيلىكليرىنى تره تووچى محبت شبادهلرى) ناملى اثرىده تصوف طريقىلىرى، صوفىلىك قانون-قاعدهلىرى، اولوغ متصوف شىخلىرىنىڭ حياتى و فعالىتى حقيده معلوماتلر بېرىلەدى. اثرىنىڭ يره تىلىشىگه عبدالرحمان جامى نينگ «نفحات الانس» («دۇستلىك شماللىرى») اثرى اساس بۇلگن. نوايى ۱۴۹۶-يىلده استادى و دۇستى جامى نينگ اوشبو اثرىنى ترجمه قىلىشىگه كىرىشەدى. ايجاد جريانىده شاعر جامى اثرىگه كۇپ گينه اوزگرتىرىشلىر كىرىتەدى. جملەدن، شاعر «نسايم المحبة» گه مخصوص مۇقدمە يازىپ، اونده اثرنى يره تىشدىن كۇزله گن مقصد و وظيفه لىرىنى بيان اېتەدى. نوايى «نفحات الانس» ده گى كىرىتىشىگه يقين شىخلىرى حقيده گى معلوماتلرنى توشىرىپ قالدىرگن. نوايى اثرىگه يوزدن آرتىق توركى، سكساندن آرتىق هند شىخلىرى ترجمه हालىنى كىرىتەدى. شونىڭدېك، شاعر جامى اثرىده گى معلوماتلرنىڭ ايرىم اۆرىنلرنى قىسقرتىرگن، ايرىملىرىگه تورلى قوشىمچەلر كىرىتگن. شونىڭ اوجون هم نوايى نينگ اۆزى كمترىنلىك بىلن جامى اثرىنى ترجمه قىلدىم، دېب ايتسە هم ادبىياتشناسلىكده «نسايم المحبة» مستقل اثر صفتىده قرەلەدى.

«نسايم المحبة» كىرىش، ۷۷۰ شىخ حياتىگه عايد معلوماتدن عبارت. كىرىش قىسمىده نوايى جامى اثرى نينگ ماهىتى، «نسايم المحبة» نينگ يازىلىش تارىخى، اثرگه اۆزى نينگ قۇشگن يىڭلىكلرى حقيده سۆز بورتىلەدى.

اثرده تصوف قانون-قاعدہ لری، شیخ لرگه خاص خصوصیتلر و اولر حیاتیکه عاید لوحه لرنی بیان اہتہ دی. دستلب شاعر «بو طایفه نینگ اعمال و افعال و معاملات و ریاضاتیدین بعضینی ذکر قیلماق» سرلوحه چه سی آستیده بیر قطار شیخلر شخصینی تعریفله دیدی. شوندن کپین اولرنینگ کسب-هنریگه اعتبار بپره دی. مثلاً، «شیخ المشایخ» شیخ ابوسعید خراز اؤتوک تیکر اہدی، شیخ محمد سکاکی کیم «اؤز زمانه مشایخی نینگ یگانہ سی» پچاقچیلک، شیخ ابو حافظ حداد تہمیرچیلک شیخ بنان - حمال، شیخ ابوالحسن - نجار کسبی بیلن شغللنر اہدیلر. شاعر بو متصوفلرنینگ اؤز هنری بیلن کون کپچیریشلرینی اولرنینگ فضیلتی صفتیده تلقین اہتہ دی.

اثرده شیخلرنینگ آداب-اخلاقی، منوعیتیکه اورغو بپرلیب، بو بیلن باغلیق قطار کیچیک حجملی حکایتلر کپلتیریلہ دی. رضا، صبر، صدق، ریاضت، توغرلیک، ملایملیک، کرامتلیک سینگری قطار فضیلتلر حقیده سؤز یوریتیلہ دی.

«نسایم المحبة» ده شیخ لرگه بپرلیگن تعریف-توصیفلر اساسی اؤریننی اہگله دیدی. بونده سؤز یوریتیلہ یانگن شیخ نینگ قچان و قہ پره توغیلگنی و وفاتی، استادلری، اساسی کسب-کاری، او تامانیدن ایتیلگن عبرتلی سؤز، عبارلر، حیاتیده یوز بپرگن کرکترلی واقعه-حادثه لر، قہ برگه دفن ایتیلگنی کبیلر کپلتیریلہ دی. مثلاً، شیخ ابو عثمان مغربی نینگ طریقت یولیکه اؤتیشیکه قویده گی واقعه سبب بؤلگن اہکن: بیر کونی او ایتی بیلن آوگه چیققینده، چنقب ایدیشدن سوت ایچماقچی بؤلہ دی. ایتی هوریب یؤل بپرمه دیدی. ایکنچگی سفرینه شو احوال تکرارلنہ دی. اوچینچی گلده ایت ایدیشگه آتیلیب، سوتنی ایچیب اؤشه ساعتی اؤلہ دی. کورسه که، سوتگه ایلان زهر سالگن اہکن. ایتدن بو وفانی کورگچ، شو یؤلنی توتگن.

«نسایم المحبة» ده جامی تعریفیکه علیحدہ اؤرین اجرہ تیلہ دی. او نقشبندیلیک طریقتی نینگ بیتوک وکیلی و متفکر شاعر، مهارتلی ادیب صفتیده کپلتیریلہ دی. اونینگ اثرلری رؤیخطی کپلتیریلہ دی. جامی حقیده سؤز کپتگنده نوابی نینگ اونگه چککسیز

حرمتی، صميمي احترامی نمايان بوله‌دی. اونی اؤزی نینگ اېنگ يقين دوستی، هممسلگی، استادی و پیری صفتیده تعریفله‌یدی.

نوایی اثرده مولانا شرف‌الدین یزدی، شیخ اوحدالدین حمید کرمانی، قاسیم تبریزی، شیخ فریدالدین عطار نیشاپوری، سعدي شېرازي، شیخ نظامی، خسرو دهلوی، حسن دهلوی، شیخ کمال خجندی، حافظ شېرازي، مولانا لطفی، سید نسیمی سینگری شرق‌نینگ اولوغ صنعتکارلری حقیده سؤز یوریته‌دی. اولر تصوف طریقتینی اېگله‌گن دانشمند کیشیلر همده یبتوک استعداد اېگه‌لری صفتیده کبلیتیره‌دی. شاعر بو متفکرلر ايجادیکه یوقاری بها بهره‌دی. عموماً، علی شېر نوایی نینگ «نسايم‌المحبة» اثری غایتده کتّه اهمیتکه اېگه. اونده تصوف طریقتلری، بویوک متصوف شیخ‌لر نینگ حیاتی و فعالیتیکه عاید قیمتلی معلوماتلر بېریلگن. نوایی قدیمده یشب اؤتگن متصوفلردن تا اؤزیگه زمانداش بؤلگن متفکرلر حقیده‌گی معلوماتلرنی کرونولوژیک طرزده بیان اېتگن. بو قاموسی اثر خلقیمیز منوعیتینی یوکسه‌لتیریشکه خدمت قیله‌دیگن نایاب منبع‌دیر.

«محبوب القلوب» اثری

علی شہر نوایی نینگ «محبوب القلوب» («کونگیلر نینگ سہویلگنی» م. ۱۵۰۰) اہنگ بیریک حجملی نثری اثری بولیب، او شاعر نینگ سؤنگگی اثریدیر. اثر اولوغ متفکر نینگ اوزاق ییللیک حیاتی تجربہ سی، کوزہ تیشلرینی اؤزیدہ محسملشتیرگن.

«محبوب القلوب» ترکیبی توزیلیشیگہ کؤره اوچ قسمنگہ بؤلینہدی. اثر نینگ بیرینچی قسیمی نوایی «سائرالناس-نینگ افعال و احوالی نینگ کیفیتتی» دہب اتہ لیب، اوندہ جمعیتدہ گی تورلی طایفہ گہ عاید کیشیلر حقیدہ سؤز یوریتیلہدی. شاعر شاہلردن تا گدارلرگچہ منسوب بؤلگن شخصلر نینگ یخشی و یامان خصوصیتلرینی بیان اہتہدی. عادل و ظالم پادشاہلر، فریگر و جاہل عملدارلر، یخشی و یامان صنعتکارلر، قلمکشلر، ریاکار دین اہللری نینگ حقیقی قیافہ لری یاریتیلہدی.

اونینگچہ، شاہ عادل بؤلسہ، مملکت آباد، خلق فراوان بؤلہدی. عکسینچہ، شاہ ظالم بؤلسہ، مملکت تقدیری مشکل احوالده قالہدی. نوایی عادل شاہگہ ظالم و جاہل پادشاہلرنی قرشی قویب: «عادل شاہ کؤزگو و بو انینگ اوچہ سیدور. او یاروق صبح، بو انینگ قرانغو کبچہ سیدور»، - دہب یازہدی. نوایی سرای عملدارلری، شاہ اطرافیدہ گی منصبدارلر و باشقہ نفوذلی طبقہلر، چنانچہ «نامناسب ناییلر» نی (۳-۴- فصل)، «ناقابل صدرلر» (۶- فصل)، «شہردہ آلیب ساتقو وچیلر» (۲۷- فصل)، «شحنہ و زندانیلر و عسسلر» (۳۰- فصل)، «غریب و بی نوالر» (۳۳- فصل)، «ریای شیخلر» (۲۸- فصل)، وزیرلرگہ تعریف بہرر اہکن، اؤزی نینگ انسانپرورلیک نقطہ نظریدن کبلیب حقیقہدی.

نوایی تورلی طایفه گه منسوب کیشیلرنی تعریفله گنده اولر کرکتریده موجود بؤلگن نقصان و علتلرینی کؤرستیب اؤته دی. فقط گینه دهقانلر حقیده یخشی گپلرنی یازهدی. اولر نینگ کمچیلیکلری حقیده سؤز یوریتمه گن. عکسینچه، «عالم معمورلیغی الردین، عالم اهلی مسرورلیگی الردین» اپکنلیگینی ایتیب، محتکش دهقانلر نینگ برچه ایشلرینی اولوغله دیدی. نوایی دهقان محنتی جمعیت فراوانلیگی اوچون قنچه لیک مهم اپکنلیگینی انیق مثاللر آرقه لی کؤرستیب بهره دی.

«محبوب القلوب» نینگ اؤن بابدن عبارت ایکنیچی قسمی اخلاقی مسأله لرگه بغیشلنه دی. اونده یخشی و یامان خصائلر تحلیل ایتیلگن. بو قسمده توبه، زهد، قناعت، صبر، تواضع، کمترینلیک، آداب، عشق حقیده فکر- ملاحظه یوریتیلگن.

علی شبر نوایی صبر حقیده سؤز یوریتیب، صبر نینگ اؤزی اچیق بؤلسه هم، او فقط منفعت کپلتیره دی، او قتیق نرسه، اما ضررنی دفع ایتهدی. نوایی صبرنی تعریفلش اوچون تورلی-تومن تشبیهلردن فایده لنه دی. صبرنی صحبتی زهیریکرلی بؤلسه هم، مقصدگه انیق آلیب بارووچی مصاحبگه، آخری مرادگه یبتکزووچی، اوزاقنی کؤزلاوچی الفتگه، یوریشی سست بؤلسه ده منزلگه یبتکزووچی اولاوگه اؤخشه ته دی. شونینگدک، شاعر صبرنی طیب نینگ اچیق داروسیه گه اؤخشه ته دی. زهرا، هیچ کیم اونی خوشله مه سه ده، او شفا بخش ایتهدی.

کؤرینه دی که، نوایی صبر نینگ انسان اوچون، اونینگ کبله جگی اوچون مهم اهمیتگه اېگه اپکنلیگینی شاعرانه تصویرله گن. شاعر بو حقدده شونده ی دپیدی:

عجب رنجی که اندین صعب یوق رنج،

ولی چبکن کیشی نینگ بهره سی گنج.

«محبوب القلوب» نینگ اؤنینچی بابی «عشق ذکری» گه بغیشلنه دی. شاعر عشقنی پارلاق یولدوزگه اؤخشه ته دی. بشریت کؤزی نینگ ضیاسی شونندیر. نوایی

عشقی تالینیب توروچی گوھرگہ قیاسلہیدی، زہرا، انسانیت تاجی نینگ زہنتی و بہاسی شونددیر. بو تعریفلر بیلن بیر قطارده شاعر عشقنی طالع قویاشیگہ، کپنگ دہنگیزگہ، کویدورگووچی شعلہگہ، اژدہاگہ، یشینگہ تشبیہ قیلہدی. نوایی عشقہ کیم مبتلا بولیشی حقیقہ سؤز یوریتر اہکن، «انینگ عنادی آکیندہ تہنگ ہم پادشاہ، ہم گدا. بی دادی قاشیندہ بیر ہم فاسق، ہم پارسا»، - دیدی.

اثرده عشق اوچ تورگہ بولینہدی. بیرینچی توری - عوام عشقیدیر. بو عادی کیشیلر عشقی بولیب، خلق آرسیدہ کپنگ ترقلگن. بو خیلدہ گی عشقہ مبتلا آدملر کیمگہدیر عاشق بولیب، اضطراب چکیب، اونینگ خیالی بیلن یورہدی. بو عشق نینگ عالی مرتبہسی - شرعی نکاحدیر. اہکینچیسی - خواص عشقیدیر. بو علیحدہ فضیلت اہگہ لریگہ منسوب عشق بولیب، اونوی قویدہ گیچہ تعریفلہیدی: «اول پاک کوزنی پاک نظر بیلن پاک یوزگہ سالماقدور و پاک کونگول اول پاک یوز آشوبیدین قوزغالماق و بو پاک مظهر واسطہسی بیلہ عاشق پاکباز حقیقی جمال دین بہرہ آلماق.»

بونہدی عشق نمایندہ لری صفتیدہ شاعر امیر خسرو دہلوی، خواجہ حافظ شہرازی، عبدالرحمان جامی کبی بویوک اؤبرزلر ناملرینی کہلتیرہدی. اوچینچیسی صدیققلر عشقیدیر. بو عشقہ مبتلا بولگنلر حق نینگ جمالینی آچیق کوریش امیددی بیلن یشہیدیلر و شونینگ بیلن مطلوبدیلر. اولر نینگ حقنی کوریش امیدلری اؤزنی اونوتیش درجہسیگہ ییتگن. اولر وصال اشتیاقیدہ بےخود و مست، وصل مییدن اؤزگہ روحلریگہ تیلک یوق، حق مشاہدہ سیدن باشقہ کونگیلریگہ آرام یوقدیر. نوایی اولر حقیقہ: «و بو طایفہنی واصللر دہبدرلر، عشق دین وصل مقصودی حاصللر»، - دہب یازہدی.

«محبوب القلوب» نینگ اوچینچی قسیمی «متفرقہ فواید و امثال صورتی» دہب اہلیب، اوندہ تورلی فایدہلی مصلحتلر و مقاللر بہریلہدی. نوایی انسانگہ خاص - سخیلیک، مہربانلیک، وفادارلیک، ملایملیک، راستگویلیک، علمسپورلیک، محتکشلیک، کمتریلیک، تواضع سینگری قطار فضیلتلرنی تعریفلہیدی. چین

انسانىلىك نىنگ عكسى بۇلگن تكبرلىك، دنگسهلىك، فسق و فساد، يالغانچىلىك، فرىبگرلىك، جاھللىك، بىخىللىك، آچ كۈزلىك سىنگرى علتلرنى كېسكىن قارلەيدى.

«محبوب القلوب» نىنگ بو قسىمىدە كېلتىرىلگن تىببە و مثاللر رنگ- برىنگ بۇلىب، اولر اساسىدە نوایى نىنگ اجتماعى، اخلاقى و دىداكتىك قرەشلىرى يوزەسىدن انىق تصورگە اېگە بۇلەمىز. على شېر نوایى اۋزىگچە معلوم بۇلگن خلق مقاللىرىنى تۇپلپ، اۋز ايجادىگە ماسلپ، تورلى حكمت و خلاصەلر بىلن بايىتگن.

على شېر نوایى نفس حقىدە سۇز يورىتر اېكن، نفسانىتگە بېرىلگن كىشىلرنى تنقىد آستىگە آلەدى. بونەدى دردگە گرفتار بۇلگن كىشىلر بىراونىنگ باشىگە توشگن كلفنگە پروا قىلمەيدى، بىراوگە يىخىلىكنى روا كۆرمەيدى، هر دايم يالغىز اۋزى حقىدە اۋىلەيدى. اولرگە «برچەغە اۋزگەدن اۋزى عزىزراق و اۋزگەلر سۇزىدن اۋز سۇزى عزىزراق.» نوایى كىشىلرنى يرمس علتلردن خالى كۆرىشنى ايستەيدى. نوایى يىخىلىكنى انساننىنگ زېتى دېب بىلەدى. شونىنگ اوچون هم: «جمیع مذاھب و ملل اھلى قاشىدە ثابتدوركىم، يىخىلىك جزاسى يۇقتور - بجز يىخىلىق ۲۲»، دېبە انسانلرنى يىخىلىك قىلىشگە دعوت اېتەدى.

نوایى نىنگ سخاوت حقىدەگى توشونچەسى هم علىحده اعتبارگە مالكدىر. شاعر: «سخاوتسىز كىشى - ياغىنسىز ابر بهار... مېھوسىز يىغآچ همان و اۋتون همان و ياغىنسىز بولوت همان و توتون همان. سخاسىز كىشى بىرلە گوھرسىز صدف نىنگ بىر حكىمى بار»، — دېب يازەدى.

كرملىك — جبرلنگنلرنى ظلمدن قوتقرىشگە اىنتىلىش و اولرنىنگ قىيىنچىلىكلرنى بەھەم كۆرىشەن عبارت. نوایى كرم حقىدە فكر يورىتیب، مىنگ تأسف

۲۲. هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ (يىخىلىك نىنگ جزاسى يىخىلىكدن باشقە بۇلەدىمى؟) قرآن كریم، ۵۵- سوره الرّحمن، ۶۰ آیت.

بیلن: «کرم بشر طبعیده نایاب و نابوددور، بو سبیدین کرم اهلی ناپیدا و ناموجوددیر»، - دپیدی.

علی شېر نوایی وفانی انسانیت تاجینی بېزه توروچی قیمت بها دُر، آدمیلیک باشیده گی لاویلبب تورگن گوهرلی تاجدیر، دپیدی. وفا اهلی نینگ کؤنگلی پاک، طبیعتی پاکیزه بوله دی. اولر حسد، کدورت و کلفتدن اوزاقدیرلر. نوایی یازهدی که: «جهان گلشنی وفا گلیدین زبنتسیزدیر و بشریت گلی و فاریحانیدین نکهتسیر.»

نوایی وفا بیلن حیانی عضوی بارلیقلیکده کوره دی: «وفاسیزده حیا یوق، حیاسیزده وفا یوق.» شاعر نزدیکه وفا و حیا شونچه که انسانی فضیلتلر بؤلمه ی، اولر جمعیت حیاتی اوچون هم مهم دیر.

اثرده تیل و سؤز، معامله. نطق اخلاقیکه عاید قیمتی ملاحظه لر بیلدیریلده دی. شاعر نطق اخلاقی مسأله سیگه انچه کینگ اؤرین اجره تگن. نوایی «نادان پندیده غلط مقرر و دشمن نصیحتیده فریب متصور» اېکنلیگینی، اولر بیلن ملاقاتده بؤلگنده عقل و تدبیر بیلن ایش کوریشنی مصلحت بېره دی. اچیق تیللیک هم اېنگ یامان علتلردن بیری اېکنلیگی حقیقه نوایی یازهدی: «اچچیغ تیل زهرالود نېشدېک بؤلغه ی. کؤنگولده تیل سنانی جراحی بوتمس، انکه هیچ نیمه مرهم بیرین توتمس.» شونینگ اوچون، شاعر کیشیلرنی خوش نما بؤلشگه چقیره دی که، بونده ی کیشیلرنینگ «آجوق یوزیدین خلائقده نشاط و چوچوک سؤزیدین اولوسغه انبساط»، بېته دی. یالغانچیلیک هم انسان نینگ کته قصوری اېکنلیگی ایتیلیب، «هر کیم که سؤزی یالغان، یالغانی ظاهر بؤلغاچ اویالغان» دپیدی.

نوایی نینگ علم-فن حقیقه گی قره شلری اونینگ معرفتپورلیک غایه لری نینگ عضوی قسمینی تشکیل قیله دی. او بوتون حیاتی دوامیده علم-معرفتنی ترغیب ایتدی، اذیت چکیب علم اؤرگنلرنی خردمندلر دېب اولوغله دیدی. یاشلرنی علم-معرفتنی

اېگلشگه دعوت اېتدی. اونینگ «بيلمه گننى سؤره ب اؤرگنگن عالم و، عارلنئيب سؤرمه گن اؤزىگه ظالم»، «آز-آز اؤرگنئيب دانا بؤلور، قطره-قطره ييغئيب دريا بؤلور»، كى دانا اؤگئتلرى افوربزمگه ايلنئيب كېتدى.

عموماً، على شېر نوایی نینگ «محبوب القلوب» اثرى كته اهمئتگه اېگه بؤلگن قاموسى اثر دیر. اونده جمعئیت و انسان حىاتى نینگ كؤپ گينه مسأله لرى اؤزى نئینگ فلسفى بېچئمئنى تاپگن. اونده گى فكر-ملاحظه لر اولوغ متفكر نئینگ فلسفى، اجتماعى-سىياسى، اخلاقى-تعلئمى قره شلرى نینگ نېچاغلىك كېنگ قمر اولى اېكنئلىگى بئلن بئرگه شاعر نئینگ نئرده گى مهارئىنى هم نمايان اېته دى.

موضوع یوزہ سیدن سؤال و تاپشیر یقلم:

۱. علی شبر نوایی نینگ نثري اثرلری حقیده معلومات بپرینگ.
۲. نوایی نثري اثرلری ادبیاتشناسلیکده قندهی تصنیفلنگن؟
۳. اولوغ متفکر نینگ ادبیاتشناسلیکده قوشگن حصه سی نیمه لردن عبارت؟
۴. «نسايم المحبة» اثری نینگ غایوی یؤنه لیشی حقیده معلومات بپرینگ.
۵. «مجالس النفايس» ده نوایی تېموري شهزاده لردن کیملرنینگ ایجادیکه مناسبتلر بیلدیرگن؟
۶. «محبوب القلوب» نیچته قسمدن عبارت و اولرده نیمه لر حقیده سؤز یوریتیلهدی؟
۷. «محبوب القلوب» ده قندهی انسانی فضیلتلر اولوغلنگن؟

ادبياتلر فهرستى

۱. على شېر نوایی. مکمل اثرلر توپلمى. ۲۰ جلدلىک. ۱۳- جلد. - تاشکېنت: فن، ۱۹۹۷.
۲. على شېر نوایی. مکمل اثرلر توپلمى. ۲۰ جلدلىک. ۱۴- جلد. - تاشکېنت: فن، ۱۹۹۸.
۳. على شېر نوایی. مکمل اثرلر توپلمى. ۲۰ جلدلىک. ۱۵- جلد. - تاشکېنت: فن، ۱۹۹۹.
۴. على شېر نوایی. مکمل اثرلر توپلمى. ۲۰ جلدلىک. ۱۶- جلد. - تاشکېنت: فن، ۲۰۰۰.
۵. على شېر نوایی. مکمل اثرلر توپلمى. ۲۰ جلدلىک. ۱۷- جلد. - تاشکېنت: فن، ۲۰۰۱.
۶. مله ييف ن.م. اوزبېک ادبياتى تاريخى. بيرينچى کتاب. - تاشکېنت: اوقيتوچى، ۱۹۷۶.
۷. اوزبېک ادبياتى تاريخى. بېش جلدلىک. ۲- جلد. - تاشکېنت: فن، ۱۹۷۷.
۸. هيىتمتوف، ع. ايلک نوایی شناسلر // نوایی گه ارمغان. ک. ۲. - تاشکېنت: عبدالله قادري ناميده گى خلق ميراثى، ۲۰۰۰. - ب. ۱۵-۷
۹. وليخوجهيپف، ب. ممتاز اؤبرزلر. - تاشکېنت: ميراث، ۲۰۰۳. - ب. ۱۲۹- ۱۸۵
۱۰. بالته بابيف. ممتاز سؤز قدرى. ادبي-علمي مقاله لر. - تاشکېنت: عدالت، ۲۰۰۴.
۱۱. نوایی نينگ ايجاد عالمى. مقاله لر توپلمى. - تاشکېنت: فن، ۲۰۰۱.
۱۲. واحدوف ر.، اېشانقولوف ه. اوزبېک ممتاز ادبياتى تاريخى. - تاشکېنت: اوزبېکستان يازو وچيلر اويوشمه سى ادبيات جمرمه سى، ۲۰۰۶.
۱۳. غنى بيوه س. نوایی نثرى ملاحتى. - تاشکېنت: ۱۹۹۳.
۱۴. قيوموف ع. اثرلر. ۳- جلد. - تاشکېنت: ۲۰۰۹.

LIFE AND CREATIVITY OF ALISHIR NAWAYI

BY
T.R. MATYOQUBOVA

